

MAGYAR SZEMLE

GRANASZTÓI GYÖRGY: UTUNK EURÓPÁBA, EURÓPA ÚTJA HOZZÁNK; TÓTH GY. LÁSZLÓ: EGY BUKOTT ESZME GYŐZTES KATONÁI; HERCZEGH GÉZA: HÁRMAS SZALTÓ; ILLYÉS GYULA LEVELEZÉSE FELESÉGÉVEL 1946-47 TELÉN, III.; SÁLYI TAMÁS: THATCHERIZMUS A GYAKORLATBAN, II.; DEMOGRÁFIA ÉS HALANDÓSÁG — KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS; ESTI KÉRDÉS: A DUNA TV INTERJÚJA PUNGOR ERNŐVEL

SZERKESZTŐI ÜZENETEK:

JANUÁR 18-ÁN SZERKESZTŐINK A HUNYADI KLUBBAN MUTATJÁK BE a *Magyar Szemlét*. Olvasóinkat szívesen látjuk a rendezvényen. Cím: Budapest I., Hunyadi János út 8.

ÁREMELÉS. A *Magyar Szemle* ára 1995 decemberével 144 forintra emelkedett. Belföldi előfizetőink számára az előfizetés 1996 áprilisáig változatlan marad, a külföldi előfizetés azonban december óta évi 75 dollár (80 SF, 100 DM). A két év óta első áremelés még a kétéves inflációt sem követi teljes mértékben, holott a papírárak az infláció átlagánál nagyobb mértékben nőttek. Lapunk közpénzből támogatást nem kap, csak különböző magánforrásokból. Ezért az előállítás költségeit, sajnos, részben olvasóinkra kell hárítanunk.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA 1995. december 4-ével megváltozott. Az új számlaszám: 11707024-20332033. Aki Alapítványunkat legalább 2000 forintos összeggel támogatja, az a *Magyar Szemle* egyéves előfizetését és ajándékot kap. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁRSÁGI ÓRÁK hétfőtől péntekig: 11-15^h.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12-13^h,
CZAKÓ Gábor: kedd, 11-12^h, MÁRTON Gyöngyvér: hétfő, 12-14^h.

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATJA.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA:

ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ,
KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV,
SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN, MÁRTON GYÖNGYVÉR, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM V. 1. SZÁM	BUDAPEST	1996. JANUÁR
SZABADOS GYÖRGY	ÚJÉV — ÚJ ÉV	3
TÓTH GY. LÁSZLÓ	EGY BUKOTT ESZME GYŐZTES KATONÁI	5
GRANASZTÓI GYÖRGY	UTUNK EURÓPÁBA — EURÓPA ÚTJA HOZZÁNK	10
HERCZEGH GÉZA	HÁRMAS SZALTÓ (IN MEMORIAM T. M. L.)	32
ILLYÉS GYULA	LEVELEIBŐL, 1946–47; III.	40
BODOSI GYÖRGY	AKI OLYAN, MINT AZ...	45
GALGÓCZY ZSUZSA	DEMOGRÁFIA ÉS HALANDÓSÁG	56
PUNGOR ERNŐ	INTERJÚ A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL	70
P. SZABÓ ERNŐ	GRAFIKÁK, TÖRTÉNELMI HÁTTÉRREL (SZÁZ ÉVE SZÜLETETT VARGA NÁNDOR LAJOS)	74
MAÁR FERENC GÉZA	AZ „AVAR” MEGTELEPÜLÉS SZAPORODÓ KÉRDŐJELEI	82
SÁLYI TAMÁS	THATCHERIZMUS A GYAKORLATBAN; II.	91
PETHŐ TIBOR	AZ IFOR BOSZNIÁBAN	100

SZÁMUNK SZERZŐI

BODOSI György (eredeti nevén Dr. JÓZSA Tivadar, Budapest, 1925): orvos, író, költő. 1953 óta a Veszprém megyei Pécsely körzeti orvosa. 1948-ban a BIBÓ István vezette Kelet-Európai Intézet munkatársa. BERZSENYI életéről írt monográfiáját 1949-ben bezúrták, prózai írásai 1964-ig nem jelenhettek meg. Azóta számos, folyóiratokban közreadott esszén és szociográfián kívül öt vers- és két prózákötete jelent meg. Első verseskötetéhez ILLYÉS Gyula írt előszót.

GALGÓCZY Zsuzsa (1960, Budapest): gyógypedagógus, újságíró, író. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Magatartástudományi Intézetében kéthetente megrendezett kerekasztal-beszélgetések szervezője.

GRANASZTÓI György (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének főigazgatója. 1990–94 között nagykövet a Belga Királyságban, valamint a NATO és az Európai Unió mellett. Publikációi elsősorban társadalomtörténeti témájúak.

HERCZEGH Géza (1928, Nagykapos): nemzetközi jogász. 1951–1967 között az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa. 1968–1990 között a Pécsi Tudományegyetem Jogi Karának tanára. 1990-ben alkotmánybíróvá, 1993-ban a Hágai Nemzetközi Bíróság tagjává választották. Az MTA tagja.

ILLYÉS Mária: művészettörténész, műkritikus; tanulmányait az ELTE-n és Párizsban végezte. 1975–93 között a budapesti Szépművészeti Múzeumban dolgozott. Írásai a 19- és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak. Édesapja, ILLYÉS Gyula írói hagyatékából eddig két, korlátozott terjesztésű kötetet adott ki: *Érzelmes hátrapillantás*. Szekszárd, 1994; *Odaátrol* (kiadatlan versek). Bibliofil Társaság, Budapest, 1995.

MAÁR FERENC GÉZA (1966, Budapest): 1990-ben végzett az ELTE földrajz-történelem szakán. Jelenleg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa.

PETHŐ Tibor (1918, Budapest): az édesapja, PETHŐ Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk állandó külpolitikai szemléírója.

SÁLYI Tamás (1955, Budapest): az ELTE BTK történelem-angol szakán végzett, 1980-ban. Jelenleg szellemi szabadfoglalkozású.

P. SZABÓ ERNŐ (1952, Budapest): újságíró, művészettörténész. 1991-től 1995 márciusáig az *Új Magyarország* kulturális rovatvezetője. Jelenleg szellemi szabadfoglalkozású, az *Új Művészet* munkatársa.

TÓTH Gy. László (1948, Békéscsaba): közíró, politológus. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett diplomát. Jelenleg több filmszakmai szervezet vezetője. Szellemi szabadfoglalkozású.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI (VARGA Nándor Lajos grafikái) P. Szabó Ernő *Grafikák, történelmi háttérrel* című cikkét kísérik. A reprodukciókat a cikk szerzője készítette.

ÚJÉV — ÚJ ÉV

AVILÁG ÚGY VAN MEGALKOTVA, hogy aki azt fölfogni képes — és kicsoda nem —, annak minden pillanatában belső rendjéről mesél. Arról a rendről, amelynek titkos ölelésében a változások gyötrelmes gyönyörűsége ég, és minden amit beolt és kirajzol, minden aminek testet ad ez a titokzatos nász — a látható és érzékelhető Világ; egy profánnak tűnő skandalum, amit azonban éltet és összetart a Rend, a rend szent és mély és örök szövete.

Életünk és világunk minden perce és tere, minden cselekedete és tüneménye ennek a nagyszerű rendnek a látványos színpada. S ezen a végtelen színpadon mi mind, akik egymástól látszólag olyanokra különbözünk, valójában ugyanannak a mögöttes rendnek a gyermekei vagyunk; tisztesszereplők, akik magunk is mind képviseljük azt.

A többiekénél, az állatoknál, a növényeknél, a tárgyaknál gyarlóbbak vagyunk kicsit, mert észet kaptunk, eszet, önsajnáltató lusta értelmet, amely lázadó hajlamú. S a lázadás: önzés, s az önzés: magány. De ezáltal képesek vagyunk fölfogni is ezt a hatalmas csodát. És képesek vagyunk ezen keresztül azt is megérteni, hogy ennek a csodának a fenntartásához önzésünkön felülemelkedve juthatunk el. Hogy élet csak ebben a csodában létezik, hogy aki ebből kilép, ebből kiláza, hogy aki ezt hivalkodón kikezdi, annak a magány magánya lesz örök sora. Az régies szóval: elkárhozik.

Az új év nem Újévkor kezdődik. Pedig az idő a világ tán legszigorúbb rendje. Újév napja csak külső tünet. Az új Év bennünk kezdődik. Az új Évet mi teremtyük meg. A többi csupán a bolygók forgása-vonulása.

Az új év akkor és ott kezdődik, ahol s amikor újra együtt vagyunk. Amikor újra együtt tudunk lenni, mert rendet teremtyünk magunkban. Együtt lenni pedig ott kell tudni, ahol élünk, éppen ott van esély, csak ott van alkalom. Másutt sohse valóság, másutt csak ábránd.

A Karácsony szívéen újra megnemesedett Újév ennek az egyetemes és benső csodának a helyreállítása magunkban. A romolhatatlan örök együttlét vidám és komolyos, elmerengő és önfeledt követése. Ennek a közös elhatározásnak útrabocsátó ünnepe.

Nekünk a *hely* ez a Föld s ez az ország. Nekünk ez az ország, ez a vidék, ez a város és falu az otthonunk. Nekünk az *idő* nem a múlt és nem a jövő. A Jelen a múlt, s a jövő is csak ez a jelen. Itt és most. Itt kell újra elkezdni. S elsőleg önmagunkban. Ami lesz, mind ebből fakad. Minden, amit szívyünk értelme és a józan ész ma

fölfog és akar és megteremt — az lüktet át majd a jövőn, a helyreállítás első művelete. Szilveszter éjjelén erre emeljük poharunkat.

Post tenebras lux: a sötétség után — Fény! De mindenek előtt: legyünk erősek! Ez legyen az újévi kívánság, ezek legyenek az új év útrabocsátó jó szavai. Ha már a világ úgy van megalkotva, hogy aki azt fölfogni képes — s kicsoda nem —, annak az minden pillanatában belső rendjéről mesél.

SZABADOS GYÖRGY

VARGA NÁNDOR LAJOS: ÖNARCKÉP (FAMETSZET, 1940)

ÁLLANDÓSÁG ÉS VÁLTOZÁS
A Magyar Szemle körkérdése, XII.

EGY BUKOTT ESZME GYŐZTES KATONÁI

„A kommunizmus a másodfetalálók világa. Mindent feltalálnak, csak éppen késve és rosszul. Maguk még meg fogják érni, hogy végül a kapitalizmust is fel fogják találni. De abban nem lesz köszönet.”

FÜLEP LAJOS PRÓFÉTÁNAK BIZONYULT. Évtizedekkel ezelőtt megfogalmazott gondolatainak érvényességét hétköznapi tapasztalataink teszik vitathatatlanná. Határtalan önbizalommal ma ugyanazok próbálják meg felépíteni a kapitalizmust, akik az úgynevezett szocializmussal egyszer már kudarcot vallottak. Igaz, most egy liberális és demokratikus *kapitálszocializmus* alapjait próbálják lerakni a népi demokrácia alapozásában jártas kőművesek. Éppen ezért sokan vagyunk kiábrándultak és csalódottak azok közül, akik sose voltunk se kommunisták, se baloldaliak. Ez annak ellenére így van, hogy a kommunizmus bukását szinte mindannyian a sors különleges, történelmi ajándékának tartjuk.

A kommunizmusban nehezen elviselhető, ám viszonylag egyszerű volt az élet. Egyetlen döntéssel bárki meghatározhatta nemcsak a pillanatnyi lehetőségeit, de akár az egész életútját is.

Sokak számára volt elfogadhatatlan a Kádár-rendszer korrupszája, képmutatása, nevetséges és megalázó kisszerűsége, léleknyomorító szürkesége. Gyilkos brutalitásával mi már nem találkoztunk, de a proletárdiktatúra primitív és sokszor véreskezű fenntartói mindig megtalálták a módját teljes védtelenségünk és kiszolgáltatottságunk érzékeltetésére. Mi pedig tudtuk, hogy ez akkor is így van, ha egy ujjal sem nyúlnak hozzánk, viszont bármikor, bárhol és bármit megtehetnek. Ezért a családok féltve őrizték „titkaikat” és megpróbálták úgy tenni, mintha semmi se történt volna. A közelmúlt történelme megszűnt létezni.

Másodrangú állampolgárok voltunk. Olyanok, akikkel korábban sem kellett elszámolni. Igaz, bárki lehetett kiválasztott: őrsvezető az általános iskolában, KISZ-titkár a gimnáziumban és a néphadseregben, párttag az egyetemen vagy a munkahelyen. A beilleszkedés és a karrier kritériumai egyszerűek és közismertek voltak. Miután sokszor a látszattal is beérték, a félbolond kommunista világ-megváltók közé rengeteg cinikus és gátlástalan szerencselovag is került. Az ideológiai handabandázók és a technokraták mellett lényegében őket uralta az MSZMP. A becsapott szerencsétlen balekoknak,

és a csak túlélni és érvényesülni vágyó törleszkedő jámbor gerincteleneknek alig volt szavuk.

Látszólag szabadok voltunk tehát, de mindvégig pontosan tudtuk, hogy ez csak egy rendkívüli és kivételezett helyzet, aminek bármikor vége szakadhat. Sosem tudhattuk, hogy a magyar Pol Pot éppen melyik nyugati egyetemen tanul, és mit forgat a fejében...

A '60-as és '70-es évek vidéki Magyarországon sokan éltek hasonló helyzetben. Az én családomban és környezetemben nem számított szalonképesnek az, aki belépett KÁDÁR pártjába. BISZKU Béla, RAJNAI Sándor és MAROSÁN György mellé. Nem beszélve az ország akkori igazságügy-miniszteréről, aki a korabeli választási plakátok tanúsága szerint „dr. KOROM Mihály paraszt” volt.

Igaz, az sem számított hőstettnek, ha valaki nem lépett be az MSZMP-be. Egész egyszerűen ezt tartották a természetes és elfogadható magatartásnak. A kisvárosi közvélemény egyébként is azt tartotta: városi ember nem lép be a pártba. A *kommunista* szó a *buta bunkó* szinonimája volt. Én az első művelt kommunistával tizenhat éves koromban találkoztam. Az már az általános iskolában is feltűnt, hogy a mozgalmárok a tantestület butább, ámde ambíciózusabb tagjai közül kerültek ki. Ez a helyzet a gimnáziumban még feltűnőbb volt. A nagy tudású, és tekintéllyel is rendelkező tanárok egyike sem volt KISZ-aktivista. Gyermekkori megfigyeléseim érvényességét másfél évtizeddel később szociológiai vizsgálatok eredményei támasztották alá. Kiderült, hogy a kérdéses időszakban az új párttagok és az apparátusbeliek túlnyomó többsége első generációs városiak voltak. Ebben az időszakban a rosszul iskolázott és kulturálisan hátrányos helyzetű parasztyerek számára a gyors előrejutás jószerint egyetlen lehetősége a párttagsággal megtámogatott munkahelyi karrier volt. Innen vezetett az út a mindenható pártapparátusba.

TUDOM, HOGY EZ A HELYZETLEÍRÁS ÉS ÉRTÉKELÉS a baloldali médiaértelmiség — és az általuk befolyásoltak — számára elfogadhatatlan. De ez nem változtat(hat)ja meg az én személyes élményeim és emlékeimet. Éppen ezért hiába olvasom százszor és ezerszer, hogy ebben az országban mindenki megalkuvó és kollaboráns volt: én ezt nem tudom elhinni, mert egészen mást tapasztaltam. Ugyanakkor azt sem gondolom, hogy az átlagostól lényegesen eltérő élethelyzetben nőtem volna fel. A magyarázat valószínűleg abban keresendő, hogy a ma is aktív írástudók és közvéleményformálók döntő többsége pártértelmiségiként kezdte pályafutását, ezért az ő emlékeik szükségszerűen egészen mások. A volt ávós családok tagjai, az egykori kommunista funkcionáriusok, valamint az őket kiszolgáló kontraszelektáltak és tehetséges karrieristák valóban nincsenek könnyű helyzetben, ha a múlt megítéléséről van szó. A természetesnek tekinthető önvédelem és önszeretet miatt ők egészen másra emlékeznek. Ez nemcsak a múlt szokásos megszépítése, hiszen ők nemegyszer valóban egy külön világban éltek, és arra visszaemlékezve általánosítanak.

Ez a csoport nem érdekelt abban, hogy kiderüljön: a magyar társadalom egy jelentős része még az uniformizált Kádár-korszak alatt is megőrizte nemzeti kötődését, politikai tagoltságát és értékrendbeli sokszínűségét. Sokan dolgoznak most azon, hogy Magyarország történetét úgy írják le, mintha az másból sem állt volna, mint az erkölcsileg feddhetetlen reformkommunista–szocialista és a baloldali erők heroikus és szüntelen küzdelméből az elfajzott kommunista diktatúra ellen. A baloldali magyar értelmiség a médiaértelmiség támogatását kihasználva megkísérli a saját érdekeinek megfelelő történelem fölvezetését. Megindult a harc a múltért. Az SZDSZ szégyenletes árulása ebben a vonatkozásban is új helyzetet teremtett 1994 májusában.

II.

„A kommunizmus megbukott mindenféle értelemben. De a kommunistáktól nehéz lesz megszabadulni, mert senki nem olyan konok és veszedelmes, mint egy bukott eszme haszonélvezője, aki már nem az Eszmét védi, hanem meztelen életét és a zsákmányt.”

MÁRAI Sándor mondataihoz nincs mit hozzátenni. Magyarország újkori történelmének egyik nehéz szakaszához érkezett: gazdasága összeomlófélben van, állami intézményeit működésképtelenség fenyegeti, a társadalom pedig csak most kezdi újjászervezni önmagát. Uralkodóvá váltak a kommunista diktatúrák utáni társadalmak általános jellemzői: az atomizáltság, az értékvesztés és a társadalmi szolidaritás hiánya. Kiszámítható magatartás nélkül és társadalmi méretekben elfogadott értékrend hiányában a társadalom működési zavarainak elhárítása megoldhatatlan feladat. Jelenleg nem létezik egy olyan — az egész társadalmat integrálni képes — erő, amelyik a kaotikus állapotok megszüntetésére alkalmas lenne.

EZT AZ EGYÉBKÉNT IS KRITIKUS TÖRTÉNELMI IDŐSZAKOT még nehezebbé tette a posztkommunista-szocialista erők (MSZP) és a baloldali liberálisok (SZDSZ) kormányzati hatalomra kerülése, 1994 májusában. Uralomra jutásukat követően a rendszerváltoztatáskor megindult pozitív társadalmi-gazdasági folyamatok előbb lelassultak, majd több területen leálltak. Ma már alig van olyan társadalmi csoport, amelyikkel a kormány ne került volna valamilyen konfliktusos szituációba, ennek következtében a társadalom tűrőképessége érezhetően csökkent. Szaporodnak a különböző megmozdulások, tiltakozások, sztrájkok. A szakértelem, a szürkeállomány és a szociális érzékenység jelszavaival hatalomra került MSZP–SZDSZ-koalíció alkalmatlannak bizonyult az ország irányítására.

Dilettantizmusukról tanúskodik, hogy nem képesek a jogállami normákat, az alkotmányt figyelembe vevő törvényhozási gyakorlat folytatására, illetve ilyen intézkedéssorozatok bevezetésére. Gazdaságpolitikájuk család-, értelmiség- és ifjúságellenes. A társadalomra ráerőszakolt oktatáspolitikai és egészségügyi elképzeléseikkel és eddigi kapkodó intézkedéseikkel az ország jövőjét veszélyeztetik. Általános gazdaságpolitikai elképzeléseik érvényesülése esetén a

magyar társadalom kettészakadása várható, ami egy latin-amerikai típusú társadalomszerkezet kialakulásához vezethetne. Ez azt jelentené, hogy a társadalom elszegényedett és leszakadt tömegei fölött egy kis létszámú, de gazdag elit uralkodna. A szociálliberális koalíció kiemelt céljai között nem szerepel egy széles körű nemzeti polgárság megteremtésének szándéka. A mai napig nem született meg egy értékelhető és világos kormányprogram. Ennek egyik oka valószínűleg az, hogy a kormányzó baloldali pártoknak nincs sem felvázolható jövőképük, sem elfogadható társadalomképük. Éppen ezért a távlatok hiánya arra készteti az MSZP és az SZDSZ klientúráját, hogy a kormányzati struktúrákhoz és a privatizációhoz kötődő minden pozíciót mielőbb megszálljanak, és saját érdekeiket minél előbb érvényesítsék. A jelenlegi elit nem érdekelt a versenyhelyzet megteremtésében, a társadalmi mobilizáció biztosításában.

AKONSZENZUSOS HATALOMGYAKORLÁSHOZ ma már az is elegendő, ha az uralmi pozícióban lévő elitcsoportok képesek egymással kiegyezni. Ennek azért is nagy a valószínűsége, mert most vannak egyszerre hatalmon az elmúlt évtizedek haszonélvezői, és az őket korábban élesen támadó radikális ellenzéki csoportok. Ez utóbbiak ma a baloldali liberalizmus képviselői. Az egykori kommunistákból és a Kádár-korszak technokratáiból álló szocialista hatalmi elit értelemszerűen nem érdekelt a rendszerváltoztatás végigvitelében, a szükséges személycserék folyamatos végrehajtásában, és a történelmi igazságszolgáltatásban. Magyarországon csak a kommunizmus bukott meg, a kommunisták nem! Ez a szociológiai tény természetesen nem egyeztethető össze a társadalmi igazságosságról hangoztatott nézetekkel sem, és sérti sokak erkölcsi érzékét.

Az utóbbi időben Kelet-Európa nagy részén megfigyelhető, hogy a kommunista diktatúrák egykori fenntartói és működtetői jelentősen növelték politikai befolyásukat, és ugyanolyan intoleranciával és vehemenciával képviselik ma a szocialista, nacionalista, vagy éppen liberális elveket és értékeket, ahogyan korábban a kommunista eszmét terjesztették. Ennek magyarázata nyilván a szocializációjukban keresendő. Nagyon valószínű, hogy egy ortodox — szerb, zsidó, kommunista stb. — családban felnőtt mai liberális még mindig kevésbé türelmes, mint az, akinek a mintái nem ilyen környezetből valók. Vezetőinek szociokulturális háttere, és a párt alapvetően baloldali orientációja miatt az SZDSZ ugyancsak a jelenlegi helyzet fenntartásában érdekelt. TELLÉR Gyula szerint az

„SZDSZ már 1991-re nyilvánvalóvá tette, hogy bizonyos értelemben maga is a régi MSZMP utódpartja, s csak addig támogatja a rendszerváltást, amíg az nem érinti az általa is képviselt volt szocialista elitcsoportok érdekeit és pozícióját.” (Harc a tulajdonért. Magyar Nemzet, 1995. aug. 29.)

A kormányzati hatalmat tehát jelenleg az MSZMP két utódpartja gyakorolja Magyarországon. Éppen ezért a kádárizmus végleges bukásáról majd csak akkor beszélhetünk, ha annak egykori fenntartóit

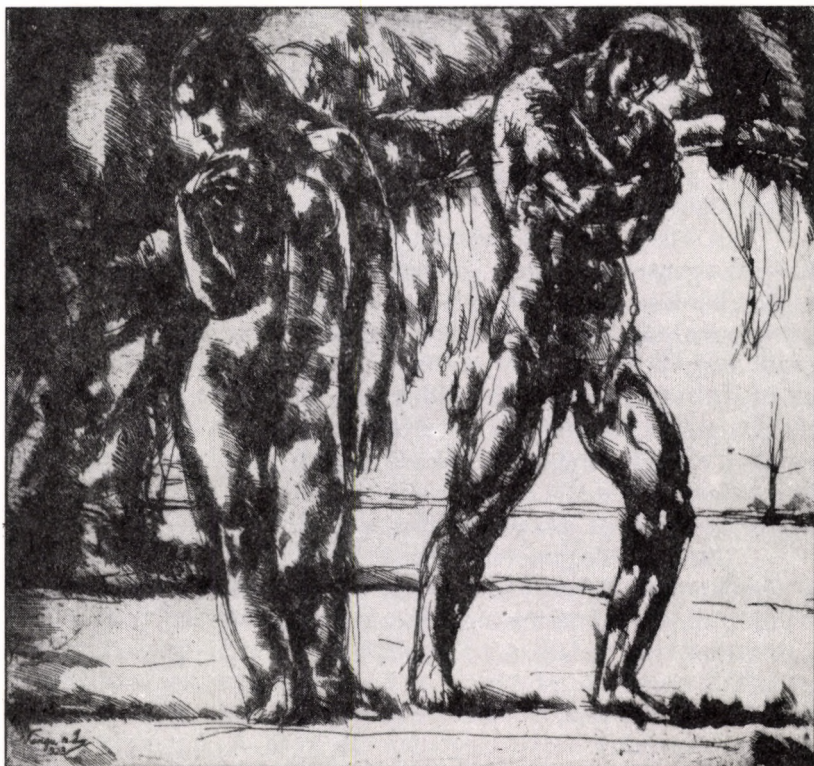
és haszonélvezőit, valamint a hozzájuk csatlakozott baloldali liberális értelmiségi csoportokat sikerül tartósan távol tartani a politikai hatalomtól. Addig a kádári mélystruktúrák különböző alakváltozatai és a személyi kapcsolatrendszerek zavartalanul tovább élnek. A jelenlegi kormánykoalíciótól csak újabb stabilizációs programok és modernizációs kísérletek várhatók.

A posztkommunista-szocialisták és a baloldali liberálisok szükségszerű bukása egyúttal a pragmatizmusra hagyatkozó politizálás látványos kudarca is. A szilárd erkölcsi alapok és értékek nélküli hatalomgyakorlás — az ellenőrizhetetlen folyamatok eluralkodása után — káoszhoz vagy diktatúrához vezet. Történelmi változások korát éljük. A helyzet súlyos, de nem reménytelen.

MAGYARORSZÁGON mindaddig nem lesz nyugati értelemben vett modern polgári demokrácia, ameddig a polgári jobb-közép erők nem képesek megtalálni az együttműködésnek azokat a hatékony formáit, amelyek lehetővé teszik a választások megnyerését, és történelmi küldetésük beteljesítését.

Amíg ez nem történik meg, addig Magyarország nem más, mint egy bukott eszme győztes katonáinak zsákmányszerző terepe.

TÓTH GY. LÁSZLÓ

BÚCSÚ (RÉZKARC, 1923)

UTUNK EURÓPÁBA, EURÓPA ÚTJA HOZZÁNK

MAGYARORSZÁGNAK BELÁTHATÓ IDŐN BELÜL csatlakoznia kell az Európai Unióhoz. Ez olyan kijelentés, amelyet nap nap után lehet hallani. A politikai elit jelentős többsége magának vallja, s úgy látszik, hogy bizonyos zavarral és bizonytalansággal, közvéleményünk is azonosul vele. Igaz, talán nem olyan mértékben, mint néhány évvel korábban. Az újabb közvéleménykutatási adatok azt a látszatot keltik, mintha a lelkesedés csökkenne, jöllehet az ellenséges érzületek még határozott kisebbségben vannak.

Ma a politikai vezető csoportok legnagyobb hibája, hogy a társadalom életének főleg gazdasági szempontjai érdeklik őket, figyelmen kívül hagyják a hatalom szimbolikus, misztikus, majdnem vallási vonatkozásait. Egy, a vezetést kézben tartó elitet sohasem lehet egyedül szakmai, vagy technikai képességei, technokrata teljesítményei alapján becsülni. Ugyanilyen fontos, hogyan képes képviselni, kifejezni, megjeleníteni valamit a külvilág számára a nemzetből, mert elsődrendű feladata, hogy kifejezze ennek folyamatosságát, értékeit és büszkeségét. Ebben a szimbolikus dimenzióban egyszerű szociológiai törvény, hogy a nemzetnek nincsen szüksége politikai elitre, ha a demokrácia működése akadozik, ha a nemzet értékeit, büszkeségét hanyatlani látja.

A Maastrichti Szerződés körüli bonyodalmak jól mutatták, hogy az egyszerű szavazók körében Európa-szerte határozottan felvetik a kérdést, mi lesz az egységes Európa következménye a nemzet fennmaradása szempontjából? Nagyon sokan vannak, akik úgy látják, hogy Brüsszel rákényszerítheti akaratát a kormányra, ami viszont aláássa a politikai elit legitimitását. Ez jelentős tömegeket fordít el a politikától, mert ha a nemzetnek meg kell hajolnia a külső hatalom előtt, ha onnan írhatják elő nekünk, hogy mit tegyünk itthon, minek kellene a politikusok? Hogyan lehet komolyan venni egy olyan hatalmat, amelynek nincs is hatalma?

Nálunk, Magyarországon a belpolitikai helyzet feszültségei, a demokratikus átmenet kétségkívül súlyos nehézségei közepette a reánk zúduló információk megnehezítik a tájékozódást, hogy a nyugati csatlakozást távlatban, netán történelmi összefüggésbe helyezve próbáljuk szemlélni. Minthogy az integráció egyrészt valamennyiünket érint, másrészt, ha valaha bekövetkezik, sok-sok utánunk következő nemzedék sorsát meghatározza majd, az ügy nem lehet a napi politika része abban az értelemben, hogy ki kit győz le. Nem

lehet továbbá része abban az értelemben sem, hogy „mindent elfogadunk, ha cserében minél előbb beléphetünk az ajtón”. A szavazók nagy része, megkockáztatható: a többség nemzeti érzését, mint állandó, jövőformáló tényezőt mindenképpen igen komolyan kell venni. Ellenkező esetben a politikai intézmények tekintélye csökkenni fog.

A változás, amelyről annyit beszélünk, s amelyet csatlakozásnak, integrációnak nevezünk, politikai döntés eredményeként fog bekövetkezni. Az alábbiakban néhány, az európai egységesülési folyamatokat alakító, általam politikai értelemben fontosnak gondolt tényezőt tekintek át, hogy politikai esélyeinket, igényeinket távlatba állítva, kritikusan mérlegeljem őket. A kritikus szemlélet nem jelent elutasítást, de óvni akar a meggondolatlan cselekvéstől, a feltétlen lelkesedéstől. Nem a pesszimizmust, mint a ma már itthon oly elterjedt alkotói módszer szándékozom művelni. Madártávlatból tekintem át a helyzetet, ennek ismeretében próbálok levonni következtetéseimet.

ÚJSÁGBA ILLÓ TÖMÖRSÉGGEL: európai csatlakozásunk fő, közkeletű, azaz sokat emlegetett tényei a következőképpen foglalhatók össze. A kétpólusú világrend megszűnt, csatlakozásunk immár nem olyan fontos a Nyugat számára, mint például a hidegháborús ellentét idején megvalósult spanyol vagy portugál csatlakozás. Gazdaságunk még hosszú ideig nem lesz képes teljesíteni a csatlakozás valamennyi feltételét. Mi a felvételünkért cserébe jelenleg legfeljebb regionális központ-jellegünket, közvetítő pozíciókat tudjuk kínálni. Csakhogy Európában, a kelet–nyugati ellentét megszűntével egyidejűleg válságba került az egész jóléti rendszer, ami a közvéleményt igen komolyan foglalkoztatja. Ezért ott az egyszerű választók különösen nyugtalanul tekintenek a szegénysorsú bebocsájtásra várókra, mint amilyenek mi vagyunk. Az államháztartási deficit több EU-országban magasabb, mint nálunk, helyenként nagyobb az államadósság is, a szociális jólét tehát valóban egyre nehezebben finanszírozható. Azaz ők is küzdenek a szociális gondokkal és a népesség elöregedéséből adódó nehézségekkel.

A magyar közvélemény előtt a nyilvános megnyilatkozások szintjén a nyugati integráció döntően gazdasági problémaként jelenik meg. Elsősorban úgy, hogy mikor és milyen mértékben leszünk képesek betagozódni abba, a világrendünket meghatározó Unióba, amelyet, lényegét tekintve, ma is afféle szabadkereskedelmi övezetnek látunk. Másrészt biztonságpolitikai kérdésként szokás foglalkozni az integrációval, amiben különleges hangsúlyt kapnak a haderővel összefüggő feladatok és térségünk nyugalma.

Az aktualitások szintjén aligha lehet kifogásolni ezeket a beállításokat. Hosszabb távon azonban, meggyőződésem szerint, a nemzet és a demokrácia, mint két összefüggő folyamat fogja eldönteni, miként valósul meg az európai integráció, és ehhez kapcsolódva saját csatlakozásunk.

NEMZET ÉS TÁRSADALOM

Tegnap és ma

A nemzetállam — politikai értelemben — meghatározója marad az európai közösség jövőjének. Az Európai Unió társadalmi-politikai arculata az európai nemzetállamok létevel és sorsával összefüggésben alakul.

ANEMZETÁLLAMRÓL VALLOTT FELFOGÁSOK két véglet között helyezkednek el, mindkettőnek a 18. századig visszanyúló hagyományai vannak. A romantikus *Volksgeist* végletes értelmezése szerint a nemzeti, közös szellem olyan földrajzi, történelmi, nyelvi sajátosságokat testesít meg, amely majdnem közömbösnek tekintti a társadalom tagjainak egyéni akaratát a hagyomány súlyával, kötelező erejével szemben. A másik véglet az állampolgárok tevékenységéből vezeti le a nemzetet, a nemzet tehát nem közös etnikai és kulturális értékekből jön létre, hanem abból, hogy tagjai hogyan gyakorolják állampolgári jogait.

Az immár gyorsan visszaszorulóban lévő, vagy végleg el is tűnt hagyományos, sokévszázados európai kultúrákat kímunkált és megcsontosodott társadalmi szerkezet, a szocializációban és az üzemszerű tevékenységben kulcsszerepet játszó családszervezetek, tartós foglalkozási tagozódás, vérségi, rendi, szakmai, helyi és regionális tömörülések jellemezték. A társadalmat a kulturális különbségek megléte nem akadályozta. Ellenkezőleg, a hagyományos társadalmakban az efféle eltérések, a szubkultúrák természetesen, a 19. századi nagy átmenet előtt nem minősültek még akadályoknak. A 13. századi Budán talált feliratos kő például ezt a magától értetődő ténytet így fejezte ki: „Örvendjen védelemnek az ideérkező polgár és vendég...”

A mai nemzetállami társadalom alapvetően eltér ettől. Eltűnt belőle a földrajzi elkülönülésben is kifejeződő rendezettség, szervezettség, hiszen véletlenszerű, hogy valaki hol dolgozik. Megszűnt az otthon és a munkahely egysége, alapvetően megváltozott a család szerepe, jelentősége. Nagyon kevés olyan, az egyén életét meghatározó hatékony, kényszerítő szervezet maradt, melyek hagyományos értelemben valamilyen közbenső helytet foglalnának el az egyén és az egész társadalom között. A globális politikai közösség új jelenség, amely nagy személyes mozgással, belső vándorlással jellemezhető. A megelőző, lényegében agrár társadalmakkal ellentétben az új nemzeti kultúrában nincsenek helyi, alsószintű kultúrák. A kultúra most, ebben az értelemben osztatlan, egyedül a nyelvi határok képeznek korlátot.

Régen a *nemzet* a társadalom egyik kategóriája volt, amely, mint vezető társadalmi csoportosulás meghatározta ugyan a magaskultúrát, de maga a kultúra éppen ezért az etnikai, politikai kötöttségek iránt közömbös volt. Századunkra azonban a nemzet helye megváltozott a társadalom egésze szempontjából: óriási szerepe lett. Egyrészt a szuverén helyi kultúrák fokozatos eltűnése miatt, másrészt azért, mert rendkívüli jelentősége lett a közös, nemzeti kultúrának.

A paraszti társadalmakban alig fordul elő, hogy a kultúra politikai egységek meghatározásához szolgáljon alapul. A hagyományos társadalmak általában nem válnak nacionalistákká. Mostanra a helyzet éppen ebből a szempontból változott gyökeresen. A helyhez kötött és változatos alsóbb kultúrák helyére szabványosodott és kódolt magaskultúra lépett mindenütt, amely az írásbeliség és az audiovizuális média által valamilyen módon mindenkit egybefűz. Ez válik a modern nemzeti érzés alapjává. Minthogy a nemzeti érzésben immár a társadalom valamennyi tagja osztozhat, kifejlődik a társadalmi egyenlőség sajátos igénye és követelménye.

EZT AZ EURÓPÁBAN ÁLTALÁNOS SAJÁTOSSÁGOT kultúra és oktatás különleges kapcsolatával lehet megvilágítani. A mai társadalom az igen magas színvonalú technológián, és a folyamatos növekedés reményén nyugszik. Ez mozgékony társadalmi munkamegosztást kíván, valamint folyamatos és számottevő mértékű kommunikációt a társadalom tagjai között, akik egyébként egymás számára idegenek. Az oktatás éppen ebben az összefüggésben lett a társadalom legfontosabb pillére. A nacionalizmust tehát olyan szervező erőnek kell tekinteni, amely a modern, nemzeti jelleget, a társadalmi tömörülést a kulturális egyöntetűség, a központosított oktatás segítségével hozza létre.

A kisméretű hagyományos közösségek alkalmatlanok a modern, kiterjedt és elvont, erőteljes kommunikációt megalapozó tudás ilyenfajta átadására. Éppen emiatt áll elő viszont az a helyzet, hogy a képzettség válik az egyén legértékesebb beruházásává. A mai társadalomban az iskola adja az embernek a hasznosság érzését, méltóságot, önbecsülését, mert általános a meggyőződés, hogy csak a jól képzett, jó minőségű oktatásban részesült embernek van esélye a megfelelő emberi méltóságot adó életre. A modern nemzetállami társadalomban az egyik legmélyebben átélt és megkövetelt demokratikus jog, hogy a kultúrához, melyet az oktatás hordoz, elvben mindenki hozzáférhet. A súlyos politikai feszültségek abból származnak, ha egyes rétegek korlátozva, sértve érzik az oktatáshoz való azonos esélyüket.

A modern nemzetállam, mint folyamat, ebben a keretben valószínűleg meg. Ebből következik, hogy az új Európa integrációja a nemzeti kultúrák különbségén és összezsírozódásán múlik. Ma még messze vagyunk a nemzeti értelemben felfogható európai közösségi érzéstől. A sok, kék alapon csillagozott lobogó, napernyő, öntapadó matrica ellenére az „euroérzés” nem létezik. Ha el is terjed egyszer, kérdés, mennyiben alapszik majd a közös európai emlékezeten, mennyiben a közösnek felfogott jövő tudatán.

A nemzetállam kettős szorításában

A gazdasági bizonytalanságból kibontakozó félelmek, a stabilitás általános igénye sajátos, befelé forduló magatartást hoznak felszínre egyes országok különféle társadalmi csoportosulásaiban, régióiban.

Műszóval ezt nevezik *fragmentálódásnak*. A hidegháború megszűnte, a kétközpontú világ eltűnése felerősítette ezt az irányzatot, a nemzetállam a globalizáló és a fragmentáló irányzatok kettős szorításában van.

A Maastrichti Szerződés a politikai egység, a föderatív Európa kiépítésének vágyát tükrözi. Szélesebb hatáskörű, még népesebb kormányzatot és törvényhozást igényel az Európai Unió számára. A szabadkereskedelmi-protekciónista intézkedésekben, a munkanélüliség elleni, a szubvenciók formájában megfogalmazott gazdasági elvek mind-mind ebbe a stabilizáló szándékú politikai törekvésbe illeszkednek. Az új típusú intézményekre épülő, bővülő, mint fentebb utaltunk rá, globalizálódó Európa eddig soha nem látott nemzetközi együttműködésen, makroökonómiai hálózaton, az egységes piac szerint szerveződő gazdaságon alapul.

A globalizálódás következtében a piac ma már nem csupán a javak cseréjét és a tőkék szabad mozgását foglalja magában, hanem a munkaerő szabad áramlását, a mesterségek, foglalkozások korlátlan mozgását, a civil társadalom intézményeinek nemzetközi méretű egymásra hatását, sőt összefonódását egy olyan európai civil társadalomban, amely öntörvényűen alakul, gyakran mindenfajta szándéktól, netán tervezéstől-szervezéstől függetlenül. Európában számtalan olyan folyamat és makrointegráció zajlik, amelyek a társadalom fő tényezőire, politikai szereplőire, szakszervezetekre, kulturális, jogi intézményes, sőt nagyobb pártalakulataira is erőteljesen hatnak.

A LEENDŐ UNIÓT ALAPJAIBAN FENYEGETI AZONBAN az említett fragmentáló tendencia. A megosztó hatás egyszerre lehet politikai és gazdasági-piaci jellegű, amely a különböző alegyütteseknek, területi egységeknek korporatív, érdekvédelmi, etnikai csoportosulásoknak, „*pressure-group*”-oknak az országos vagy nemzetközi együttműködés ellen ható pusztító létezéséből, sőt egy-egy adott konkrét esetben az egységgel olykor szembeszegülő akcióiból következik. Abban az esetben, ha a nemzetek felettinek gondolt föderatív Európa létrejöttét nemzetállami mozaikok összeillesztéseként képzeljük el, akkor elfogadható az érvelés, miszerint ezek az irányzatok az egység esélyeit csökkentik.

Tovább bonyolódik a helyzet az ún. kismacizmusok felbukkanásával. Olyan új, zárt összetartozási formák (etnikai-nemzeti identitások) erősödnek most fel, születnek újjá, amelyek elválasztják a nemzeti hovatartozást az államhoz tartozás, az állampolgárság tudatától. Az állampolgári hovatartozás és a nemzeti-etnikai hovatartozás olykor gyilkos ellentétbe is kerülhet egymással. A kétpólusú világ lefojtotta ezeket, de a hidegháború elültével a francia forradalom után kialakult nemzetállam egész felfogása került most ismét veszélybe.

Ez igazi történelmi fordulatnak látszik. A kulturális különbségek egyrészt etnikai ellentétek formájában válnak mind hevesebbé, másrészt a bevándorlókkal szembeni ellenszenvben fejeződnek ki. Sem az etnikai konfliktus, sem az idegengyűlölet nem mondható

földrajzi specialitásnak. Kisebb-nagyobb mértékben mindenütt jelen van, és bárhol felelősödhet mindkét alakjában, akár egyidejűleg is.

A nemzetállamok meggyengülése nem hat előnyösen a nemzetek feletti államszervezet, az integrációs intézmények kialakulására, sőt inkább korlátozza lehetőségeiket. Megfigyelhető, hogy az államok védekezésre kényszerülnek a különböző nemzeti, etnikai, kulturális, politikai ambíciókkal, helyi erőkkal, regionalizmusokkal, kiscacionalizmusokkal és más ideológiákkal szemben. Ezáltal csökken az a képességük, hogy a konfliktusokat rendezzék, megtalálják a kezelésre alkalmas egységes európai elveket, mechanizmusokat. Az Európai Unió szempontjából, politikai értelemben csak az itt vázolt összefüggés keretei között vethető fel a keleti bővülés problémája.

A társadalom újfajta megosztottságai

A háború után ideológiák, hitek erős ellentéte jellemezte a modern nemzetállami társadalmakat: vallás, nacionalizmus, kommunizmus között az ideológiai harc heves, olykor erőszakos formában zajlott. Az egymással versengő ideológiák jól kivehető társadalmi csoportokat határoztak meg, melyek e résztársadalmakat kulturális értelemben erőteljesen integrálták. A nagy kollektív hitek jellegzetes, szimbolikus és gyakorlati kapcsolatokat hoztak létre a társadalmi csoportok között. A vallási vagy nacionalista alapokon nyugvó elméletek az osztályok együttműködésének kedveztek, míg a kommunista, szociáldemokrata felfogások az osztályharc doktrínájából indultak ki. Mégis, mindkét esetben az volt a helyzet, hogy az adott ideológia hatása alatt a hasonló eszméket követő tömegek és a magas kulturális színvonalú osztály egy része összeforrott.

MA ELLENBEN A KOMMUNIZMUS ÉS A VALLÁS, mint ideológiai-politikai szervező erők eltűnésével e függőleges kapcsolatok megszakadtak. Megváltozott, ideológiai értelemben megnyugodott, sőt mondhatni kiürült, de továbbra is erősen tagolt társadalom váltja fel a korábbi, konfliktusos társadalmat, melyben, annak idején, különböző népek, a *jobb* és a *bal* népei állottak szemben egymással. Mellesleg ebből a szétválasztó, de megnyugvást, az eszmei küzdelmek eltűntét hozó folyamatból bontakozott ki a '80-as évek végének nagy témája, hogyan értelmezhető az ellentét elit és nép között.

Ebbe a folyamatba illik, hogy a korábban nemzeti (országos) keretek között gondolkodó elitek most gyakrabban hangoztatják európai elkötelezettségüket, mert úgy látják, hogy a technológiai haladás, a gazdaság keretei kinövik a nemzeti kereteket. Közben a proletár internacionalizmus szellemében nevelkedett munkástömegek úgy tekintenek a modernizációra, mint a munkanélküliség forrására, egyéb egzisztenciális veszélyek okozójára, s így mind erőteljesebben válnak a nemzeti értékek védelmezőjévé. Példaként lehet említeni Franciaországot, ahol ez a Maastricht elleni *nem* szavazásban különös élességgel mutatkozott meg. A francia példa tanulságos, mert jól

mutatja, hogy valójában itt már nem elit és nép, hanem középosztályok és népi osztályok konfliktusa zajlott le: vállalatvezető- és nagykereskedő réteg, szabadfoglalkozásúak, mérnökök álltak szemben kisiparosokkal, kiskereskedőkkel, alkalmazottakkal, munkásokkal és paraszttal.

ATÁRSADALMI VÁLTOZÁSOKAT, A VÁLASZTÓI MAGATARTÁSOKAT számos elmélet igyekszik magyarázni, de szinte mindegyik értelmezésben kimutatható egy közkeletű szociológiai modell hatása. Ez azt állítja, hogy a társadalom az elmúlt években egyrészt mérhetően is meggazdagodott, másrészt eltűntek belőle az ideológiák. Így immár a baloldal is elvesztette volna létének értelmét, eltűnt. A két új fejleményből eszerint az következik, hogy a globalizálódó társadalomban mint rendszerben, úgymond, eluralkodik a konzervatív gondolkodásmód. Az a társadalom tehát, melyben nyugalomba kerültek a középrétegek, csakis konszenzusra épülhet. De akkor miért robbannak ki mégis tiltakozó mozgalmak? A szövegforgó modell alapján a válasz az, hogy a modernség, a modernizáció mint folyamat a társadalom egy része számára felfoghatatlan. A kirekesztettek zúgolódnak.

Az efféle magyarázat bizonyos esetekben segíthet a folyamatok magyarázatában, így például akkor, amikor a nyugtalanságot valamilyen szélsőségek gerjeszti azzal a céllal, hogy destabilizálja a fennálló demokratikus rendet. Nem használható azonban olyan, gyakran előforduló helyzetekben, amikor két, egymással rivalizáló mérsékelt erő együttesen sem tudja megszerezni a szavazatok 40%-át.

A félreértések sokasága nálunk is, számos más európai országban is abból származik, hogy ma a politikában és a médiában mérvadó elitnek hamis képe van a társadalmi tagozódásról, ami lehetetlenné teszi a társadalmat átszelő érdekkonfliktusok politikai megjelenítését. A gazdasági-társadalmi szerkezet ugyanis sehol sem alapul konszenzuson, hanem legalább két elemből áll. Lélekszámukat tekintve megközelítőleg hasonló méretű csoportok állnak szemben: egy meglehetősen megosztott középosztály és egy, a könnyebb érthetőség kedvéért nevezzük így: populáris világ. Márpedig a politika művelői számára a jelek szerint igencsak megtévesztő, hogy mindkettő eléggé hasonlónak és egyöntetűnek mutatkozik az élet-színvonalára és a vágyai tekintetében.

Népi osztályok és középosztályok szembenállása azonban nem csak „objektív”. A különbséget növelhetik a régi regionális hagyományok: vannak például vidékek, ahol a laicitás és az egyenlőségi nagy múltú tekintet vissza, itt elterjedtnek mondható az ellenszenv mindennel szemben, ami társadalmi hierarchia, s amit régen a nemes, a polgár, a pap, az úr képviselt. A helyzet az, hogy éppen a posztindusztriális társadalomban, a globalizálódó Európa építése közben kibontakozó új ellentétek közepette igen komoly, megalapozott indoka van annak, hogy a társadalom széles rétegeiben, saját maguk kifejezése érdekében olyan régi, egyenlősítő értékekre hivatkozzanak, amelyek a paraszti világ örökségét alkotják. Napjaink vá-

lasztási térképei számos esetben egy-egy ország történeti antropológiájának a tükrözői is egyben, amihez mellesleg a mai magyar politika atlasza is érzékletes illusztrációkkal szolgál.

Az utolsó tizenöt évben az európai parlamenti választások azt mutatják, hogy a szavazatok megoszlását mindjobban befolyásolja a társadalmi-gazdasági motiváltság, ami az ideológiai hatások hanyatlásának következménye. Régen sok munkás jobbra szavazott, saját osztálya ellen, a katolikus valláshoz való ragaszkodása miatt. Sok polgár ellenben balra, a laikus meggyőződés miatt. Jelenleg e szavazatok számos irányzat között szóródnak, mégis: soha olyan magyarázó ereje a társadalmi-foglalkozási tagozódásnak nem volt, mint jelenleg.

Az európai csatlakozásra törekedve be kell tehát látnunk, hogy nehézségeink számottevő része éppen Magyarország modern nemzetállami jellegéből következik. Az ország kultúrájának határainkon túl is sugárzó egyöntetősége több vonatkozásban is egybekapcsolja a társadalmat. A határainkon túli magyarság éppen emiatt, az ország modernsége miatt alkotja részét a társadalomnak, ami megkerülhetetlen, „természetadta” tulajdonságnak tekintendő. Ez a különleges természetszerűség abból következik, hogy a magyar társadalomban, a szomszéd országokban és az euroatlanti világban is egyetértés van: a stabilitás nem tűri a politikai határok megváltoztatását, különösen ha azokat, mint a mi esetünkben, nemzetközi szerződések garantálják.

Am egyidejűleg, a társadalom e sajátos kulturális kötelékeit bizonyos vonatkozásokban lazítják, sőt bontják a fragmentáló hatások és bénítják a globalizáció következményei. Itthon is megfigyelhető, hogy a szocializmus elpárolgása óta a törésvonalak többé nem ideológiai mentén húzódnak. Ezért olyan fontos, hogyan alakul, merre tart a demokrácia folyamata az európai integráció szempontjából.

DEMOKRÁCIA ÉS TÁRSADALOM

Stabilitás és demokrácia

AZ EURÓPAI UNIÓ DÖNTÉSEINEK DEMOKRATIKUS KÖVETKEZMÉNYEI ugyanolyan jelentősek, mint a gazdaságot szabályzó, a külkapcsolatokra és a politikai egységre vonatkozó ténykedései. Ez az EU tevékenységének négy pillére. Éppen emiatt a kívül rekedt környező országok az Európai Uniót ma is a stabilitás példájának látják, a demokrácia és a békés gazdasági átalakulás modelljének. Példakép azért is, mert egyedülálló tapasztalatot szerzett az eltérő érdekek és történelmi hagyományok kibékítésében. Nem meglepő tehát, hogy az Európai Uniónak számos tagfelvételi kérelemmel kell szembenéznie, melyek egyébként, ha mind teljesülnének, meghaladnák a jelenlegi formáikban változatlanoknak feltételezett intézmények teherbíró képességét.

Ma a stabilitás egyén és társadalom számára egyaránt különleges értéket jelent. Vessünk egy pillantást arra, hogyan gondolkod-

nak erről a választók. Amerikában általános a meggyőződés, hogy az egyén erőfeszítéseinek és érdemeinek megfelelően kapja jutalmát. Az európai országok közvéleménye ezzel szemben arról van meggyőződve, hogy az *egyenlőség* az alapvetően fontos érték, amit egyedül a piaci erők jóvoltából nem lehet megszerezni. Egy több országra kiterjedő 1987-88-as közvéleménykutatás szerint az egyes országokban a következőképpen válaszoltak az alábbi kérdésekre:

Mi fontosabb, az egyenlőség vagy a szabadság?		
% választja	egyenlőség	szabadság
USA	20	72
Nagy-Britannia	23	69
Franciaország	32	54
Olaszország	45	43
NSZK	39	37
Spanyolország	39	36
A kormány dolga-e hogy csökkentse a jövedelemkülönbségeket?		
%	igen	
Olaszország	81	
Magyarország	77	
Hollandia	64	
Nagy-Britannia	63	
NSZK	56	
USA	28	

Nem kétséges, hogy az első kérdés esetében is, a magyar megkérdezettek válasza a kontinens országai közé sorolt volna bennünket, amit egyébként a másodikra adott válasz alapján önmagában is fel lehet tételezni.

A két kérdés stabilitás és demokrácia közkeletű értelmét boncolja. A nyugat-európai országokban is, de nálunk is fokozódik a félelem, hogy egyre jobban közeledik az a világ, amelyben nő a különbség a nagyon gazdag és a nagyon szegény emberek között. A társadalom kettészakadásától, a kettős társadalomtól való félelem komoly problémaként szerepel még ott is, ahol egyébként a dialógus, például az érdekképviseltek és a döntéshozó elit között, megfelelő.

A STABILITÁS IRÁNTI IGÉNY EGYIK KIVÁLTÓ OKA feltehetően az, hogy váratlanul lassú a gazdasági növekedés, aminek következtében kevés addicionális vagyon keletkezik. Általános a hiedelem, hogy az egyik csoport jövedelmeiben bekövetkezett marginális változás csak a másik csoport jövedelmeinek rovására történhet. A munkanélküliség, a gazdasági bizonytalanság és a pénzügyi zavarok eszerint fokozzák a veszélyt, ami a biztonság, a stabilitás ellentéte.

Az anyagi-társadalmi leszakadástól való félelem, a stabilitás megőrzésének általános vágya túlmutat a gazdasági szférán, így az európai integráció felé vezető további lépések megtétele most nehezebb, mint azt korábban bárki gondolta volna. A jólétet garantáló szociális vívmányok, előjogok megtartásának szándéka, sőt immár választási programadó, politikai követelménye annyira általános, hogy aligha jellemezhető pusztán gazdasági törekvésnek.

A stabilitás iránti igény immár a jelen európai életérzésének fontos alkotórésze. Az egyéni biztonság, a kivívott előnyökön nyugvó szociális biztonság követelése mellett benne van a társadalmi stabilitás kívánsága is, azé a stabilitásé, amely az országot mint nemzetet is magában foglalja. Mindez egyébként nem független az utolsó fél évtized nagy politikai fordulatától. Az európai kommunizmus felbomlása széttördelte Európa közös védelmi érdekeit, holott az Európai Közösség, illetve az Észak-Atlanti Szövetség tagországait a hidegháború hatásaként szoros kötelékek fűzték egybe. A stabilitást többé nem lehet a kétközpontú világrend összefüggései szerint meghatározni, ellenben ún. biztonsági kockázatok formájában (polgárháborús veszély, migráció, belbiztonság, környezetvédelem) látszik fenyegettetnek.

A demokrácia gyengései

A demokrácia működési gyengéi meghatározóak lesznek az európai integrációban. Az egyik gyengéséget az okozza, hogy a politikus elit elveszti a kapcsolatot a közönséges emberek problémáival. Az egyszerű szavazó fokozódó mértékben érzi magát megnemértettnak, úgy gondolja, hogy nincs beleszólása a dolgok menetébe, gyengén vagy rosszul képviselik saját ügyeit, miközben a politikai pártok többsége belső dolgaival foglalkozik, csak védekezik a külvilággal szemben.

EZEK A HAZAI KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT IS ISMERŐS FELVETÉSEK szer-
te Európában hallhatóak, csakúgy, mint az adott választási rendszer elleni kifogások. A választási rendszert jónéhány országban kifogásolják, egyidejűleg nő az igény a nagyobb helyi és regionális demokrácia, az etnikai és más kisebbségi képviseletek iránt. Röviden, hibák mutatkoznak a politika közvetítő rendszereiben.*

Ha a tehát a demokrácia nem lesz képes megújulni a nemzetállam kereteiben, annak következményei lesznek az egyesült Európa számára. A feladat nehézségét növeli, hogy, a mai nyugat-európai társadalmakban megnőtt az átlagos életkor, ami hozzájárul ahhoz, hogy a lakosság tekintélyes hányada elsősorban kiharcolt státusát igyekszik védelmezni. Ez fokozza a megosztottságot, és nem igazán kedvez a közösségi és a társadalmi „értékek” védelmének.

* A magyar választási rendszert a jelzett összefüggésben alapvetően idejétmúlt-nak tekintem, de véleményemet terjedelmi okokból nem tudom kifejteni.

A legtöbb európai országban növekszik a különleges érdekcsoportok, valamint az eleve bonyolult döntéshozó apparátusok hatalma. Aminek végeredményben az a sajátos következménye, hogy a politikai elitet valamilyen formában megkísérti a konzervatív felfogás, ha másként nem, legalább annyiban, hogy politikai programjának középpontjába a *status quo* megőrzését állítja.

A DEMOKRÁCIÁT GYENGÍTŐ TÉNYEZŐK MÁSIK CSOPORTJÁT abban az új fejleményben lehet felismerni, hogy az integrációt kísérő ún. *globalizáció-monokulturalizmust* a mélyebb, nemzeti, regionális és helyi érzékenység fenyegetésként éli át. Például a gyökeretlen tőke, a multinacionális vállalat működése, az idegen munkaerő jelenléte elfogadhatatlan jónéhány, olykor befolyásos, vagy ily módon befolyást szerző politikus számára. Ellenvetések, kételyek sokasodnak az idegenek megfelelő ellenőrzésével kapcsolatban. Ami azért baj, mert mind nehezebb a fő versenytársak politikai küzdelmét nemzetek feletti szinten összehangolni, vagy egyáltalán oda terelni. Ennek visszahatása az, amit elégedetlen, dühös és súlyos kényszerek kötelékeiben vergődő társadalmak esetében a szabályozás és a szabadság súrlódásának neveznek (*regulation-freedom friction*).

Hasonló ellentmondás nehezíti annak meghatározását is, hogy mi az ún. *közjő* az egyesült Európa szempontjából. A jól működő demokrácia egyik alapfogalmát ma azért is olyan nehéz meghatározni, mert jelentős a bizonytalanság azzal kapcsolatban, mi a köz szerepe az egyén érdekeit illetően. Ebben a vonatkozásban kulcskérdés, hogy szemben a nagy európai országokkal, a kis országok számára mindig világosabb, mi az európai közjő. Nekik ui. már *de facto* meg kell osztaniok nemzeti szuverenitásuk egy részét a nagyok árnyékában. Ezért a kisebb tagországok nagyobb biztonságban, nemzetközileg pedig befolyásosabbnak érzik magukat az Európai Unió vagy a NATO ernyője alatt, mint az egyszerű, ún. kormányközi kapcsolatokban, ahol befolyásuk lényegesen csekélyebb.

Mindemellett a demokrácia jövője szempontjából az egységes Európa, mint közösség igazi Achilles-sarka a politikai legitimitáció. A bírálók szerint az Unióban túlbujánoznak az intézmények, elvadult a bürokrácia, a központosítás nem alkalmazkodott a modern világ igényeihez. A közösség saját magának okozza a bajokat, mert hataloméhes és túlzottan ambíciózus. Ebből adódóan azt szokták felvetni, hogy a brüsszeli Bizottság hatalmát csökkenteni kellene, az Unió illetékességét körül kell nyirbálni.

„Minthogy a leendő új szervezet ugyanolyan áttekinthetetlen lesz, mint a Német-Római Császárságé volt annak idején, mitsem ér a sok beszéd arról, hogy az Unió polgárai körében fel kell ébreszteni a lojalitás és a ragaszkodás érzését az Egyesült Európa iránt”

— írja az európai ügyek egyik ismert kritikusa.

A zavar forrása az, hogy jelenlegi keretei között az Unió alkotmányos jellege inadekvát, tisztázatlan. Már az is ellentmondás, hogy az Unióban zajló tevékenység nem diplomácia, de nem is de-

mokrácia. Mindkét megközelítést használják ui. az érdekek egyeztetése céljából. Így azonban a rendszer mindaddig nem válhat a szabadság, rend és biztonság rendszerévé, amíg egymás mellett párhuzamosan létezik egyrészt az a sajátos európai politikai rendszer, amely által az Unió érdekei, mint közérdekek biztosíthatók, másrészt pedig léteznek a tagországok *nemzeti érdekei* is.

Mindezt még egyértelműbbé teszi, hogy az Unió legitimitását egyedül a Római Szerződés (1957), valamint az ún. *Acte unique* (1986) alapján létrehozott Bíróságból lehet levezetni, ami nem elegendő a politikai és demokratikus legitimitációhoz.

Egyensúly és biztonság Közép-Európában

„Európán csak a tagolt, atlanti, sokállamú nagytájt értem, amelyet Nyugat- és Közép-Európának szokás nevezni — Oroszország nélkül. É nélkül nem azért, mert ma bolsevista, de mert mint nagytáj természetileg és emberileg a másiknak mindig ellentéte volt: tagolatlan, a tengertől elzárt, Ázsia felé nyitott, a szibériai táj zökkenés nélküli folytatása, ázsiai népek olvasztókohója. És népei éppoly nagyok és éppoly lelki határolatlanságban simulnak egymásba, mint tájegységei”

— írta TELEKI Pál. Hasonlóképpen szokás meghúzni Közép-Európa keleti határát a vallás és a kultúra különbsége alapján is.

A Duna-medence soha annyi államra nem szakadt még, mint most. A Szovjetunió felbomlása óta nekünk például öt helyett hét szomszédunk van, közülük öt frissen alakult meg. Sajátos módon, anélkül hogy lélekszáma vagy a kiterjedése módosult volna, Magyarország regionális középhatalommá lépett elő.

AFOLYAMATOT A TRIANONI BÉKERENDEZÉS INDÍTOTTA EL, az aprózódás akkor is, most is egyértelműen a térségünket uraló nagyhatalmak eltűnésével köthető össze: az Osztrák-Magyar Monarchiáéval és a szovjet uraloméval. A dunai térségben, ami alatt itt nagyjából a régi monarchia területét értem, eddig négyféle regionális megoldás kínálkozott a 19. század óta: a HABSBURGOKÉ, a trianoni békerendszeré, a német expanziót megtestesítő Harmadik Birodalomé, végül a szovjet változat. Visszalapozva a történelemben a középkor kezdetéig, kimutatható, hogy itt vagy nagyobb méretű, helyi eredetű királyságok voltak, vagy nagyhatalmak osztották fel a területet egymás között. Minden, itt nem részletezendő fogyatékosága és hibája dacára a Habsburg-monarchia eredetisége az volt, hogy a régióból nőtt ki, annak országait kísérelte meg egyesíteni és nagyhatalommá szervezni.

PALACKY, a nagy cseh történész lelkes híve volt az „Ausztria-eszmének”. 1848-ban például azt írta:

„Európa délkeleti részén, Oroszország határa mentén a történelem nyelvükben, történelmükben, erkölceikben jelentősen különböző népeket zsúfolt össze: szlávokat, románokat, magyarokat, hogy a görögöket, törököket és az albánokat ne is említsük; e törzsek, melyek egyike sem képes arra, hogy ellenálljon félelmetes szom-

szédjának, egyesítették gyengeségüket; a Duna kapcsolja őket egymáshoz. (...) Valóban, ha az osztrák Birodalom nem létezne, sürgősen meg kellene alkotni Európa érdekében, sőt az egész emberiség érdekében."

HA AZ IDÉZETBEN az „osztrák Birodalom” kifejezést az „euroatlanti biztonsági rendszer”-rel helyettesítjük be, a „törzs” szót a „népek” vagy a „nemzetek” szóval, napjaink nagy politikai problémájának egyik lehetséges, sokak által ismételt kifejtését kapjuk. Függetlenül attól, hogyan értékelendő az ún. „ orosz veszély” napjainkban, Palacky gondolata mit sem veszített aktualitásából.

A múlt azt mutatja, hogy a dunai térség stabilitását csak nagyhatalmi keretben lehet biztosítani, igaz, azzal a feltétellel, hogy a térségben élő nemzetek, kisebbségek fennmaradnak, jogaikat tisztelik. A Monarchia, a MUSIL által leírt *Kákánia* nem hozható vissza, mert egyebek között a kisebbségi, köztük a nemzeti kisebbségi problémák megoldatlansága miatt fogyatékos volt. De a trianoni béke-rendszer igen súlyos örökséget jelent, mert ma már világos, hogy minden, a körébe vont nép a kárvallottjának mondható.

A CLÉMENEAU-féle elképzelés — elveit tekintve — elfogadhatatlannak bizonyult, biztonságpolitikai rendezésként pedig működésképtelennek. A dunamenti kis országok rendeltetése egyrészt az volt, hogy afféle „*cordon sanitaire*”-t képezzenek a bolsevizálódó Oroszországgal szemben. Másrészt, a századelő francia diplomáciája a német birodalommal szemben is ellensúlyt akart teremteni. Mint-hogy egyetlen politikai egységbe foglalásukat megvalósíthatatlannak ítélték, bármikor összeugraszthatóvá tették őket. Az akkori francia „biztonságpolitika” tehát nemcsak az ellenséges birodalmat akarta szétzúzni, nem egyedül MASARYKNAK és a soknemzetiségű új délszláv államnak akart kedvezni. A bonyolult helyi viszonyokat nem ismerve, azokkal mit sem törődve „rendszerét” úgy akarta működtetni, hogy a kis országokat egymás ellen kijátszva tartja fenn a francia befolyást. Amire egyébként képtelennek bizonyult a továbbiakban.

A „kelet-európai kisnemzetek nyomorúsága” többek között abból adódott, hogy Trianon a soknemzetiségű Monarchia helyett többnemzetiségű törpeországokat hozott létre. Így immár bennük folytatódott a Monarchiával született torzulás: az államok határai nem a nagyobb nemzetiségek határait követték; az ország, az állam joga szembe találta magát a nemzeti, nemzetiségi törekvésekkel. Kétségtelen, hogy Közép-Európában, különösen pedig a dunai térségben az európai jellegű nemzetállami folyamatokra a többnemzetiségű állam különleges hatással volt. Mindezt tovább bonyolította, hogy a határok, Nyugat-Európához képest, itt jóval később állandósultak. Ráadásul tőlünk délre és keletre a határok ma sem tekinthetők mindenütt véglegeseknek, mert egyes országoknak területi követelésesei vannak mások ellenében, egyébként pedig jónéhány határt nem is garantálnak nemzetközi egyezmények.

Miközben az államok aprózódásának irányzata fennmaradt, az egykori *entente* biztonsági rendszer alapelvei elavultak, értelmet-

lenné váltak. Hiszen senki sem akar ma már ütközőzónát. Ellenkezőleg: az a kérdés, hogyan illeszthető Oroszország az európai békefolyamatokhoz. Nincsen többé szükség a német hegemonia ellensúlyozására sem, mert Németország az Európa-politikában oldja fel törekvéseit. Franciaországnak sincs igénye többé arra, hogy térségünkben különleges befolyást harcoljon ki, neki sem fűződik tehát érdeke a széttagoaltsághoz.

Mint az imént már szó esett róla, a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy térségünkben az egyensúlyt csak legitim hatalom volt képes fenntartani, s ez a hatalom mostanáig csak nagyhatalom lehetett. A „régi jó” Monarchia, a Varsói Szerződés vagy más hasonló megoldás felélesztése, csakúgy, mint Trianon felülvizsgálata azonban ma már elképzelhetetlen és elfogadhatatlan. Az idő meghaladta az efféle megoldásokat. A békerendezések, a helsinki egyezmények, a párizsi Charta rögzítették a határokat, azokat módosítani valamilyen fél sérelmére nem lehet.

MIÉRT LEHET AKKOR MÉGIS SZÜKSÉG valamilyen „nagyhatalmi” megoldásra? Azért, mert az egyezmények, megállapodások, szerződések az érintett országok között nem valósulhatnak meg akkor, ha betartásuk felett nem őröködik egy ellenőrző és szankcionáló mechanizmus. Ilyesmi hiányában mindössze a pillanatnyi, talán nem is mindig őszinte ún. „jósándék” kerülhet megörökítésre.

Miért van szükség ellenőrizhető megállapodásokra a térségben? Azért, mert a politikai kapcsolatok stabilitása meghatározó a szomszédokhoz fűző viszonyban. A Baltikumtól Görögorszáig valamennyi ország a „Nyugat” felé orientálódik, egymásközi gazdasági kapcsolataik például jelentéktelenek. Ellenben, így vagy úgy, súlyos tehertételt jelent a nemzeti kisebbségek problémája, általában pedig a belső fejlődéshez elengedhetetlen külső biztonság. Továbbá a térség országaiban általános a félelem attól, hogy nacionalista, expanziós fordulat következhet be Oroszországban.

Miért nem alkalmasak az egyensúly fenntartására a nemzetközi szervezetek? Több ilyen is létezik, kezdve az ENSZ-től, az EBESZ-en át az Európa Tanácsig. Egyiknek sincs azonban olyan ereje, amely képes lenne betartatni az egyezségeket. Az EBESZ balkáni szereplése szárnalmas. Az Európai Unió a maga gazdasági és politikai integrációjával, a NATO pedig fegyveres erejével térségünk országaiban viszont azt a hitet kelti, hogy nekik megvan hozzá a képességük. Térségünkben most példátlan helyzet alakult ki, hiszen először fordul elő az, hogy valamennyi ország saját akaratából szeretne ugyanahhoz a hatalmi tömörüléshez csatlakozni, s a cél érdekében hajlandó cserébe nemzeti szuverenitásából önként feláldozni egy darabot.

Számunkra is, a többi közép- és dél-európai ország számára is az euroatlanti csatlakozásnak már valamilyen mielőbb életbelépő, jelképes formája is elegendő lenne, hogy a súlyos csatlakozási feltételek megvalósítása céljából mozgósítani lehessen a társadalmat. Az-

zal a feltétellel persze, hogy ez az első lépés biztonságot adna térségünk számára. Olyan, üzenetértékű aktus lenne ez, amely a belátható csatlakozási folyamat kezdetén taggá tenne bennünket, s meghatározná a tényleges felzárkózás feltételeit.

Pedig a csatlakozás feltétlen siettetésével kapcsolatban több körülmény is megfontolásra kellene, hogy késztesen. Mert ki kell mondani, a balkáni válság hatalmas felkiáltójel, a lehető legerőteljesebb figyelmeztetés mindazok számára, akiket az euroatlanti integráció foglalkoztat.

BENNÜNKET A VÁLSÁG ARRA FIGYELMEZTET, hova vezethet a szélsőséges sovinizmus és az agresszió, mint nemzeti kulturális érték hirdetése. Az integrált Európát ellenben saját tehetetlenségére, különösképpen pedig demokratikus intézményeinek elégtelen működésére figyelmezteti, valamint arra, hogy térségünk változásai felkészületlenül érték, jöllehet azok választ kívánnak.

Ha a népirtásokkal kísért jugoszláv polgárháborút is ide számítjuk, 1914 óta ez a harmadik alkalom, hogy a balkáni válság, hatalmas emberáldozatok kíséretében kirobban. A válság mindhárom esetben a Közép- és Dél-Európát pacifikáló rendszer összeomlását követte, s a két előző esetben is csak a globális rendezés vetett neki véget. A közvetlen tanulságot a nemzetközi politika annyiban vonta le a két előző, egyébként világháborúhoz kapcsolódó balkáni válságból, hogy igyekszik belőle kimaradni, igyekszik megakadályozni, hogy a polgárháború nemzetközi vetélkedés színterévé váljon. Igyekszik továbbá valamilyen erőegyensúlyi helyzetet előállítani a szembenálló felek között. Ez most Daytonban csak azért sikerülhetett, mert a világ vezető hatalma, hosszú habozás után, elszánta magát az energikus fellépésre.

Számunkra azonban 1992-93-ban más, baljós tanulságok is mutatkoztak: egyrészt az, hogy minden békeközvetítés kudarcra van ítélve ott, ahol az egyik fél a befejezett tények taktikáját követheti, márpedig a különböző békeközvetítőknek sohasem volt ereje a megállapodások betartatásához. Tanulság volt továbbá az is, hogy elég néhány gátlástalan bűvészinás, s a magyar kisebbség tússzá, nemzetiségi tisztogatás áldozatává válhat ebben a konfliktusban, miközben határmenti területeink hadszínterré válhatnak a polgárháborús ellenfelek között.

E sorok írásakor egyik aggodalom sem vált még valóra. Hiba lenne a tényből arra következtetni, hogy a félelmek megalapozatlanok. Viszont számtalan szálon keresztül máris érezteti hatását egy sajátos, köztes állapot. A sokszor kulisszák mögötti diplomáciai tevékenység csírájában elfojt, megelőz, adott esetben leszerel heves, a nyugati világ számára is veszélyt jelentő újabb összeecsapásokat. Ezek a folyamatok sok szálon és igen sok szereplővel zajlanak; nehéz megmondani, adott esetben kié az érdem, vagy milyen fontos tényezők játszanak benne szerepet. Azaz mintha mi is részesülnénk már a nyugati védelmi ernyő hatásából. Nincs biztonsági úr a térségünkben. Csakhogy az is tény, hogy a ma megvalósuló politikai és bizton-

sági egyensúly döntően a térségünk országai által vállalt önkéntes áldozatnak tekintendő. A leendő csatlakozás érdekében hozott politikai befektetésnek. Más szóval az „európai normák” kényszerítő ereje, valamint a csatlakozás erős szándéka magyarázhatja, hogy környezetünk valamennyi országát viszonylagos önmérséklet, józanság vezeti a szomszédaihoz fűződő kapcsolataiban. Legalábbis egyelőre, mások nem követik a balkáni háború kínálkozó receptjeit. Nem élezik bizonyos határon túl, nem lobbantják lángra a feszültségeket.

ÖSSZEGEZVE AZ EDDIG KIFEJTETTEKET, azt látjuk, hogy néhány éve a politikai folyamatok az európai társadalmakban új elmentéket élesztenek, melyek — visszahatásként — átrajzolják az adott társadalom politikai arculatát. Alig sejthető, hogy milyen válaszok, megoldások kínálkoznak mindezzel kapcsolatban, jóllehet a változások alapvetően érintik integrációs esélyeinket.

Nem az a legfőbb kérdés, hogy mikor és hányadikként vesznek fel bennünket. Az egyik legfontosabb kérdéscsoport ma az, hogy számunkra milyen út vezet Európába, hogy melyek a legfőbb érdekeink, hogy miféle csatlakozásra számíthatunk a gyors változások függvényében. A másik fő kérdés az, meddig és hogyan tartható fenn térségünk biztonsági egyensúlya. A problémát úgy is meg lehet fogalmazni, hogy az euroatlanti útvonalon az európai demokrácia gyengéi és a nemzetállami ellentmondások komoly politikai akadályokat képezhetnek még előttünk, saját nemzeti teljesítményunktől függetlenül. Eközben Európa, a hozzánk, Közép-Európába vezető útján saját nagyhatalmi szerepével és a közép-európai egyensúly politikai, gazdasági és kulturális követelményeivel kell, hogy szembenézzon.

Modell és folyamat

Nehéz hasonlattal kifejezni, hogyan jutunk Európába, milyen lesz Európa útja hozzánk. A folyamatról lehet értekezni, lehet róla jóslatokba bocsájtkozni, érzékeltetni azonban aligha képes bárki is. Mint annyiszor az életben, számtalan előre nem látható fejlemény és következmény fogja befolyásolni, sőt akár új irányba terelni az eseményeket. Esélyekről lehet szó tehát akkor, amikor a csatlakozási folyamat természetét, netán eredményét szándékozunk elképzelni, felvázolni.

A politikai jövőt illetően tehát a meggyőződés lehet csak útmutató. Az enyém az, hogy esélyeinket egyrészt a társadalompolitika jellege, másrészt az integrációs politika természete fogja növelni, vagy rontani. Mindkettő átfogó elemzést igényel ugyan, de problémafelvetésként megkísérelhető modellszerű összegzésük.

Ami az elsőt illeti, A. O. HIRSCHMANN elméletéből indulok ki. Eszerint valamely szervezet vagy társadalom belső működése kétféleképpen szerveződhet. Az egyik változatban, melyet Hirschmann Kivonulás („EXIT”)-típusnak nevez, a társadalmi változást decentralizált, névtelen mechanizmus biztosítja. Itt azok lesznek a győztesek, akik a leghatékonyabbak. A győztes jutalma a növekedés,

a veszteseknek viszont el kell tűnniök a színről. A piaci viszonyok tiszta működése alapján keletkezett eredményeket természetesen és legitimnek kell ebben a helyzetben tekinteni, ideértve tehát az erőforrások nemzetközi, nemzeti, regionális és személyek közti újraelosztását.

A Tiltakozás-nak („VOICE”-nak) nevezett másik változat a kollektív egyetértésen alapszik. Itt folyamatos a társadalmi kiigazítás, amely a meglévő érdekek képviselői között szolidaritást hoz létre és amely eldönti azt is, mi legyen a változás iránya. A Kivonulással ellentétben tehát a Tiltakozás jegyében végrehajtott tényleges újraelosztás enyhíti a változás következményeit a győztesek és a legyőzöttek között. A piaci mechanizmusok működésének eredményeit ebben a változatban nem lehet legitimnek tekinteni, éppen ellenkezőleg, módosítani lehet őket politikai szempontok alapján. Megtartva Hirschmann szóhasználatát, a Kivonulás a versengésre, a Tiltakozás pedig a felszólamlás jogán alapuló érdekérvényesítésre helyezi a hangsúlyt.

SZÉLSŐSÉGES, EGYOLDALÚ MEGVALÓSULÁSA ESETÉN mindkét forma torz eredményhez vezet. A Kivonulás típusban a szociális információk áramlása szegényes (ezt nevezik a hétköznapi politikai zsargonban „csekély szociális érzékenységnek”). A mechanizmus durva, a társadalmi érdekellentétek kibékítésének esélye majdnem reménytelen. Az a veszély fenyeget, hogy kettős társadalom fejlődhet ki. A társadalom tekintélyes része lecsúszik és marginalizálódik, miközben a győztes kör törvényesnek kikiáltott hatalmát az uralmát biztosító stratégiára, valamint a saját eredményeire, sikereire alapozza.

Másrészt, a Tiltakozás változatban az egyetértés és az egyforma kompenzáció igénye kapcsolatba hozható a csekély hatékonysággal, az alkotókedv csökkenésével, a kísérletezés és a változatoság elfojtásával. A csoportérdekek és a megszerzett jogok védelme a korporatizmus és a protekcionizmus felé torzítja a társadalmat. A növekvő és bénító beavatkozási politika még a szociális szférában is mindinkább csökkenti a hatékonyságot.

A vitát nem lehet leegyszerűsíteni arra, hogy végleg dönteni kell a köz- vagy a magánkezdeményezés között. Például az állam által rosszul irányított szférák deregulációja kívánatos lehet. Másfelől ez nem vezethet valamilyen utópikus piaci szabadsághoz, hanem a funkciók szabályozását kell eredményeznie. Feladatköröket kell átadni, közszolgáltatásokat kell anyagilag támogatni, anyagi erőforrásokat kell átcsoportosítani a magánszektorba intézményes szabályozás keretei között, alternatív társadalmi ellenőrzés lehetőségével. Ilyenformán még abban az esetben is, ha a közhatalom lemond arról a monopóliumáról, hogy közvetlen meghatározó befolyása alatt tartsa a társadalmi jólétet, különleges súlyú tényező marad a társadalmi és gazdasági élet szereplői között zajló játszmákban.

A programok szintjén a magyar politikai küzdelmek tétje az lesz az elkövetkező években, hogy mennyire juthat túlsúlyra egyik vagy másik szélsőség a törvénykezési és a kormányzati gyakorlatban, mennyire sikerül érvényesíteni a kettő józan kombinációját.

Mindez már része az euroatlanti csatlakozásnak. Az ún. szociális piacgazdaság, úgy, ahogy azt a Freiburgi Iskola ismertté tette, a hétköznapi gyakorlatban igencsak törékeny. Mindenütt éles a vita arról, mi az összefüggés állam és piac között, mi az állam szerepe. Kivonulás és Tiltakozás azonban sokkal tágabb értelemben is érvényes, mert a kétféle magatartás ellentéte kimutatható kell hogy legyen, a parlamenti élettől le egészen a politikailag még aktív kisközösségekig. Az ellentétnek ui. a gyakorlatban igenis léteznie kell, megoldását, a feszültség feloldását minden szinten a szilárd demokratikus intézményeknek kell biztosítania. Ha a magyar társadalom nem lesz képes kibontakozni ebben a keretben, nehéz lesz a csatlakozást egyenrangú partnerként kivívnia.

Ebből adódóan, a többsebességű Európa összefüggései között már ma is nagy a kísértés arra, hogy kérdéssé tegyék — nem is annyira a Nyugat- és Közép-Európa közti konvergencia időrendjét, hanem — magát a célt. Felmerülhet a gyanú, hogy a szegény rászoruló országoknak adott mentesítések, támogatások, egyéb kedvezmények másra szolgálnak, mint a társadalmi feszültségek oldására, a szociális kiadások csökkentésére. Például átmeneti, kezdetleges viszonyok fenntartására; netán a globális integrációs programmal ellentétes társadalompolitikai, gazdasági intézkedéseket fedeznek. Minden ilyen gyanú esetén növekedni fog a csatlakozást ellenzők köre. Az a vád fog beigazolódni, melyet már most is hallani, hogy ti. egyes tagországok a segítséget, amely az átmeneti nehézségek leküzdését szolgálja, rosszul használják fel.

A világos koncepció, program és a Kivonulás-Tiltakozás kiegyensúlyozott megvalósításával kapcsolatos kételyek, különösen, ha e kételyeket szélsőséges álláspontok jegyében hangoztatják, igen veszélyesek lehetnek az ország, sőt az egész térség megítélése szempontjából. Indokul, ürügyül szolgálhatnak arra, hogy egy mégoly jónak mutakozó általános terv legfontosabb törekvéseit — társadalmiakat, gazdaságiakat — vissza lehessen utasítani. Különösen azért válhat az ilyesmi veszélyessé, mert mindaddig, amíg eltérő nézetek versengenek az Unióban, nemcsak arról, hogy milyen sebességgel kell haladni, hanem arról is, hogy melyek az integráció kívánatos céljai, eldöntetlen, hogy kik maradnak az euroatlanti térség peremén.

AZ EURÓPAI UNIÓ VILÁGÁBÓL ELTERJEDT SZUBSZIDIARITÁS fogalmában három fontos elv fejeződik ki. A szubszidiaritás mindenekelőtt azt jelenti, hogy alaposan végig kell gondolni, mi tartozik az Unió központi hatáskörébe, mi nem. Napjainkra ui. kialakult egy olyan helyzet, melyben túl sok várakozást fűznek az Európai Unióhoz, mint központhoz. A szubszidiaritás elve szerint viszont a hatékonyságot korlátozzák az olyan igények, hogy az Unió rendkívül széles területen, szinte mindenütt fejtsen ki politikai aktivitást.

Másrészt a szubszidiaritás érvényesítését kívánja az a törekvés is, hogy az Unió politikáját az eddiginél nagyobb mértékben kell decentralizálni. Eszerint tehát még azokon a területeken is, amelyek a fő

felelőssége alá tartoznak, az Unió olyan politikai technikákat részesítsen előnyben, amelyek decentralizált végrehajtást tesznek lehetővé.

Végül, néhány prioritást élvező területen erősebb intézményi hatalmat, ellenőrzést kell kiépíteni.

A szubszidiaritásnak, mint az európai föderalizmus alapjának ilyenformán legalább kétféle elvi felfogása is lehetséges. Egyrészt azt kell jelentenie, hogy a döntéseket a kormányzás legmegfelelőbb szintjén hajtják végre. Ilyenképpen a szubszidiaritás a demokrácia egyik kulcsfontosságú eleme, nem tekinthető pusztán technikai, így jogtechnikai kérdésnek.

Másrészt a szubszidiaritás többértelmű kifejezés, mert más és más jelent a különböző európaiaknak:

- a) ez a határvonal nemzetek feletti és nemzeti ügyek között;
- b) a közérdek erői és a piaci erők közti döntőbíráskodás eszközeként lehet megjeleníteni;
- c) védekező fegyverként szolgál a nemzeti érzés sérelme esetén.

Az európai ügyek vitái eddig általában az Unió és a nemzetállamok viszonyára összpontosultak. Annál kevesebb figyelmet kaptak a szubszidiaritás értelmezése szempontjából a regionális és a helyi szintek. Pedig a baszkok, a skótok, a velsziek, a korzikaiak vagy lombardok szintén meg akarják vitatni, hogy az ő szempontjukból, az ő szintjükön mit jelent a szubszidiaritás elve.

A demokrácia fentebb, az imént már hosszabban ecsetelt gyengéi a tagállamok közösségén belül mindaddig fenn fognak maradni, amíg a jelenlegi intézményes keretek között az alapoktól a csúcsig vitatják a hatalom megosztását, sőt döntenek is róla. A kompetencia-viták száma ma végtelenül sok. Ám a szubszidiaritással kapcsolatos vita ennél jóval általánosabb, s az Európai Unió egész jövőjére kihat. Például a vele kapcsolatos vita rejtheti magában a további integráció visszautasítását is. Más szóval felvethető, fel is vetik már, hogy az Unió ne legyen több, mint szabadkereskedelmi övezet. De a vita akár gazdasági és politikai kudarcok leplezését is szolgálhatja. Nem jelent-e, mondjuk, veszélyt az, hogy a legerősebb tagországok növelik viszonylagos hatalmukat a gyengébbek rovására, megtörve ezáltal a belső egyensúlyt?

BEFEJEZÉS

Az elmondottak végén tételszerűen kísérlem meg összefoglalni, melyeket tekintem euroatlanti csatlakozásunk fő tényezőinek.

1. Az euroatlanti csatlakozásnak nincs politikai alternatívája. A csatlakozás nem szűkíthető le a gazdaság EU-, és a haderő NATO-kompatibilitásának problémáira.

2. Minthogy Magyarország kis ország, egy demokratikus elveket követő integrációs szervezet tagjaként nagyobb súlya lehet, mint egyedül. A szervezeten belül intenzíven működhet a közjó meghatározásában, ami további, egyébként elérhetetlen előnyöket adhat számára.
3. A magyar társadalom stabilitás iránti igénye a többi európai országéhoz hasonlóan erős. Minden politikai programnak, amely a nyugati csatlakozást tűzi ki célul, ebből kell kiindulnia. Ez a fajta belső stabilitás demokratikus intézmények keretei között, a Kivonulás-Tiltakozás egyensúlyaként valósulhat csak meg. Nehézség, hogy gazdaságilag még nem vagyunk érettek az integrációra. Minthogy Magyarország geostratégiai értéke önmagában alig haladja meg a közepest, a társadalmi stabilitáson keresztül megvalósuló fejlettebb piacgazdaság növeli igazán az ország értékét az átlag fölé.
4. Magyarország nemzetállami jellegét kulturális alapja határozza meg, amelytől a stabilitás és a geostratégiai érték elválaszthatatlan. Kultúránknak a határainkon túl élő magyarság is részét alkotja. Sorsának követése, kulturális identitásának védelme nemzetállami karakterünkhöz tartozik, függetlenül attól, hogy az irredentizmus összeegyeztethetetlen a modern magyar társadalom jellegével, és a mai magyar parlamentarizmussal. Ez a probléma a csatlakozás részét alkotja, azért azt a gyorsabb eredmény érdekében elfelejtetni, megoldatlannul hagyni nem lehet. Egyrészt erkölcsi okokból, másrészt azért elválaszthatatlan tőle, mert egybefonódott már hazánk külföldi megítélésével is. Ebből adódóan sajátosak a szomszédokhoz fűződő kapcsolataink.
5. Magyarország nyugati csatlakozása a szubszidiaritás keretei között mehet végbe.

MINDEZ VISSZAVEZET az Európai Unión belüli hatalommegosztás kérdéséhez. Az Unió, egész Európa architektúráját ma a tagországok konszenzusa határozza meg. Jóllehet számos pillér, koncentrikus kör van az intézményrendszerben, a demokratikus döntéseket az Unióban a tagországok szavazzák meg. Hogyan oldható fel a demokrácia-deficit? Ha a maastrichti folyamat eredményeként nem jön létre a megfelelően tagozódó, demokratikus, választások által legitimált, politikai felelősségre vonható Unió, a bővítésnek csak másodrendű jelentősége lesz, az Uniót pedig szabadkereskedelmi övezetnek fogják elsősorban tekinteni.

Térségünket illetően, mindenekelőtt az ún. „visegrádi négyek”-kel kapcsolatban, országoktól függetlenül, egységes a vélemény a döntéshozók körében: a NATO-ban és az EU-ban van a helyük, ez politikai cél. Vita „csak” az időpont és a módok körül.

van. Az egyetértést két fő ok magyarázza: egyedül e négy ország közel hetvenmilliós piacot jelent, továbbá olyan határövezetet, amely biztonságosabbá teszi az euroatlanti közösséget Kelet felé, miközben csatlakozása csökkenti annak a veszélyét is, hogy maga az övezet válik bizonytalanná, konfliktusok és az azokat kísérő válságok következtében. Csakhogy, mint azt az eddig kifejtettek alapján talán érzékeltetni lehetett, a demokrácia és a nemzetállamokból létrejövő integráció dilemmái miatt nincsen válasz a *mikor* és a *hogyan* kérdésére. A helyzetet semmiképpen sem lehet leegyszerűsíteni arra, hogy tagok lehetünk, mielőtt európa-érettek leszünk. Az euroatlanti integráció jövője sok vonatkozásban tisztázatlan, nekünk pedig, éppen emiatt, saját jövőnk érdekében, körültekintően kell alkalmazkodnunk a váratlan vagy ma még nem látható fejleményekhez is. Tudnunk kell, milyen értékeinket kívánjuk mindenáron megvédeni, milyen pontokon tehetünk engedményeket.

Aki tehát a jövőt szeretné tudni a magyar távlatok felől, annak három alapvető körülményt kell mérlegelnie. A maastrichti kritériumoknak, köztük a közös valutából adódó követelményeknek a tagországok jelentős hányada nem tud, s a későbbiekben sem lesz képes megfelelni. Jól megragadható különbségek lesznek tehát országok, országcsoportok között. Ez az ún. többsébségű Európa. Biztonságpolitikai értelemben ennek felelne meg az az engedmény, miszerint a NATO keleti bővítésekor a Szövetség nem ragaszkodik atomfegyverek telepítéséhez és idegen csapatok állomásoztatásához az új tagországok területén. Az eredmény ebben az esetben is hasonló, hiszen így a biztonsági rendszer is különböző országcsoportokra fog oszlani.

Am mind a politikai-gazdasági, mind a biztonságpolitikai integrációban uralkodni fog az az elv, amelyet jobb hiányában a szubszidiaritás egyik értelmezésének lehet tekinteni. Csatlakozásra, az ezt elősegítő gazdasági és egyéb segítségre, támogatásra csak az az ország számíthat, amely átalakítja társadalmát, ideértve a plurális parlamenti demokrácia intézményeit, a szociális piacgazdaságot és az új típusú védelempolitikát, még hozzá a nagy nyugati integrációs struktúrákhoz, mindenképp az általuk állított kritériumokhoz alkalmazkodva. A csatlakozás érdekében, körülírt feltételek alapján megvalósítandó, önerős építkezés kívánalma példátlan történelmi kihívás egy ország számára. Igaz, a történelem nem ismer olyan formációkat sem, melyek az Európai Unió, vagy az Észak-Atlanti Szövetség előképei lehetnének..

A MANAPSÁG, NEM TÚL HÍZELGŐ KIFEJEZÉSSSEL, „Köztes Európá”-nak nevezett övezet, ezen belül a saját szűkebb térségünk stabilitása a harmadik tényező. Számunkra, mondhatni, mindent megelőzően fontos. Mielőtt ugyanis eldől, hogy Európa különböző részei hogyan, milyen sebességgel fognak haladni, hol és mikor fűzhetjük csónakunkat a konvojhoz, mielőtt bekövetkezik a csoda, hogy Magyarország vagy valamelyik szomszédja saját hajánál fogva kihúzza magát szorult körülményei közül, tisztázni kell, mi lesz az

átmeneti időszakban. Ez az időszak ma, sőt már tegnap elkezdődött. Addig tart, amíg az új rend, valamikor a nem túl közeli jövőben meg nem valósul. Most, itt egyensúlypolitikának kell érvényesülnie, de kérdés, miként. Közép-Európában betöltetlen a nagyhatalmi űr.

A térségünk sorsáról Oroszországgal folytatott viták így kerülnek helyes megvilágításba. Emiatt olyan fontos számunkra, hogy a nyugati világ politikai egysége hogyan alakul a jövőben. Elegendő lesz-e a szubszidiaritás itteni változata szerint folyó önépítés a nyugalom fenntartásához. Erre a kérdésre nekik kell válaszolniok.

Annyi mindenesetre nyilvánvaló, hogy a magyar külpolitika közel ezer éves célkitűzése változatlan marad: a Nyugatra támaszkodik, ami ma a transzatlanti elkötelezettség és az európai csatlakozás jegyében fejeződik ki, a közép-európai stabilitás őrzése céljából ápolja különleges kapcsolatait szomszédaival, s ugyanezért jó viszonyra törekszik a mögöttük fekvő, távolabbi országokkal is, miközben különleges jelentőséget tulajdonít az Oroszországhoz és Ukrajnához fűződő viszonyoknak.

GRANASZTÓI GYÖRGY

MAGDOLNA (RÉZMETSZET, 1927)

HÁRMAS SZALTÓ

(In memoriam T. M. L.)

MEGGYŐZŐDÉSEL MONDHATOM, a *Szárnyas farkasok* című regény megjelenésekor nem volt világsiker, sőt a magyar irodalom történetének új fejezetét sem nyitotta meg. Hogy most mégis megilletődve lapozom az annak idején 11 pengő 80 fillérrért árusított, erősen megsárgult példányt, annak nem a mű eddig fel nem ismert kiválósága az oka, hanem a szerző lendületes betűkkel írt ajánlása az első oldalon:

„Tóth úr! Bár nem kompetens
a német szakirodalomban szemfüles.
Ha volna egy kis kabátom, néki adnám!
és egy könyvét, ha írna, bátran kiadnám!
1943. VI. 1.
Füsi József”

TÓTH úr azonban egyetlen rövid értekezésen kívül nem írt könyvet, és azt az egyet sem a Múzsza csókja inspirálta, hanem a kényyszerűség, mivel előfeltétele volt a közgazdasági doktorátus megszerzésének. Ha közgazdaságtant tanult, nyilván rendelkezett a német szakirodalomban megfelelő jártassággal. Mit keres azonban az ajánlásban a kabát? Miért épp egy *kis* kabátról van szó?

Magyarázat végett forduljunk ismét FÜSI tanár úrhoz, aki a *Szárnyas farkasok*ban a következőket írta:

„Aztán itt volt az ugyancsak 'kis' Tóth úr, aki érettségije után Münchenbe ment, ott végezte el a közgazdasági egyetemet, doktorátust is szerzett: *Die theoretischen Grundfragen der staatlichen Kartellpolitik mit besonderer Rücksicht auf die jüngste ungarische Entwicklung** című munkájával és amikor hazajött, zülldező öregebb barátai 'csomó'-jából egyszerre csak előtört, mint egy legkisebb teherrel futó ló, és általános meglepetésre megnyerte 'első versenyét': a miniszterelnökségen szakelőadó lett. Mindez azonban nem változtatott azon, hogy ő csak továbbra is a kedves 'kis' Tóth úr maradjon, nemcsak mert Bandihoz képest csakugyan kicsiny volt — szinte a karjára kellett vennie, mint egy gyermeket, hogy megcsókolhassa —, hanem mert ebben a jelzőben Bandi, mint egy orvoságos labdacspan jól bele tudta sűríteni azt az általános rokonszenvet, ami ezt a mozgékony fiatalembert körülvette, akinek finom kis fejében élénken forogtak az eleven, sötétbarna szemek, mint egy madárnak.”

* 'Az állami kartellpolitika elméleti alapkérdései különös tekintettel a legújabb magyar fejlődésre'

Felesleges a filológiai pontosság kedvéért helyesbíteni az idézet néhány tévedését. Lényegtelen, hogy nem az érettségi után, hanem három évvel később ment Münchenbe, viszont lényeges — amit a könyv írója 1943-ban nyíltan nem közölhetett —, hogy meggyőződéses Hitler-ellenesként jött onnan haza. Egy jószemű, éles eszű fiatalember 1941-42-ben Münchenben már nem juthatott más következtetésre, mint ahogyan az is természetes, hogy a külügyminisztérium sajtóosztályán (és nem a miniszterelnökségen) ez az elkötelezettsége 1942 után, a Kállay-kettős idején csak erősödhetett. Nem volt kétsége aziránt, hogy a háborút veszítő hitleri Németország minket is magával ránt a mélybe, tehát elemi érdekünk az átállás, a kiugrás előkészítése, de másokkal együtt ő sem tudta, milyen irtózatosan nehéz, gyakorlatilag lehetetlen ennek a feladatnak a megoldása.

NEM VOLTUNK VÉR SZERINTI TESTVÉREK. „Mostohabátyám” volt, élete mégis sok tekintetben meghatározta az enyémet. Azért adtak egy bizonyos nevelőintézetbe, mert ő azt előzőleg végigjárta. Már leérettségizett, amikor elsős gimnazistaként odakerültem, de az intézet — így is — ismerős volt számomra. Nyolc év nagy idő, ha az érintettek egyike már felnőtt egyetemista, a másik pedig rövidnadrágos kisdíák. Ifjúsági könyvei, amelyeket már „kinőt”, egymás után kerültek hozzám, de hajlandó volt órákig gombfocit játszani velem, annak ellenére, hogy ebben rendszerint én voltam a jobb. A gombfoci aligha kötötte le olyan mértékben az érdeklődését és az energiáit, mint az enyémet akkor.

A gimnáziumban nem volt jó tanuló, nem tűnt ki társai közül. Szellemi képességei az érettségi után bontakoztak ki — Füsi tanár úr bizonyossága szerint —, barátait is meglepő módon. Ekkor alakult ki benne az a rendkívüli kombinatív- és vitakészség, és a cinikusnak tűnő, metszően gúnyos modor, amellyel ellenfeleit is zavarba ejtette. A halálos ítéletét megerősítő döntés indokolásában a Katonai Főtörvényszék „rendkívül nagy intelligenciájú vádlott”-ként jellemezte. Igazában 1944. március 19-e után nőtte ki magát, akkor ébredt rá saját képességeire — és szabadult fel a család, a rend és általában a társadalmi kötöttségek még meglévő béklyói alól.

Ma már rendkívül nehéz érzékeltetni ezeknek a hónapoknak kísérteties légkörét. Miért folyik az értelmetlen öldöklés? „Még nagyon sok embernek kell meghalnia azért — mondogatták akkor —, hogy néhány ember valamivel később haljon meg.” De ami utána jön, mennyivel lesz jobb, ha jobb lesz egyáltalán? A *Csak egy nap a világ!* kora volt ez, a deportálások és a bombázások időszaka, amikor mindenki láthatta, milyen olcsó az ember élete, az egyedüli, amit érdemes megmenteni. Azt is látta, hogy az embertelen törvényeknek engedelmeskedni — aljasság; a becsület egyértelműen a kijátszásukat követeli, a hatóságok megtévesztését, az ellenállást. Ő volt 1944-ben — vallotta az egyik tanú — „a legnagyobb zsidómentő Budapesten”. Ez így persze túlzás, de biztos, hogy számtalan hamis igazolást szerzett és sokakat megmentett, nemegyszer kockáztatva saját életét is, hiszen sohasem lehetett tudni, hogy az igazoltató közegek mikor

tépi szét röhögve a látszólag tökéletes okmányt, pecsétek és aláírások helyett a géppisztoly ravaszával érvelve. Hogy közben mit látott, mennyi alávalóságot, embertelenséget, csak sejteni lehet. Az egyik német alakulat tisztje közölte vele, hogy tízezer pengő egy ház mentesítésének tarifája. Az összeget egy „üldözött” ügyvéd rögtön a háromszorosára emelte, mert hát miért ne keressen sorstársainak nyomorúságán, és a közvetítőknek is kell valamit juttatnia...

A „kis” Tóth úr túlélte a nyilas uralmat, átvészelte az ostromot, sőt az utcán sem kapták el, hogy a hadifoglyok számát növelje. A külügyminisztériumban lelkesen fogadták, hiszen épp ilyen fiatalemberekre volt akkor szükség. 1945 júliusában Bécsbe, az ottani magyar konzulátus élére került, ahol a következő év szeptemberéig maradt. Később is büszkén mondogatta, hogy a háború után ő szervezte meg az első működő magyar külképviseletet. Huszonöt éves volt, és a névjegyére mindhárom diplomáját rányomtatta: *Dr. jur., pol. et oec. publ.* Nikolaus Ladislaus Tóth.

A háború utáni négyhatalmi megszállás alatt álló Bécs külön világ volt akkor és hallatlanul érdekes. Folyt a nyugatra menekített magyar javak felkutatása, hazaszállítása, és egyidejűleg persze a magyar arisztokrata vagyonok roncsainak kimenekítése az országból. Közben aki tehette — és miért ne tehette volna? —, a saját zsebére is dolgozott. Az internáló táborok túlélői, feketézők, bujkálók és menekülők nyüzögtek zűrzavaros összevisszaságban, no meg természetesen a „négyek” hírszerzői és elhárítói, akik az élet örömeit sem vetették meg. Az infláció tombolása idején Budapesten napi egy dollárból meg lehetett élni — nem is rosszul! Bécsben valamivel több pénz kellett, de dollárral a zsebben ott is könnyű volt az élet. Csempészték dohányt, és csempészték embert. Minden eladó volt, és majdnem mindenki megvehető. Tóth úrnak nem volt érzéke a tulajdon iránt, amit keresett, azt nyomban el is költötte. „Miklósnak már van egy képe!” — mondta mostohaapám, megpróbálva elhitetni magával, hogy fia már megindult a rendes emberek útján. Könyvtára lesz, szőnyegek, meg festményei, mint ahogyan az egy jóra való polgárhoz illik. Nem így történt. Az az „egy kép” egyetlen vagyontárgya maradt: 20x30 cm-es tusrajz, amelyen egy fiatalember elgondolkozva mereng a boroskancsó felett. „Tóth Miklósnak, kezdődő barátsággal — szölte a dedikáció — Wien, 1946, Julius von Szentléleky.”

A DIPLOMATÁNAK AZ A FELADATA, hogy információkat szerezzen és információkat terjesszen. Ehhez ismeretségeket és kapcsolatokat kell teremtenie, amelyek a magasabb szintű, országok közötti viszonyhoz igazodnak. Az 1945-46-os Magyarország számára az angol-amerikai kapcsolatok fontosság tekintetében mindjárt a szovjetekhez fűződők után következtek, létesítésükért tehát dicséret járt, nem megrovás. A közismert meghatározás szerint a diplomata voltaképpen privilegizált kém, de ez így, egyáltalán nem igaz. A legfontosabb információk nagy része nem titkos, és helyes értékelésük sokkalta fontosabb, mint — teszem azt — egy új fegyver műszaki rajzának megszerzése. Hogy amerikai tiszték társaságában is meg-

fordult, nem kifogásolható. Egyébként sohasem titkolta. Nem igaz tehát, hogy már ekkor „beszervezték” volna.

Belső fejlődésének megrajzolásához nincs elegendő adat. Ha írt naplót — ami egyáltalán nem valószínű —, az nem maradt fenn, és levelek sem segítenek elhatározásainak rekonstruálásában. De feltételezhető, hogy miként a háború utolsó éveit belső ellenállásban töltötte, a Rákosi-rendszer fokozatos kiépülését is elszánt ellenállással fogadta, mely nem maradt meg az elvi elutasításnál, hanem a cselekvés lehetőségeit kereste. Mindezt arra a rendkívüli érdeklődésre alapozom, amellyel az 1944. július 20-i, HITLER elleni merénylet történetét tanulmányozta. A merénylet előzményeiről, az összeesküvők különböző csoportjairól, GISEVIUSRÓL, SCHLABRENDORFFRÓL tőle hallottam először, és tőle származik Allen DULLES *Verschwörung in Deutschland** című könyvének az a példánya, mely ifjúsági könyvei után szintén hozzám vándorolt. A sikeres ellenállás, az eredményes szabotázs előfeltételei és módszerei sokat foglalkoztatták: „Veszély esetén mindig ott kell lenned, ahol nem fognak keresni, az ellenséges vezérkar főnökénél, vagy a politikai rendőrség központjában” — mondta többször is. Azt hittem, az olvasmányjaiból leszűrt tanulságokat összegezi, pedig saját programját adta elő. „Az oroszok barlangjában nagyobb biztonságban vagy, mint a mezőn, ahol zsákmányra vadászik” — tette hozzá. Az hogy a háborút egyetlen karcolás nélkül megúsza, alaposan megnövelte önbizalmát. Ami akkor sikerült — gondolta — annak békében még inkább sikerülnie kell.

1948 januárjában a nagy külügyminisztériumi tisztogatás után őt is elbocsátották, majd rövidesen felszólították, lépjen a Katona Politikai Osztály szolgálatába, vagyis — magyarul — vállaljon kémtevékenységet. A rendszer machiavellizmusát mi sem tükrözte jobban, mint ez a két, szorosan összetartozó intézkedés. Arra nem jó valaki, hogy a külügyminisztériumban dolgozzon, de arra igen, hogy kémkedjen! Némi töprengés után Tóth úr igent mondott!

EZ VOLT AZ A VÉGZETES LÉPÉS, mely az elkerülhetetlen tragédiához vitt. Miért vállalt ilyen meggyőződésével nyilvánvalóan elmentéses feladatot? Így biztosan kijuthatott a mindinkább börtönné váló országból? 1948 elején nem volt biztonságos, de még távolról sem lehetetlen a határ illegális átlépése. Más úton-módon is disszidálhatott volna! Ez igaz, de vajon volt-e egyáltalán választási lehetősége? Abban az időben nem egy ember tűnt el nyomtalanul, neki pedig épp elég külföldi kapcsolata volt ahhoz, hogy ilyen jogcímen elhurcolják. Valóban zsarolták volna? Bizonyítékom nincs rá, legfeljebb valószínűnek tartom, és ma már — négy évtized után — a kérdés aligha tisztázható. 1948 júniusában kezdte meg Bécsben működését.

Miért? Bevonulhatott volna valamelyik menekülttáborba, hónapokon, esetleg éveken át várva, hogy bekerüljön egy Ausztráliába vagy Kanadába induló kivándorló csoportba. A Katpol által szervezett „baleset” ellen persze ezek sem nyújtottak védelmet. Tóth

*Összeesküvés Németországban

urat azonban sehogy sem tudom elképzelni, amint krumplit hámoz a tábor konyháján, vagy egyetlen agyonmosott ingét foltozza. Sem a konyhakés, sem a varrótű nem illett a kezébe. Inkább vállalt ezer veszélyt, nehogy a kellemes és a kényelmes életről — no meg a nőkről! — le kelljen mondania. Kis termetű volt, neki kétszer-háromszor olyan vakmerőnek kellett lennie, mint nagyra nőtt barátainak, hogy kicsikarja a sorstól azt, amire vágyott, és amiről azt hitte, megilleti. Ezért más, normális körülmények között is fizetni kell. Fizetni, de nem ilyen rettenetesen drága árat.

Ítéletének indoklása szerint

„I. r. vádlott az angol kémszervezethez épült be, személy szerint CAUNITZ fhdggyal tartott közvetlen kapcsolatot. Nevezett előtt felvette küldetését és a katonai elhárító osztálytól kapott feladatait, valamint hogy milyen kioktatásban részesült, és jelentéseit hogy kell elküldenie. Tájékoztatta a katonapolitikai osztály működéséről is. Ettől kezdve magyar részre küldött jelentéseit Caunitz fhdggyal együtt szövegezték, s azok dezinformatív, félrevezető jellegűek voltak, azzal a céllal, hogy a valótlan tartalmú jelentéseken keresztül megakadályozzák a magyar katonai elhárítás eredményes munkáját...”

AKATPOL ERÉLYES HANGON FIGYELMEZTETTE, hogy munkájával nincsenek megelégedve. Ő maga is szeretett volna kibújni a csávából és néhányszor felvetette CAUNITZ előtt, hogy végleg megszakítja kapcsolatait a magyar szervekkel. Ezt az utóbbi maga is fontolgatta, de utasítására bátyám 1949. május 28-án még elment a „felső kapcsolatával” való találkozóra, a határra, ahonnan azonban Budapestre szállították. Két és fél hónapot töltött őrizetben, ami bizonyára nem volt életének könnyű szakasza.

„Kihallgatásom során eltitkoltam azt, hogy az FSS szolgálatában állottam és szándékosan desinformáló jelentéseket tettem. Így a Katona Politikai Osztályt félrevezetve sikerült előmozdítanom az angol kémszolgálat munkáját...”

Augusztus végén szabadlábra helyezték, de a Katpol, illetve most már az ÁVH, továbbra is kézben tartotta.

A kémeket mindig megbízóik felől fenyegeti a legnagyobb veszély. Talán a kémelhárítás mesterségéből, a mesterség természetéből következik, hogy aki gyakorolja, vonzódik az áruláshoz. Annyi aljasságot lát saját oldalán, hogy a másakra menekül. Hiába tartja be a hírszerző a legnagyobb gondossággal a szakma szabályait, ha egyszer megbízóinak csoportjából áll át valaki az ellenfélhez, ahol aztán „énekelni” kezd! Név szerint egyetlen ügynököt sem ismerhet, de a tőle kapott adatok alapján az elhárítás könnyen bemérheti, ki az, aki a másik oldalt látja el megfelelő információkkal. Közismert, hogy a KGB milyen alaposan behálózta az Intelligence Service-t és hogy Kim PHILBY és társai hosszú időn át sikeresen buktatták le a Keletre küldött, vagy ott működő angol ügynököket. Lehetséges, hogy a Bécsből vagy Grazból jövő anyag valamelyik KGB-ügynök révén utat talált Keletre, és így sűrűsödött össze körülötte a gyanú.

BÁTYÁM VÉGLEGES LEBUKÁSÁT EGYÉBKÉNT „felső kapcsolatá”-nak budapesti dezertálása okozta. Ezt a szerepet 1950 márciusában új ember vette át, aki „Kárpáti” néven mutatkozott be. Önálló novellát érdemelne, ahogy — az összekötő is, ő is — leleplezték önmagukat, óvatosan, körmönfontan bevallva, hogy egyik sem az, akinek a másik hiszi. Most mégis mellőznünk kell ezt a témát. Maradjunk annál, hogy „Kárpáti” ÁVH-főhadnagy a később kiadott körözés szerint 1950-ben 29 éves volt, 176 cm magas, 90-92 kg súlyú, arca kövér, haja hosszú, első metszőfoga törött, szeme barna. Lábai-val kissé kacsázva járt. 1950. július 14-én úgy érezte, felettesei előtt lelepleződött, tehát azonnal szöknie kell. Addig összegyűjtött, és az ÁVH-ra nézve kompromittáló iratait azonban előzőleg el akarta juttatni az angol, vagy az amerikai külképviseletre, igénybe véve Tóth úr vélt összeköttetéseit.

„Kárpáti” minden jel szerint teljesen elvesztette a fejét. Neki igazán tudnia kellett volna, hogy bátyám állandó megfigyelés alatt áll, tehát a külföldi követségeket nagy ívben el kell kerülnie, alkalmazottaikkal nem beszélhet. Jelentkezése bátyámnál a kompromittáló iratokkal, sürgetése, hogy ezeket helyezték valamelyik diplomatánál biztonságba, megbocsáthatatlan hiba volt. A logika azt súgta volna, hogy bátyám hagyja sorsára „Kárpáti”-t, hadd egye meg, amit főzött. Feltehetően azért vállalta mégis az iratok elhelyezését, mert a két aktatáska olyan anyagot tartalmazott, amiért érdemes volt mindent kockára tennie, olyan zsákmányt jelentett, ami messze felértékelte volna őt a túlsó oldalon. Így volt-e valóban? Lehetséges, de bizonyítékom nincs rá.

Az iratok biztonságba helyezéséhez hosszabb időre lett volna szükségük, mert a lehetséges személyeknek sem a lakcímét, sem a telefonját nem ismerték, és ugyanakkor saját szökésüket is elő kellett készíteniük. A talaj égett a lábuk alatt, és az idővel való versenyfutást végül is elvesztették. Tóth urat akkor tartóztatta le az ÁVH, amikor egyik sikertelen útjáról hazatért, míg „Kárpáti” bátyám bezárt lakásából a világító udvaron át szökött ki a letartóztatásra küldött ávosok elől, akik ott csak harmadik társukat találták, akinek a határon át vezető utat kellett volna megszerveznie.

„Kárpáti” csak úgy tudott menekülni, hogy erkélyről erkélyre ereszkedett le az első emeletre, ahol bement egy lakásba. A lakásban, illetve annak fürdőszobájában egy meztelen nőt talált, aki kiengette őt a folyosóra. Ő még vissza akart menni, mert otthagya a két aktatáskát. Szándékától azért állt el, mert felfelé haladva észrevette, hogy a lakás ajtajánál három ember lapul... Szerencsésen egérutat nyert, és az éjszakát egy barátjánál, a Stromfeld Aurél utcában töltötte. Az országos körözés miatt — tízezer forint vérdíj t tűztek ki a fejére — úttalan-utakon, gyalog menekült Székesfehérvár felé. Pákozdnál feltartóztatták, megsebesült, és amikor látta, hogy nem juthat tovább, szolgálati pisztolyával föbe lőtte magát.

Lebukása után bátyám szorgalmasan vallott. Beismerte, hogy már első bécsi tartózkodása idején tájékoztatta az amerikaia-

kat, és hogy a Katona Politikai Osztálytól kapott megbízatását kiérkeztetése után felfedte az angoloknak. Így szól a vallomását összegező jegyzőkönyv:

„Munkámat részint a Wenzgasse 21. sz. alatti épületben, annak szobájában, részint a vendégházban, részint a lakásomon végeztem... a személyes találkozókon a Caunitz által megadott, vagy saját magam által előre átgondolt desinformációs anyagot adtam le...”

Szóval teljes beismerés, mely a vizsgálati anyagban hosszú oldalakat tölt meg. Voltaképpen az életéért küzdött, hiszen gondolhatta, hogy amíg beszél, és amíg beszélgetik, életben marad. Aki időt nyer, életet nyer. Aláírása a lapok alján erőteljes, lendületes, amiből arra következtethetünk, hogy nem kínozták meg, de arról a társukról, aki a Stromfeld Aurél utcában rejtegette „Kárpáti”-t, a jegyzőkönyv sokatmondó rövidséggel megállapította, hogy „az őrizetbevétel után meghalt.”

Vagy mégsem vallott? A vallomásáról felvett jegyzőkönyvben ez áll:

„Határozottan állítom, hogy nincs tudomásom az FSS, sem más angol hírszerző szerv ügynökeinek Magyarországon való tartózkodásáról.”

Ez minden bizonnyal megfelelt az igazságnak. Arra, aki ilyen kényes és kétes helyzetben van, nem bíznak értékes információkat. Amit a kinti ügynökökről elmondott, az illetőkre nézve nem lehetett veszélyes. A kihallgatás során persze itthoniak is szóba kerültek, de róluk csak általánosságok hangzottak el, amelyek nem voltak igazán leleplezőek. Nem egy esetben meg is tartották magas beosztásukat.

HOGY VÉGÜL IS ÉLETBEN MARAD-E, az a nemzetközi gyakorlat szerint attól függött, vajon a másik fél hajlandó-e kicserélni érte egy elfogott kémet, vagy sem? Volt-e ilyen kísérlet, és ha igen, miért hiúsult meg? Nem tudom. Perének „a nyilvánosság kizárása mellett való” tárgyalására csak háromnegyed év múlva, 1951. április 16-án került sor, de ez a késedelem az ÁVH rendkívüli elfoglaltságával is magyarázható. Mint I. r. vádlottat, az 1930. évi III. tc. 61. §. harmadik rendelkezése és 70. §-a alapján kötél általi halálra ítélték, no meg teljes vagyonekobbzásra, jóllehet az égvilágon semmije sem volt. A II. r. vádlottat három, a III. rendűt hat, a IV. rendű vádlottat pedig tizenkét évi börtönbüntetésre ítélték, az utóbbiakat lényegében a „Kárpáti” szökéséhez nyújtott segítség, illetve a feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt.

Bátyám ügyét másodfokon 1951. július 19-én tárgyalták. A fellebbezési tárgyaláson azzal védekezett, hogy az ügyész előtti kihallgatás alkalmával a nyomozás során tett vallomásának egy részét visszavonta, és a kémkedéssel kapcsolatos vallomása további részének visszavonására csak azért nem került sor, mert, bár az ügyésztől erre ígéretet kapott, újlag nem hallgatták ki. Indítványozta a külügyminisztériumtól további bizonyítékok, illetve jelentések beszerzését.

Fellebbezését a Katonai Főtörvényszék elutasította, azzal az indoklással, hogy a vádlott,

„akinek kétségtelenül nagy gyakorlata és tapasztalata volt külügyi szolgálatából kifolyólag is a hírszerzés és az elhárítás módszereiben, csak azért vonta vissza a nyomozó hatóság előtt tett beismerő vallomását, mert a rendkívül nagy intelligenciájú vádlott arra számított, hogy ügyében tanúkihallgatás a körülmények nehézsége folytán nem lehetséges...”

Az ítéletet 1951. július 30-án végrehajtották. Rabtársaitól később azt hallottam, hogy nyugodtan, bátran viselkedett. Harmincegy éves volt.

Abban az időben vidéken éltünk. Letartóztatásáról hallottunk, ügyének tárgyalásáról, a hozott ítéletről és kivégzéséről természetesen nem. Sejtteni sejtettük, de hogy valójában mi, és hogyan történt, azt közel negyven év múlva tudtam meg.

VOLT-E ESÉLYE ARRA, HOGY ÉP BŐRREL MEGÚSSZA? Olyan hajmeresztő, lélegzetelállító feladatra vállalkozott, mint a légtornász, aki bekötött szemmel csinál hátrafelé hármas szaltót a lengő trapézban, védőháló nélkül! Csoda-e, ha lezuhant? A csoda az lett volna, ha életben marad! De vajon valóban ő vállalkozott-e erre a mutatványra, vagy pedig a körülmények változása kényszerítette olyasmire, amit eredetileg nem akart, sőt nem is akarhatott, de ahonnan később már nem volt visszalépés?

CSEREI Mihály *Erdély históriájában*, mely a hajdan független fejedelemség idegen uralom alá kerüléséről szól, életfilozófiáját a következő szavakkal összegzi: „Ha magyar vagy, s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy, s pénzed se legyen sok.” Ha ostobább, ha gyávább, ha jelentéktelenebb, talán a „kis” Tóth úr is életben maradhatott volna!

HERCZEGH GÉZA

THÖKÖLY ÉS CARAFFA (FAMETSZET; MAGYAR MÚLT SZOROZAT, 1935; RÉSZLET)

ILLYÉS GYULA LEVELEZÉSE FELESÉGÉVEL, KOZMUTZA FLÓRÁVAL

(1946. november 23. — 1947. február 17.)

III.

28. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. január 21.

tegnap este lezajlott az eddigi legfontosabb esemény, ami miatt itt vagyunk: a fogadás a magyar követségen. Írtam, milyen kilátástalan itt a magyar ügy; pusztán az, hogy összeköttetésbe kerüljenek az itteni hivatalos körök a franciákkal. Amikor három-négy nap előtt a követségen jártunk, a követhelyettes, Nemestóthy szerint egyetlen valamirevaló francia íróval nem tudtak összekerülni, meghívásaikra francia alig jött el. Mutatták, kiknek küldtek meghívót a mi tiszteletünkre rendezendő fogadásra, de hozzá tették, ennek fél százaléka sem lesz ott. A meglepetés az volt, hogy szinte mindenki eljött. Ott volt Mauriac¹, Lacretelle², Aragon, Triolet, Tzara, Vercors³, Camille Malraux⁴, Loys Masson⁵, két szoc. képviselő s azonkívül egy sereg újságíró, lapszerkesztő, az École Normale igazgatója. Szóval a követség valósággal mámorban úszott. A baj csak az volt, mint később kiderült, hogy a szendvicseket s az italt is a pesszimizmusukhoz mérték, s így alig volt valamivel ellátni a vendégeket. A váratlan siker volt az oka, hogy én is jó ideig beszélgettem Mauriac-kal, anélkül, hogy tudtam volna, kivel beszélek. Igen megöregedett, megtört, hangját alig hallani (valami gégebaja lehet). De a fogadás sikerénél is fontosabb, hogy a megjelentek közül igen sokkal már ott megállapodtunk újabb találkozóban. Tőlem a *Lettres Françaises* szerkesztője, Claude Morgan nem csak találkozót, hanem részletes cikket is kért, s eleve elfogadta, hogy az a közép-európai kérdés magyar megvilágításáról szóljon. Így annyi a dolgunk, hogy eddig még egy újság elolvasására sem volt időm. Múzeumban is, amire pedig sok tervem volt, egyetlen egyszer voltam. Valósággal szolgálatban vagyunk, mint holmi katonák. Ez igen kimerít. Tegnap este például olyan fáradt voltam (egész idő alatt álltam), hogy a ruhatárra várva már a lépcsőre is leültem.

A másik újság, amiről már most híven be akarok számolni, hogy Orosz Annával⁶ mégis találkoztam. A régi mozgalmiak közül valaki még tudta a címét. Tegnap délelőtt a Louvre mellett találkoztam

tunk, egy kávéházban, illetve előbb a Louvre udvarán. Először egy idegen nőt szólítottam meg, annyira megváltozott. Sokat szenvedett, épp azért, mert jelleme — önfeláldozása — ma is a régi. Egy bolgár tanítóhoz ment férjhez, aki most mint suszter dolgozik, amikor van munkája. Viszont van egy kétéves kisfiúk s Anna most az anyai érzéssel van tele. Folyton a kisfiára tért vissza beszéd közben. Szóval olyan találkozás volt, hogy mindketten legtöbbit a gyerekünkről, a családunkról beszéltünk. Rövidesen elmennek mind a hárman Bulgáriába. Nem akartam említeni neki, mielőtt neked nem írok róla, s nem kérem véleményedet, hogy ha Pesten utaznak át, kimegyünk hozzájuk az állomásra. Ugyanis nagyon szeretne téged megismerni. Egyszerű, rokonszenves munkásasszony lett, tele kisebbségi érzéssel, férjét is magasan maga fölött érzi, akinek legnagyobb gondja már a gyermeke és a családja. Meghatóan őszinte volt. Rögön megkért, figyelmeztessem, ha egy kicsit hangosan talál beszélni, mert már egy kicsit nagyot hall, s azt hiszi, mások is nehezen értik a beszédét. Egész nap varr — otthon, mert így valamivel többet keres — s ettől a szeme is erősen megromlott, csak szemüveggel tud már dolgozni. Mindössze másfél óráig voltunk együtt, mert neki főzni kellett sietnie, nekem meg egy ebéd-találkozóra. Azt szeretné, ha férjét is megismerném — régi bolgár kommunista, mozgalmi ember. Ezzel váltunk el.

A harmadik újság, hogy a *Hunokat* itt komolyan ki akarják adni.⁷ Maga Aragon ajánlkozott már első találkozásunkkor — vezet egy nagy kiadványt is. Mikor azt feleltem, hogy a francia kiadás — és általában a siker — nem igen foglalkoztat, elkezdett nevetni, vállamra vert: *C'est de cela que je vous reconnais! Vous n'avez pas changé!*⁸ Vagyis, úgy látszik, kölyök koromban is ilyen lehettem. Ma este találkozom a Gallimard irodalmi vezetőjével, Bryce Parainnal.⁹ Először — már az illem kedvéért is — vele akarok beszélni s csak azután a többiekkel.

Hát így telnek a napok, kedvesem. Sokat gondolok rád, s minél több embert látok, régi és új ismerőst, annál jobban érzem, milyen szerencsés vagyok veled, milyen jó, hogy olyan jól összetartozunk. A távolság után ez a környezet érezteti; azaz hogy tudatosítja még jobban, mennyire szeretlek, testtel, lélekkel. Vigyázz nagyon magadra, kedvesem. Voltak rossz napjaim, amikor a Gay-Lussac környékén jártam, átmenve mindig a rue Collard-on, hogy miért is nem ismerhettük egymást már akkor, amikor te itt voltál! Milyen jó is lett volna, mennyivel egyszerűbb! De a jövő még jobban összeforraszt majd bennünket, ugye? Nekem örökre te vagy mindenem s ez a legfontosabb. Soha ilyen bizonyosan nem éreztem, hogy nem tudnék élni nélküled.

Hazulról csak elvéve kapunk némi hírt. Szekeres, a *Szabad Nép* itteni tudósítója ad néha egy újságot (mert különben az újságok igen rendszertelenül jönnek), s mond valami hazai hírt. Olvastam Horváth Márton cikkét, de csak hírből hallottam a *Szabad Szó* válszáról. Megkérlek, tedd el az utóbbit számomra.

Írtam, a városban alig lehet valamit kapni, és az is majdnem annyiba kerül, mint otthon. Így magamon kívül nem igen viszek mást, ahogy számítom, február első felében.

Sok szeretettel csókollak mindkettőtöket, kedvesem,

GYULA.

- (1) François Mauriac akkor az egyik legnépszerűbb regényíró.
- (2) Jacques de Lacretelle regényíró.
- (3) Vercors, tulajdonképp Jean Bruller író, rajzoló, az ellenállás alatt vált ismertté.
- (4) Camille Malraux, helyesen Claire, a híres író, későbbi miniszter, André Malraux elvált felesége.
- (5) Loys Masson költő, regényíró.
- (6) Orosz Anna Illyés ifjúkori szerelme. L. *Hunok Párisban*. Később férjével Bulgáriában telepedett le, ott is halt meg.
- (7) Nem adták ki.
- (8) Erről ismerek magára! Nem változott!
- (9) Brice Parain író, filozófus.

29. Kedvesem,

1947. jan. 18.

most kaptam meg, egyszerre, Genfből és Párisból írt leveledet. Nagyon köszönöm. Basch L. is hozott üzenetet tőled és rólad: a csomagból, amit vele küldtél, csak a harisnyát és egy tábla csokoládét tudott áthozni, a többit visszaküldte Hubaynak, hogy ő próbálja valahogy eljuttatni. Nagyon örültem a küldeménynek, még inkább annak, hogy jól vagy és egészséges. Ajándékokról az itthoniaknak ne gondoskodj, senki nem vár ajándékot. Karácsonyra a családtagok megkapták a legszükségesebbet; a küldött csokoládét én félretettem, majd ha jössz, szétosztjuk, mintha akkor hoztad volna. Nem érdemes, hogy kellemetlenséged legyen a vámnál, amit nem szabad, ne hozz. Ha pedig Páris olyan drága, nem érdemes ott vásárolni, drága pénzen itt is lehet mindent kapni. De ha mindenáron akarsz valamit hozni, akkor hozz Ikának, ha ugyan lehet kapni, egy-két banánt és narancsot, csak amennyit útravalóként ki lehet hozni. A csomagok nagy részét talán azért nem kaptuk meg, mert nem ajánlottan adtad föl? A feladószelvényeket mindenesetre hozd magaddal, hátha meg lehet reklamálni. Mert: csak nem lopták el?!

A hibás címre küldött levelem még nem jött vissza. Sajnálom, sajnálom, hogy épp azt nem kaptad meg, mert úgy emlékszem, abban magyaráztam el, miért gondolom, hogy jó volna, ha a *Rang-rejtve*-sorozatba elküldenéd azt a néhány négysoros verset, amelyben legjobban kifejeződik az az érzés, az az együttérzés, ami akkor megvolt bennünk. Megvolt minden valamire való emberben, a magyarság legjobbjában. Én az ismerőseim, jóbarátaim körében látom, mennyire szenvednek most is — és ki tudja még meddig? — az

akkori fájdalomtól és a részvétlenségtől. Márta egyébként részletesen beszámol a *Válaszról*, most írja ő is a levelet. Jászi Oszkár írt Amerikából Csécsy Magdának, aki küldött neki *Válasz*-számokat. Kimásolok a leveléből: „A *Válasz* megjött és nagyon megörvendeztetett. Első reakcióm az volt, hogy táviratot tettem papírra a következő szöveggel: My congratulations to the writers of *Válasz*. It is a fine promise for the new Hungary.¹ Jobban átgondolva a dolgot, mégsem küldtem el a *cablet*. Ugyanis a forma tüntető jelleget adott volna a dolognak. És legintimebb barátaim rossz néven vehették volna, hogy „állást foglalok”, mielőtt az ő platformjaikat megismertem volna. „Ez a beállítás ártott volna magyar tanulmányutamnak (ha ugyan megvalósíthatom). De nincs okom titkolni, hogy a *Válasz* hangja és iránya nekem felette rokonszvenves, ami nem meglepő, mivel a falukutatókat még ún. reakciós korokban is védtem, mint egy csoportot, mely a legmélyebb problémát igyekszik megoldani.”

„Persze mai irányvonalukat még nem ismerem teljesen. Mindenesetre fennforogni látszik a veszély, hogy a kommunisták mint eszközt használhatják fel a kigazda párttal szemben. Ez egy katasztrofális hiba volna.”

„Mihelyt a cikkeket alaposabban végigolvastam, a részletekben is megírom majd véleményemet. De addig szívből köszönöm szíves figyelmét és dunai látogatásomnak nyilván egyik fénypontja volna, ha a *Válasz* szabad és tehetséges gárdájával megismerkedhetnék.”

Most még egy másik levélről számolok be, amit Mavis Miller írt (1 Granville Road, Barnet, Herts), illetve lemásolom a fontosabb részeket, hogy tudj neki válaszolni. Egyúttal köszönd meg neki, légy szíves, a kis szoknyát–blúzt, amit Ikának karácsonyra küldött. „Cher Monsieur, je suis en train de lire votre livre que j'ai reu avant Noël ; (én küldtem el neki a francia *Puszták népét*, a te nevedben). Je vous en remercie beaucoup. C'est un sujet qui m'intéresse beaucoup. Je connais quelques pomes de Petőfi (traduits en anglais) qui semblent tre grands et éleves. Je voudrais bien savoir un peu de votre beau pays et de comprendre pourquoi la Hongrie se trouve dans un état pareil. La liberté soit politique ou personelle c'est la plus belle chose au monde: par bonne fortune nous en avons gardé ici. ... A la fête de Noël je pense bien à vous et à votre famille. Je suis heureuse de savoir que vous avez reçu quelques paquets de moi. Je continuerai de les envoyer de temps en temps.

Je m'excuse de cette lettre et ses fautes de grammaire: il y avait neuf ans que j'étais à l'Université de Londres et le Francais y appris s'évanouit rapidement! Tous mes voeux de bonheur pour le nouvel an et mes sentiments les plus sincres, Mavis Miller.

Je voudrais bien savoir le nom de votre petite fille et son âge?”²

Egyéb fontosabb újság még, hogy Mikszáth-émlékéremmel tüntettek ki téged s még Tamásit, Nagy Lajost, Márait, Füst Milánt, Laczkó Gézát, Kassákot és Tersánszkyt.

Nem tudom, olvastad-e az ottani újságokban — állítólag a külföldi lapok is írtak róla — hogy valami nagyobb szabású összeesküvést lepleztek itt most le? Tagjai főleg régi hadseregbeli, vezérkari tisztek, a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség több magasállású tagja, a Kisgazdapárt több képviselője? Az építésügyi miniszter, Místéth E. is részt vett benne? Néhány név, amelyekre a lapokból visszaemlékszem: Dálnoki Veress Lajos, Saláta K., Arany Bálint, Donáth Gy., a régi rendszert akarták visszaállítani, a földreformot is visszacsinálni? Állítólag igen sokan részt vettek benne, a Parasztpártból, szerencsére, tán senki? Milyen jó volna már a tartós béke és biztonság!

Mi valamennyien, hála Istennek, jól vagyunk. (Ezt azóta írom oda, szinte babonából, mióta Ikára is vonatkozik.) Csak te vigyázz magadra nagyon, Kedvesem. Hogy van a fekélyed, a füled? És a szíved? Mindent írj meg! Nagyon fontos nekem mindaz, ami veled, körülötted történik. Nagyon sokat gondolok rád, a viszontlátásra!

Sok szeretettel

F.

- (1) Gratulálok a *Válasz* íróinak. Az új Magyarország szép ígérete a lap.
- (2) Kedves Uram, éppen a Karácsony előtt kapott könyvét olvasom. Nagyon köszönöm. Ez a téma éppen nagyon érdekel engem. Ismerem Petőfi néhány versét (angol fordításban), érezni, mennyire magasztosak, emelkedettek. Szeretnék egy keveset tudni a szép országukról, megérteni, hogy Magyarország miért van ilyen állapotban. A politikai vagy a személyes szabadság a legszebb dolog a földön: szerencsénk mi itt megőriztünk belőle valamennyit... A Karácsonyi ünnepek alkalmából szeretettel gondolok magára és a családjára. Örülök, hogy megkapta a csomagjaimat. Időről időre még küldök. Ne haragudjon a levelemért és a nyelvtani hibákért. Kilenc éve volt, hogy a londoni egyetemre jártam, és az ott tanult francia hamar feledésbe megy! Boldog új évet kívánok, őszinte üdvözlettel, Mavis Miller. Hogy hívják a kislányát és hány éves?

(folytatjuk)

AKI OLYAN, MINT AZ...

(Részletek egy könyv kihagyott fejezeteiből)

— Hagyja ki ezeket a helyeket — kérte FLÓRA, amikor megmutattam neki *Illyés Gyula Tihanyban* című könyvem összeállított anyagát. — Nem énrólam szól a könyv, hanem a tihanyi házról és ILLYÉS Gyuláról — tette hozzá.

Beleegyeztem, bár csonkának éreztem így az írást. Flóra nem azt kérte, hogy soha ne publikáljam a tőle hallottakat. Várnék még most is — de sürget az idő. Öregszem. Ki tudja, meddig tudok eleget tenni a feladatnak, hogy élményeimet másokkal megosszam.

FLÓRA ÉRDEKES ÉS PÁRATLANUL ÉRTÉKES SZEREPLŐJE a magyar irodalomnak. Nincs hozzá hasonló. Közel egy időben két géniusz írta hozzá szerelmes verseit. JÓZSEF Attila versei költészetének új s tragikus módon utolsó fejezetei. Szerelmét nevének nevezve teljesen magáénak érezte. S mikor Flóra számon kérte tőle, azzal védekezett, hogy vágyai elragadtatásában túlozta el a valóságot. József Attila a heves vérmérsékletű udvarlók közé tartozott. Nehezen tudott várni, sürgette a választ, a döntést. Flóra pedig halogatta. Nem örült, hogy kapcsolatuk nyilvánosságra került. Hogy nevét olvasták, hallhatták mások is. Kérte a költőt, próbálja meg félrevezetni a személyére kíváncsiakat, ne jelenítse meg felismerhetően. „Versben nem tudok hazudni” — válaszolta büszkén a költő. Igazat mondott, mert az, hogy képzeletében, vágyaiban előresietve várta, remélte szerelmük teljességét — nem volt hazugság.

Illyés szerelmes versei között alig akad olyan, amelyben kiírta volna ihletője nevét. A *Nehéz föld* kötetben a *Föld alatt* című versben olvasható OROSZ Anna neve. Ám amikor barátja, a Párizsban élő GARA László franciára fordítja, nem Orosz, hanem orosz Annának hiszi, Illyés pedig nem igazítja ki a tévedést. Gara csak később, a *9 Rue Budé* megjelenése után eszmél. TÜSKÉS Tibor idézi Illyésről írott monográfiájában, hogy Orosz Anna miként vélekedett a költő írói szavahihetőségéről: „te nem is tudnál talán, ha akarnál sem, pontosan úgy elmondani valamit, ahogy épp volt”. A költőnek nem is kell „úgy elmondani valamit”, ahogyan az épp volt. Úgy kell fogalmaznia, hogy irodalmilag értékes alkotás váljék az élmény-, vagy emlékezetanyagból. „Illyés valóságghűsége nem fotografikus”, jegyzi meg ugyanitt Tüskés.

Néhány irodalomtörténész azt állítja, hogy Illyésnek kevés szerelmes verse van. Pedig jó kötetnyit írt, csak éppen kevesebbet foglalkoztak velük, mint a más tárgyúakkal. S az sem áll, hogy nem

eléggé líraiak, hanem inkább tárgyszerűek ezek a költemények. Az 1935-ben kiadott *Szálló egek alatt*ban olvasható *Szerelmem* című versét idézem, hogy ennek ellenkezőjére figyelmeztessenek. Akár VERLAINE tolla alól is kikerülhettek volna ezek a finom és mély erotikájú sorok:

„Járok habok gyanánt futó finom havon,
mint egy tűnt lét felé s föl-fölszippantgatom
egy szép szigetvilág édes gyantaszagát
két kezemen maradt szerelmed illatát.”

Ugyanebben a kötetben van egyik legszebb szerelmes verse, a *Testvérek* című. Inspirálójáról sincs több „háttérértésünk”, mint arról, hogy az idézett vers ihletője ki lehetett.

IZSÁK könyve foglalkozik a legbővebben Illyés szerelmi költészetével, igaz — az egyik címszavában „mámortalan”-nak nevezi. Részletesen taglalja a Flórához írott korai verseket is. Gara az 1965-ben kiadott könyvben, *Az ismeretlen Illyés* című életrajzban alig néhány sort szentel e témának. Nyilván tapintatból, vagy a házaspár kérésére. Tüskés Tibor is jóval kevesebb kommentárt fűz e versekhez. Talán valamely ki nem mondott kíváncsúnak tesz lovagiasan eleget. Ezt — a szavakban soha el nem hangzott kérést — Illyés azzal nyomatékosította, hogy ő maga sem írta le verseiben Flóra nevét. Fogadalmát csak egyszer szegte meg. Az 1981-ben közreadott *Őszi vendéglátásban*, a vers azonban nem a szerelmről szól:

„Gyerünk, Tibor. No, vendég, menj előli te
(nyolc évvel bátyám). Élünk! És mosolyra
vár bennünket benn Böbe s Flóra —
Dehogy tartozik ez a nőkre.”

Két költő, két különböző alkat, vérmérséklet. Az egyik előresietve, eltúlozva éli át rajongását, a másik elrejtí intimitásait, kevesebbet beszél róluk, mégis feltárja érzelmeit.

ELŐBB ILLYÉS SZERETETT BELE FLÓRÁBA. 1936-ban látta meg, s szavai szerint, akkor kapta a „végzetes ütest”. Flóra is leírja: benne is fellobbant a férfiéhoz hasonló erős rokonszenv, de mind a ketten elhallgatták érzéseiket, mert — noha első házassága megromlott már — a költő nős volt. Lehet-e érzelmeinknek, szívünk belső óhajainak ellentmondani? Nehezen. Illyés akkor „hátrált meg”, amikor, hónapokkal később, József Attila közreadott verseiből arról értesült, hogy Flóra már máshoz tartozik.

Illyés többnyire nem az élmény átélésének melegében írta verseit. Az emlékezés segítette alkotásainak tökéletesítésében. Talán ezért nem találunk egész *oeuvre*-jében olyan verset, amely a „végzetes ütes” idejében született volna. Naplójegyzeteiben is jóval később, 1961-ben beszéli el annak élményét.

Flóra, miközben készülő könyvem anyagát gyűjtöttem, az egyik beszélgetés során elmondta, melyek azok a versek, amelyeket Illyés már őhozzá írt. Az 1938-ban megjelent *Hűtlen jövő* című kötetből négy ilyent említett. Elmondása szerint a *Dűlő út* című az első róla szóló Illyés-vers. Hogy mikor, melyik találkozásuk inspirálta,

arról nem beszélt. A versből azonban nagyjából kiolvasható a helyszín:

„Ide hoztalak.
A dúló utakon, mint színfalak
mögött, hol semmi díszlet,
csak por, huzat és egypár ingatag
kellék (kereszt) és ügyelgő alak,
itt ismeresz engem is meg;
szerelmem, itt ismered meg magad:
hogyan fűzöd sorsodba sorsomat.”

A naplójegyzetek pedig sejtetik, hogy 1938 tavaszán történhetett a találkozás. Illyés 1938. január 8-án írja le még távirati stílusban Flóra nevét a naplójába: „Villamosbérlet. Gyántiak. Flóra.” Négy nappal később, 12-én már bővebben:

„Elegem van. Felhívom Flórát, ha vele lehetek együtt, hagyom a többieket. Igen kedvesen, azonnal jön. A siklónál találkozunk, gyalog megyünk fel a várba, beülünk a Gyulay vendéglőbe, megebédelünk. (...)”

Később is van egy kipontozott kihagyás a szövegben. Talán egyszer ezeket is elolvashatjuk.

Egy másik, Flórához írott verse az *Esős, de még enyhe* címet viseli. Búcsúzásról, elválásról van szó, s emiatt azt hihetnénk, az első feleségről szól, akitől éppen ez évben — 1938-ban — válik. Igaz, hogy nem fél évig tartó házasság után.

„Isten veled, Édes, félévig süttött,
leáldozik arcod hegyeim mögött.
S forr az ősz a völgyben, zúg a laponson,
mint tavaszi ár, de sárga, pirosan.
Álmodol velem még? Így láss: habokon
lépdelek, egyszerre némán lebukom.”

1938 kora őszén írhatta ezt a verset. Akkor, amikor éppen úgy döntöttek, hogy nem találkozhatnak többet.

A *Vidéki állomáson* és az *Alkonyat* című versek is egy-egy találkozásra szólnak. Egy 1939-ben, a *Külön világban* megjelent vers, az *Éjfél után* viszont az imént felsorolt négy verset is meg kellett előznie. Tartalma szerint nyilvánvalóan:

„Kirakom a kést, az órát, a vén
naptárt, a sok súlyt, papirost;
ülve magamban az ágy peremén,
nem bánom, nem fáj az se most,
hogy nem vagy enyém,
hogy melléd nem én
fekszem s tudom, hogy nincs is rá remény.”

1937 tavaszán, József Attila Flórához írott versei hozhatták lemondó, resignált hangulatba Illyést.

Flóra szerint az 1939-ben kiadott kötet versei sem mind hozzá íródtak. A *Szép ha fiatal fõn*, a *Csend* és a *Hallgattam* című versekrõl azt mondta, hogy azokat még az első feleség, Muca inspirálta. A

többi szerelmes verset azonban már ő. Közöttük Flóra is a *Külön világbant*, a kötet címadó versét érezte a legszebbnek:

„Nagy fényben alszom el. Álmomban úgy szeretlek,
múltamba is már beeresztlek.
Gyermekkoromban
jársz fel-alá velem — ha est közelget,
nevetve rántsz kézen anyámnak
hívó szavára, tán anyám vagy —
Ismerlek: mosolyodban
forgok, heverek, végre megnyugodtan.”

Pedig nem gyermeki szerelem az érett korúaké; mindketten túl vannak a harmincon. Van mit remélniük a jövőtől, de ott vannak lelkükben azok az árnyak is, amelyekkel gyermekként, egymást kézen fogva lehet csak megküzdeni, ahogy Eurüdiké a fény felé vezette a másikat. Illyés több verse is kifejezi ezt az érzést-gondolatot, legszebben talán a *Könnyű* címet viselő:

„Kezed kezembe
tekintetem tekintetedbe már
mint folyó a mederbe
mint szájra a pohár
Alakod könnyű képe rezge
fénnel színnel tömött fejembe
mint őszi fák
lombjába ha csak egy madár.
Elrendeződik a világ.”

A VERSEK KÖTETBELI SORRENDJE NEM KÖVETI AZ IDŐRENDET. Illyés ezt soha nem tartotta fontosnak. Nemcsak a témákat nem választotta szét, hanem az első feleségéhez írott verseket sem a többitől. A szerelmes vers Flóra szerint sem egyetlen személyhez szól, hanem mindenkihez, akit megérint. E tétel bizonyítékaként ő maga éppen József Attila *Ódáját* említi, amit a költő — Attila — megismerkedésük elején úgy szavalt el neki, mintha hozzá írta volna. Ő akkor úgy érezte.

Nem kell hosszabb elemzés, hogy észrevegyük: József Attila *Flóra-versei* mások, mint Illyés Gyulának alig valamivel későbbi költeményei, ugyancsak őhozzá.

Nem annyira a verset inspiráló személy tulajdonságai, sokkal inkább az írásra készített költő személyisége, érzéseinek-érzelmeinek, eszmevilágának gondolatai határozzák meg, hogy milyenek a versek. Két költő egyazon nőhöz szóló versei ezért különbözőek, bár néhány szempontból van hasonlóság. Ez a helyzet más esetben is? — kevés a példa, még világirodalmi is alig van arra, hogy két nagy költőt ugyanaz a nő inspirálna, szinte egyazon időben.

A századelőn az orosz szimbolista BLOK és BELIJ írt egyidőben verseket Ljuba MENGYELEJEVÁHOZ. Blok és Belij szerelemföltés miatt párbajra hívták ki egymást. A '30-as évek atmoszférája más. József Attila és Illyés vetélytársak voltak, de hármásban soha nem találkoztak, nagyobb társaságban sem, legfeljebb hangversenyen,

vagy színházi bemutatón. Nemcsak azért nem keresték egymás társaságát, mert Illyés nem akarta, hogy — ami szerelemben oly gyakran előfordul — az érzések megzavarosodjanak. A két költő kezdetben szoros barátsága már előbb megromlott. József Attila nehezen viselte el Illyés sikereit, többek között azt, hogy nem őt, a szocializmus költőjét hívták meg a moszkvai írókongresszusra, hanem Ilylyést. Illyés viszont József Attila BABITS kötetéről írt lekicsinylő kritikája miatt nehezelt meg. Tetézte mindezt József Attilának Babitsot elmarasztaló verse. Elhidegültek egymástól. Nem volt nehéz a már beteg, rossz idegzetű József Attilával elhithetni, hogy az 1937 júniusában a *Nyugat*-ban megjelent Illyés-vers, a *Szolga* őt célozza. „Téged szeretnek, könnyen értenek” — válaszolta híres versében, mely nem vádaskodás, hanem szomorú, lemondó összehasonlítás:

„Én túl magasra vettem magamat
s nehéz vagyok, ezért süllyedtem mélyre.”

HA VOLT „GOLYÓVÁLTÁS” A KÉT KÖLTŐ KÖZÖTT, akkor a *Szolga* című vers miatt volt, s nem a szerelemfélétség okán. A költők — nagyok, kicsik egyaránt —, akárcsak a más foglalkozású emberi lények, vetélkednek egymással, ez szinte természetes. Illyés ugyan egyidőben gyakorolt olyan költői módszert, amely szabadon vett át sorokat, mondatokat, gondolatokat, képeket költőtársaktól, mert — mint vallotta — a költészet műfajában az eredmény a fontos, a cél, s annak érdekében közösen is lehet és kell működni. Más alkalommal azt fejtette ki, hogy versenytárs minden költő, a teljesítményeket össze szabad, és össze kell mérni. József Attila ez utóbbi nézeten volt. A vézna, kevéssé mutatós férfi sem alkatával, sem származásával, sem öltözködésével nem keltett figyelmet, vagy vonzalmat a nőknél. Menyasszonyjelöltje, VÁGÓ Márta többször megjegyezte róla szóló könyvében, hogy barátnői, ismerősei mennyire leszólták amiatt, hogy ilyen jelentéktelen férfi társaságában mutatkozik a strandon, vagy egyebütt. Említi azt is, hogy egy ízben József Attila Illyés egy versének képeit, metaforáit a maga versével hasonlítgatta össze, s hosszan fejtegette, hogy mennyivel erőteljesebbek, kifejezőbbek, találóak az ő sorai.

Flórát is verseinek szépsége, ereje hódította meg. Igaz, nem egyedül csak ez. A lélek vizsgálatában akkor már jártas nő azonnal észreveszi, hogy a zseniális költő szerencsétlen sorsú és beteg ember. „*Cet être souffre, donc je l'aime*” — idézi Jean Marie GUYAU francia filozófus-költő szavait. Idézhetne volna DOSZTOJEVSKIJ valamelyik hőséneket, akár Miskin hercegnek alakját is. József Attila korántsem elégedett meg azzal, hogy szájalomból szeressék. Teljességre vágyott, gyorsan és azonnal célba akart érni, mint általában a türelmetlen szeretők. Gyönyörű verseket írt Flórához, amelyekkel valóban új korszakot nyitott költészetében. Tudatosan választotta el a Flóra inspirálta verseit az addig írottaktól:

„Úgy kellesz nekem, Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak:

mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.”

Ezekben a versekben oly természetes egyszerűséggel egyesítette a szerelem igazságát a szociális törekvések fontosságával, és tisztánlátással, mint előtte semmilyen nép semmilyen irodalmi korszakában senki.

Elég ránéznünk Flóra korabeli fényképére, hogy megértsük, miért ragadta meg mind a két költőt. Illyés írja, hogy már a hangjába is beleszeretett. Flóra átlagosnál magasabb műveltsége, sokirányú fogékonysága, s nem utolsósorban választott mestersége fokozták iránta az érdeklődést. Gyermekkoráról, ifjúságáról elmondott nekem néhány fontos részletet, melyeket feljegyeztem ugyan, de — kérésére — akkor kihagytam a könyvből:

Flóra apjáról Illyés bőven ír a későbbi naplójegyzetekben, de anyjáról alig. Flóra édesanyja korán árvaságra jutott. Dolgoznia kellett. Eközben nagy szorgalommal tanult és képezte magát. Iskolái végeztével állást vállalt a fővárosban. Ott ismerkedett meg nála jóval idősebb férjével. Állását a férjhezmenetel után is megtartotta. Akkor is dolgozott, amikor gyermekei — két fia és két lánya — megszülettek. A harmadik gyermek után a család Pest belvárosából egy nagyobb, kertes házba költözött, Kiszpestre. A szülők vállalták, hogy onnan járjanak be dolgozni, mert szerettek kertészkedni. A gyermekeiket is erre nevelték. Hasznos növényeket ültettek és szemet gyönyörködtető bokrokat, virágokat. Flóra apja kertészeti szakkönyveket vásárolt, és folyóiratokat járatott. Flóra ekkor szerette meg a természetet, s a benne való munkálkodás örömét. Gyakran láttam őt, ahogy kezére kesztyűt húzva gyomlálgat, kapálgat, öntözget Tihanyban.

KORÁN MEGSZERETTE A KÖNYVEKET IS. Amikor még nem tudott olvasni, anyja meséit és éneklését hallgatta. Dunántúli népdalokat, ritkábban műdalokat. PETŐFI Sándor költeményeiből olvasott fel gyermekeinek, késő délután, vagy este, lefekvés előtt. S ha anyja nem ért rá, apai nagyanyjuk, vagy a Tini néninek nevezett nagynéni volt a felolvasó, vagy mesélő.

Nagy családi könyvtárunk volt, amelyből Flóra szabadon válogatott. Első komolyabb olvasmánya — emlékezete szerint — DE AMICISTÓL *A szív* című romantikus regény volt, majd Mark TWAIN *Koldus és királyfija*. Került kevésbé kvalitásos könyv is a kezébe, ezek közül a *Flóri könyvére* emlékszik. A fiúkkal együtt olvasta VERNE Gyula és MAY Károly kalandregényeit, csaknem valamennyit. A klasszikusok közül GOETHE, SCHILLER és HEINE munkáit, költeményeit eredeti nyelven ismerte meg. Apjuk másik nagy szenvedélye ugyanis a nyelvtanulás volt; azt akarta, hogy gyermekei is tudjanak idegen nyelven olvasni és beszélni. Ha németül vagy franciául szólt hozzájuk, elvárta, hogy azon a nyelven feleljenek, és német kisaszszony is lakott a házban.

Apja irodalmi műveltsége meghaladta kora átlagos színvonalát. A polcokon ott volt a teljes MOLIÈRE és SHAKESPEARE. A nagy orosz regényírók művei: TOLSZTOJ, Dosztojevszkij, TURGENYEV, CSE-

HOV és mások munkái. JÓKAI és MIKSZÁTH regényei díszkiadásban. És lexikonok, történelmi munkák tucatja. Olyan könyvek is voltak persze, amelyeket Flóra nem vett a kezébe: a család fő hivatásához — kúriai bíró volt — nélkülözhetetlen jogi szakkönyvek.

A kispesti családi házban töltötte Flóra ifjúkorának nagyobb felét, s csak a '40-es évek legelején költöztek át a Rózsadomb akkor még eléggé elhagyatott részén épült házukba. Flóra Kispestről járt be naponta villamoson egy állami középiskolába, majd később a Bölcsészkarra. Orvos szeretett volna lenni, mert már akkor élt benne a vágy, hogy a bajba jutottakon segítsen. Apjának sikerült lebeszélnie őt erről a tervről. Magyar-német-francia szakos tanári pályát választott, egyszerre három szakot, ami nem kis erőfeszítést kívánt akkor egy diáklánytól. Úgy szerzett oklevelet, hogy néhány szemesztert a párizsi Sorbonne-on hallgatott. De elhatározta, hogy a nyelvtanári pálya helyett a gyógypedagógiai hivatást választja. További szemeszterek után, egyetemi tanulmányai végén — ez akkor ritkaság volt — ledoktorált.

Ezt követően a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán díjazás nélküli gyakornok lett. Abban az időben — a két világháború között — a diplomások nehezen kaptak fizetett állást. Flóra pedig adott arra, hogy miként egykor az édesanyja, maga tartsa el magát. Tanítványokat szerzett, magánórákat adott. Munkaideje felét SZONDI Lipót laboratóriumában tölthette, aki kiemelkedő egyénisége volt az Intézetnek. Sorsanalízisről szóló legjelentősebb munkája csak évekkel később jelent meg Svájcban, a második világháború után, de már akkor annak anyagán dolgozott. Munkatársainak, így Flórának is az volt a feladata, hogy a genoteszthez nélkülözhetetlen személyiségvizsgálatokat végezzen. A Rorschach-féle tesztet a korszak kiemelkedően érdekes egyéniségeinél, jelentős íróknál és művészeknél is megcsinálták.

FLÓRA SZÍVESEN VÁLLALTA A MUNKÁT, de sportolni, kirándulni, szórakozni is szeretett. Nem volt sem magányos, sem társaságkerülő. Nyaralásuk idején, Tihanyban testvéreivel rögtönzött táncmulatságokat szerveztek a parton, amire még a zenét is a család His Masters Voice-típusú gramofonja szolgáltatta. — Jó dolgunk volt — emlékezett vissza Flóra, egy-egy lányra két-három táncos is jutott.

Udvarlók, kérők forgolódtak körülötte. De ő olyan férfihoz akarta kötni az életét, akinek oldalán valami fontosat tehet majd. Nem tudta, hogy orvos, tudós, mérnök, művész vagy társadalmi változásokat sürgető filozófus lesz-e ez a férfi, de ilyen emberre várt. Túl a harmincadik évén aztán, szinte egyidőben, két nagyszerű ember került a közelébe. Először Illyés. Tőle távol tartotta, hogy nő volt. Később József Attila kezdett udvarolni neki. Tőle a szárszói tragédia, a költő önkéntes halála választotta el, végleg. Mélyen megrendült és el akarta hagyni az országot, Brazíliába készült, hogy egy ismeretlen világban folytassa hivatását. Illyés feléje nyújtott kezét elfogadta. Szükségük volt egymásra, mindketten válságos helyzetben voltak.

ILLYÉS KÉSŐBBI KÖTETEIBEN KÖZREADOTT SZERELMES VERSEIBEN nyomon követhető, hogy miként válik a kezdetben forró és nyugtalan lángolás, a szenvedély fokról fokra lobogássá, majd két, egymást kiegészítő, megértő ember szoros kapcsolatává. Ezt a változást már 1943-ban, a *Szembenézve* kötet *Kapcsok* című versében kifejezi:

„a szenvedély majd elmúlik. A boldog
percek, az éj, a kéj már senkié (...)
De jönnek majd új közös kapcsok, láncok,
megtartóbbak mint minden karolás:
futnak arcomon, arcodon a ráncok
s majd fonalai őszülő hajaknak
tanítják, mi az összetartozás,
amelyet ketté Isten sem szakaszthat.”

1961-ben veti papírra, mint valami készülő regény vagy novella vázlatát, az alábbi szavakat:

„Kétszer támadtam szerelemre iránta,
Testi szépség. Okosság.
Aztán 15 év múlva a jelleme.”

Ez a tizenöt év múlva nem 1961, hanem 1951! Illyés ekkor költözik le hosszabb időre, egyedül, Tihanyba. Menekül a fővárosban tomboló terror, a deportálások, meghurcolások, bebörtönzések elől. Legtöbb barátja üldözötté válik, alig számíthat másra, csak feleségére, aki ezeket a súlyos időket segít átvészelni, túlélni.

Illyés szerelmi költészete terjedelmében óriási. Köteteinek sorozatából kigyűjtve vaskos kötetet tenne ki. Flóra iránt érzett szerelmének második fellobbanása olyan verseket inspirál, amelyekben nem az érzékiség, hanem a lelki összetartozás, az eggyé válás a fontos. Ekkortájt írja egyik versében: „tisztítom magamban az emberiséget”. Szerelmi költészetére is ez a megtisztulás a jellemző. Flórát, s rajta keresztül majd az egész női nemet oly tisztelettel fonja körül, ahogyan régi korok emberei, még ősidők parasztjai tették, a *Magna Mater* kultusza idején.

Nem csak Flóra lényéből sugárzott ez az asszonyiség, bár fontos szerep jutott a feleségnek abban, hogy fellobbanjanak még gyermekkorra érzései. Egyik prózaversében, a *Gyermekkorom lángjai*-ban írta:

„Mária egyszercsak, tízéves korom körül forrón rám küldte varázsát, abban a rideg kálvinista világban is, forrón épp attól, hogy az oly hideg volt. Hogy istennek voltaképp nőneműnek kellene lennie, az a szív vágya. Ha istent nem asszonyi hasonmásra teremtette meg az ember, kultúránk buktatója. Asszonyként, illetve leányként, aki mégis szül neked, anélkül, hogy kevesebbedne, édes tiszta nőként ismerni meg istent: ez kísértett meg.”

Akkor írja le Illyés ezeket a mondatokat, amikor a társadalomban egészen másfajta nőideál születik: a fölszabadult „dolgozó nő”-é, aki szabadosan viselkedik. Illyés a *Dólt vitorla*-ciklusban megjelent *Az orsók ürügyén* című versében más ideált állít példaként:

„Oh fölszabaduló női kezek
kibúvók végre a nyállal sodort
fonál rabszíjaiból, a kötöttük
villámló csuklóbilincseiből,
az írógépek vitustánc-dühéből
simogatásra homoruló tenyerek,
rángó szájsarkat, szemhéj-ideget,
csecsemő ajkat
csitító ujjböggyek,
kezek, szemnyitók, szem-lezárók,
mennyi vár tennivaló még reátok.”

ILLYÉSNEK — SZERENCSEJÉRE ÉS IRODALMUNK SZERENCSEJÉRE —
volt olyan asszonya, aki ezeket a tennivalókat elvégezte. Az
1968-ban megjelent kötetben, a *Ditirambus a nőkhöz* című poémá-
ban még részletesebben és még hangsúlyosabban hirdeti, szinte már
profétálja, hogy a világot az emberiség nem a férfi-elvek, hanem a
látszólag jelentéktelen, de fontosabb női-tevékenységek sokaságával
tartja fenn. A nő-princípium az igazabb. Illyés gyermekkorá, a pusztai
cselédség között átélt évek óta az anyák, mamák, nénék világá-
ban tapasztalta nőiséghez vonzódott, melyet a Flórához kötődő sze-
relem új hullámai dobnak felszínre, erősítenek meg. Minden követ-
kező kötetében, hátrahagyott versei között is megtaláljuk ezeket a
verseket az eszményített nőalakról. Arról a nőről, aki teljes lélekkel
állt férje mellett minden viszontagságban. Nemcsak nagy ügyekben,
az élet apróbb dolgaiban is. Mindenben. Nézeteik szinte minden lé-
nyeges dologban azonosak. Legkivált abban, hogy minden bajbaju-
tottnak, barátnak, vagy ismerősnek segítsenek, ha tudnak.

Illyést soha nem láttam írógép mellett ülni. Legtöbbször ala-
acsony széken, vagy tuskón ült, összegörnyedve, térdére fektetett pa-
pírlapra róta a betűket. Írása nehezen kibetűzhető. Flóra feladata
volt, hogy kéziratait legépelje; és véleményt cseréltek, hogy az írást
hová, melyik folyóirathoz vagy laphoz küldjék. Hogy elküldjék-e
egyáltalán. Flóra okossága, emberismerete révén sokszor adott jó ta-
nácsot. Illyés heves természetű volt. Gyakran borult indulatba, ha
akár őt, akár valamelyik barátját támadás érte. A kényes újságcikke-
ket Flóra olvasta el előbb, és vigyázott, hogy előkészítse Gyulát, ne-
hogy rossz idegállapotba kerüljön. Óvta a költő alkotáshoz szüksé-
ges magányát, idegen látogatókkal először ő találkozott.

A társaságban a viselkedésük erősen különbözött. Illyés sze-
rette vinni a szót; szellemesen társalgott, anekdotázott. Szerette, és el
is várta, hogy figyeljenek szavaira. Flóra pedig — olykor szemét is
lehunyva — hallgatagon ült a helyén. Közbe csak akkor szólt —
szelíden —, ha úgy vélte, tompítania kell Gyula megjegyzéseit. Mert
— néhány más életfíró vélekedésével ellentétben — Illyés mindig
bátran, sőt vakmerően kiállt barátai és az igazság mellett.

Utazni kezdetben mindketten egyformán szerettek. A '70-es
évektől fogva azonban Illyést fárasztották már a hosszabb utak. Rit-
kábban fogadott el meghívásokat külföldre. Aztán — mivel gáláns
férfi volt — ha Flóra akarta, engedett óhajának.

Hogyan állhatott volna ellent az olyan asszony kérésének, akit mindenkinél jobban tisztelt és szeretett.

„Nem az álom s a feledés
te mentettél meg estelente”

— írta halálos ágyán még, az utolsó előtti versben. És az utolsóban:

„Azt rendelem: túlélj
és minden lépésed legyen áldott
s bűnt is büntudatlan ítélj.”

Flóra tizenkét esztendőn át gondozta a költő hagyatékát. Rendezte hátrahagyott írásait, naplójegyzeteit, levelezéseit, s más írásait. Engem egyszer — gondolom másokat is — arra kért, hogy írjam meg Illyésről szóló emlékeimet.

Erejét vesztett, erkölcsében süllyedő, pusztuló társadalomban élünk. Szükségünk van eseményeket hordozó példaképekre.

Temetésén a gyászbeszédekben kétszer is elhangzott: boldog volt-e valójában. Erkölcsi lény volt, nem akart, és nem is tudott a saját boldogságával törődni. Aki olyan, mint az, akinek két költő is leírta, amilyenek kortársai is láthatták, nem az „önmegvalósítást kereste, hanem más célokat, feladatokat vállalt a világban és a társadalomban. Úgy élt, ahogyan a század legnemesebben gondolkozó emberei: amíg a világban mások szükségét szenvednek helyzetük miatt (szegénység), állapotuk végett (betegségek és más gyógyítani való szerencsétlenségek), valamint azért, mert vélekedésükben, cselekvésükben korlátozzák őket (szolgaság, szabadsághiány), nem lehetünk elégedettek.

Ez volt a hite. Ezért példakép lányaink, fiaink s a felnőttek számára is. Az ideálok nélkülözhetetlenek a felemelkedést a megtisztulást kívánó nép és nemzet számára. Bűn lenne titkolni, s nem emlékezni, hogy éltek közöttünk ilyenek!

BODOSI GYÖRGY

FÉNYSZÚRT FA (RÉZKARC, 1930; RÉSZLET)

DEMOGRÁFIA ÉS HALANDÓSÁG

Paradigmaváltás az egészségügyben címmel a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Magatartástudományi Intézete egészségpolitikai témájú ke-rekasztal-beszélgetéseket rendez, emlékezőn az 1956. október 23-án lezaj-lott, a Petőfi Kör által rendezett orvosvitára. A sorozat védnöke PRÁGAY Dezső biokémikus (München), díszvendége dr. ROSIVALL László a SOTE rektora. A beszélgetések írásos változatát, GALGÓCZY Zsuzsa újságíró szer-kesztésében, következő számainkban egyenként adjuk közre. Az itt közölt beszélgetés 1995. november 2-án hangzott el.

A vita résztvevői:

MOLNÁR László: orvos, szociológus, Magatartástudományi Intézet.

PAUKA Tibor: A Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem Orvosi Népegészségtani Intézetének docense.

VALKOVICS Emil: a Központi Statisztikai Hivatal Népegészségtudomá-nyai Kutató Intézetének munkatársa, tudományos tanácsadója.

SZABÓ A. Ferenc: a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Politikaelméleti tanszékének vezetője.

MOLNÁR Péter: egyetemi tanár a Magatartástudományi Intézet mun-ka-társa, az orvosi antropológia professzora.

SEDIANSZKY Éva: orvos, Magatartástudományi Intézet.

KOVÁCS Pál: orvos, a Horn-kormány volt népjóléti minisztere, or-szággyűlési képviselő.

KOPP Mária: orvos-pszichológus.

BEÓTHY MOLNÁR András: neurológus, Magatartástudományi Intézet.

FEKETE Gyula: statisztikus, a Főváros Szociális Bizottságának tagja.

*

VALKOVICS Emil: Hazánk jelenlegi, országterületre átszámított né-pegességének természetes szaporodási arányszáma 1876 óta, néhány év kivételével — az első világháború éveiben 1915-16-17-18 és a má-sodik világháború éveiből 1945 kivételével — pozitív előjelű volt. A népesség száma évről évre gyarapodott. 1981 óta a természetes szapo-rodási arányszám negatív előjelűvé vált, megkezdődött a népesség szá-mának csökkenése, amely nem minden évben azonos mértékű. 1981-ben mindössze -0,2%-ot, 1993-ban pedig már -3,2%-ot tett ki. A fér-fiak esetében a csökkenés gyorsabb, mint a nők esetében. A népesség természetes fogyása — az előreszámítások szerint — a jövőben is folytatódni fog.

Az 1993-as -3,2%-ot kitevő fogyás mögött a férfiak esetében -4,1%, a nőkben -2,4% húzódik meg. 1980 óta a népesség száma mintegy 300 ezer fővel csökkent, ami nagyon jelentős. 2020-ig, ha a

népesség-előreszámítások technikai változatát elfogadjuk, vagyis feltételezzük, hogy az indulás évében megfigyelhető életkor szerinti termékenységi és halálzási arányszámok változatlanok maradnak, a csökkenés már 1 millió kétszázézer főt tesz ki, vagyis ennyivel leszünk kevesebben, mint 1980-ban. Természetesen, nem csak Magyarországon fogy a népesség. Bulgária, Észtország, Horvátország, Lettország, Németország, Olaszország, Románia, Ukrajna is azon országok közé tartozik, amelyeknek népessége, a '90-es években egyértelműen apadt.

Népesedéspolitikai vitákban néha fölmerül, hogy a magyar lakosság korfája jelenleg rendkívül torzult. Láthatók benne még az első és második világháború okozta bevágódások a születés-kiesések miatt, és az úgynevezett Ratkó-évjáratok, az abortusztilalom évei alatt megnövekedett születésszámok miatti kiszögellés, melyek több száz éven keresztül fogják még kísérni egyre csökkenő magasságú, vagy mélységű, de egyre jobban elnyúló, ellapuló hullámok formájában a népességfejlődést. Ha kialakulna az, amit célként meg szoktunk fogalmazni, vagyis a népesség szabályos korösszetételűvé válna, akkor száma még gyorsabban fogyna. Ha tehát a népesség stacionér (állandó szaporodási rátája 0), és a születési arányszám 10‰ körüli — most valamivel fölötte van —, akkor a 10‰-et kitevő nyers születési arányszámnak és ugyanekkora halálzási arányszámnak száz éves, születéskor várható átlagélettartam felelne meg. Az ebben való reménykedés ma, azt hiszem, teljes utópiának minősíthető.

SZABÓ A. Ferenc: Valkovics Emil elemzése feltételezi, hogy egy zárt edényben zajlanak le a népesedési folyamatok. Én, mint történelmi demográfus, hozzá kell tennem, hogy a 20. században a nagy történelmi válságok, mint például a századforduló környéki kivándorlás, az első világháború, Trianon, mely után 350 ezer ember menekült Magyarországra, a második világháború, 1956, mikor kétszázézer embert veszítettünk, majd a '89-90-es újabb erdélyi exodus tanúsítja, hogy a népesedési folyamatok előre kiszámíthatatlanok. Azt lehet mondani tehát, hogy a népességvesztés 380 ezer főnél is több, hiszen közben Magyarországra többen vándoroltak be a szomszédos országokból, nagyjából magyarok. Eleinte Erdélyből kb. 150 ezren, de az később felgyorsult a délvidéki magyarság menekülésével, aminek során körülbelül 60 ezren jöttek. Nagyon lényeges, hogy a halálzási önmagában — a születések figyelembevételével — nem tanulmányozhatjuk megfelelő tudományos eredménnyel a népességszám alakulása szempontjából. Magyarországhoz hasonlóan vannak rossz halálzási mutatókkal rendelkező országok, délkeleti irányban, például az orosz területeken a férfiak és nők várható átlagos élettartam-különbsége tizenkét-tizenhárom esztendő. A férfiak átlagos várható élettartama a '90-es évek elején ötvennyolc év volt! Ha az oroszok nem is, de a legtöbb délkelet-európai nép ez idáig jóval később kezdett fogyni, és a magas születés-számmal pótolni tudta a veszteséget. Úgy látom azonban, hogy Közép-Európában van egy átmeneti zóna. Az emberek nyugati életformájukat sze-

retnék a fejlett fogyasztói társadalmakhoz igazítani, de ez a gazdaság állapota miatt nem megy.

KOVÁCS Pál: 1953-ban volt a második világháború után a legmagasabb — 194 ezer körüli — a születésszám. A szakemberek emlegetik a második demográfiai átmenetet, ami alacsony születésszámot, alacsony halálozási arányszámot, lelassuló nemzedékváltást jelent. A születésszámot tekintve általában megemlítik az értékrendi válságot, a gazdasági okokat, feltehetőleg mindegyik nézetnek van igazságtartalma.

FEKETE Gyula: Statisztikai értelemben 1957 óta tart a népeségfogyás. Ugyanis a nettó reprodukciós együttható, amely azt mutatja, hogy a szülőképes női korosztály utánpótlása elegendő-e egy ugyanolyan korösszetételű, szülőképes női korosztály kialakulásához, 1957 óta 1 alatt van. Közben volt egy periódus, amikor átmenetileg kitolódott az életkor, s ez elfedte az 1957 óta történő csökkenést. Ezért van óriási elmaradásunk más országokhoz képest. Ami ott még csak három-négy éve zajlik, az nálunk már 1957 óta tart. Sokan úgy vélik, hogy nem a születésszámmal van baj, hanem inkább a halandósággal. Én mindkettőt egyformán súlyosnak tartom. Sajnálatos, hogy tizenöt-húsz éve kedvezőtlen családpolitika valósul meg Magyarországon. Az a helyi adó például, ami négyzetméterenként 900 forinttal sújtja a családokat, egyáltalán nem a pozitív népesedési folyamatoknak kedvez. Egy gyerekszoba általában kb. 10 m². Ennek az adója 9 ezer forint. A mai viszonyok között kb. fél havi fizetés. Ez csak egy tétel a kiadások között, ami még nem foglalja magában azt, hogy megszűnik a családi pótlék, hogy az árak egyre emelkednek, tehát nyugodtan ki lehet jelteni: ma Magyarországon luxus a gyermek. Ha a gyermeknevelési cikkek utáni áfát, személyi jövedelemadót, nyugdíjjárulékot, tehát mindazt, amit a *gyermeknevelés miatt* fizet be a lakosság, összeadnánk, abból vidáman lehetne fedezni a gyest, a gyedet, az általános- és középiskolai oktatást, és a felsőfokú oktatás egy részét is. Ha azonban egy „jóságos nagybácsi” annak fejében magára vállalná a magyar felnövekvő nemzedék eltartását, hogy a szülők elégedjenek meg a jelenlegi életszínvonalukkal, tehát semmit sem profitálhatnak abból, hogy gyermekeiket felnevelték, a költségvetés helyzete még romlana is. Az egyensúlyi helyzet megteremtésénél tehát a gazdaság jövedelemtermelő képességét kellene növelni, hiszen a létminimum alatt él ma a három gyermekes családok fele, a négy- és többgyermekes családok 75%-a. A világpiacon ma csak több nyelven beszélő, fizikailag edzett munkaerővel lehet megjelenni. Azt hiszem tehát, hogy a nyomorszint alatt élő gyermekpopulációval nem lehet megvívni a világpiacért folytatott küzdelmet. Én azt látom a bajok gyökerének, hogy sem az előző négy évben, sem a mostani kormányciklusban nem volt, és nincs olyan család-, illetve pénzügypolitika, amely ha nem is ad, de legalább nem vesz el a családoktól. A márciusi intézkedések nyomán a száz születésre jutó abortusz-szám az azt megelőző 60-ról 80-85-re nőtt. A '96-

os évben feltehetőleg 100 ezer alá csökken a születések száma, ami azt jelenti, hogy össze fog dőlni a nyugdíjrendszer.

PAUKA Tibor: Az, hogy Magyarországon, és mindenütt, ahol korábban alacsony szintről indult a születéskor várható átlagos élettartam, a második világháborút követően a születésszám és az átlagélettartam rohamosan emelkedett, annak köszönhető, hogy konvergencia volt a nyugati és a szocialista államok között. Az akkori orvostudomány, a gazdaság- és szociálpolitika eszközeivel a fertőző betegségek ellen hatékonyan, a mai eljárásokhoz képest olcsóbban, sikeresebben tudta felvenni a harcot. Ennek eredménye, hogy a tizenöt éves korosztályban és az idősebb populációban történő túlélési valószínűségeket összehasonlítva, e korosztály életesélyei nem sokkal rosszabbak, mint bárhol máshol, a fejlettebb világban. E korszak után azonban nagyobbak a differenciák, mintha csak a születéskor várható átlagos élettartamot néznénk. Fölnevelődik tehát egy viszonylag jó feltételekkel bíró populáció, amely idősebb korban sokkal rosszabb körülmények közé jut, s ez tükröződik elsősorban a középkorú férfi népesség halandóságában. A '70-es évek közepén hozott különböző szociálpolitikai intézkedések nyomán meg kellett volna ugrania a várandósságok számának. Ez a szám azonban tudvalevőleg nem emelkedett, sőt csökkent, mert ez az időszak egybeesett az új fogamzásgátló szerek elterjedésével. Ezért emelném ki az egészségügy fontosságát a népesség számának befolyásoló tényezői közül.

VALKOVICS Emil: Igaz, hogy a nettó reprodukciós együttható értéke már jóval korábban 1 alá süllyedt, ez azonban olyan jelzőként fogható fel, hogy ha a termékenység és a halandóság változatlan marad, akkor később a népesség száma csökken, vagyis az egy anyára jutó leányszületések száma egy alatt marad. Az 1960-as népszámlálás adatai alapján kiszámított nettó reprodukciós együttható 1 alatt, az ezen alapuló intrinszc szaporodási arány értéke pedig -3% volt. Ugyanakkor a tényleges szaporodási arány még +3% volt a népesség akkori korösszetétele miatt. Ahogyan azonban a népesség eléri azt a korösszetételt, amely az adott kor szerinti termékenységből és halandóságból következik, a nettó reprodukciós együttható tényleges mutatójává válik az együtthatónak. Konkrétan: az úgynevezett generációtavolságnak megfelelő idő alatt (ez utóbbin az anyák átlagéletkorát kell érteni, gyermekeik megszületésekor) a népesség a nettó reprodukciós együtthatónak megfelelő arányban gyarapszik, vagy csökken.

Halandósági szintünk a század eleje óta — amióta mérni tudjuk — igen jelentősen megnövekedett. Az élettartam csökkenése pedig az utóbbi harminc évben öltött tragikus színezetet a férfiak esetében, a nők esetében viszont stagnál, alig-alig mutat változást. A demográfusok megállapodása szerint az '50-es évek környékén az az ország számított kedvező halandóságúnak, amelyben az átlag élettartam hatvan év fölött volt. Magyarország akkor a közé a huszonkilenc ország közé tartozott, ahol az átlagos élettartam hatvan év fölött volt. 1960-ban azonban már hatvanöt év volt a küszöb, melyet ekkor

már harmincöt ország lépett át. Figyelemre méltó tényként kezelendő az is, hogy a halandóság romlása a második demográfiai átmenet jellemzői közül csak a kelet-európai, volt szocialista országokban fordul elő.

SEDIANSZKY Éva: A csecsemő- és gyermekgyógyászat volt éppen a magas csecsemőhalandóság miatt országszerte a legjobban kézben tartott, a legjobban szakképzett országos intézményrendszer. Ezt a hálózatot és eredményeit egy pillanat alatt megszüntette a rendszerváltás. Hiába „ordított” a szakma, senki nem figyelt oda. Most, a márciusi intézkedések és a felszámolt csecsemőotthonok miatt gyermekek tömegei meg sem születhetnek, vagy ha már megszülettek, a híd alá, az utcára kényszerülnek, vagy a különböző szenvedélybetegségek és az erőszak áldozataivá válnak. Ez a folyamat már akkor is tragikus lenne, ha nem történik meg a hálózat szétverése, amellyel a néhány hetes kurzusokon kiképzett családorvosok kezébe adják a gyermekeket. Eddig a szülészet és a nőgyógyászat eljutott odáig, hogy szaksegítség nélkül senki sem szült. Ma már mindenki levezethet szülést, ami feltehetőleg rontani fogja az egészségi állapotot és a halandósági statisztikát.

KOPP Mária: Magyarország eddig viszonylag jó helyzetben volt. '70-ben még mind Ausztriában, mind Angliában magasabbak voltak a mortalitási arányok, mint Magyarországon; 1980-tól 1993-ig viszont hihetetlenül romlottak az arányok, míg a tőlünk nyugatra lévő országokban éppen ellenkező tendencia érvényesül. Magyarország pedig még a környező, volt szocialista országokat illetően is a legrosszabbak között foglal helyet. Mi lehet ennek az oka? Milyen módon lehetne ezt a romló tendenciát jó irányban befolyásolni?

1988-ban a különböző megyékben a depresszió jelenlétét, illetve a férfi mortalitási arányokat vizsgáltuk, s megállapítottuk, hogy rendkívül szoros az összefüggés a két tényező között. Az utóbbi évtizedekben vált köztudottá, hogy a legsúlyosabb egészségügyi kockázati tényező a rossz szociális helyzet, a relatív deprimáció. Ennek hangsúlyozása azonban korántsem kockázatmentes. MARMOT professzort, az angol közegészségügyi intézet igazgatóját komoly politikai támadások érték, mert kimutatta, hogy a dohányzásnál, alkoholfogyasztásnál, tehát a hagyományos kockázati tényezőknél többszörösen súlyosabb a viszonylagosan rossz szociális helyzet egészséget kockáztató hatása. 1988-ban és ma megvizsgáltuk a szociális helyzet összetevőit, a morbiditási arányokat, és a depresszió mértékét. Matematikai elemzéssel megállapítható, hogy a szociális helyzet és a táppénzes napok száma között szoros az összefüggés a depresszió esetén, s ebben különösen nagy jelentősége van a tanultság hiányának. A '60-as években, ugyanazokkal a módszerekkel, JUHÁSZ professzorral végzett vizsgálataink alapján, elmondható, hogy sokkal jobb volt a lakosság pszichés és morbiditási állapota. Azóta azonban hihetetlen polarizálódás ment végbe a társadalomban. Ezeket a folyamatokat az egyén nem képes saját maga befolyásolni, ezért reménytelenség-érzés lesz úrrá rajta. A depresszió, sorrendben,

a legszorosabban a szív-érrendszeri betegségekkel áll kapcsolatban, utána a gyomor-bélbetegségekkel, a mozgásszerviakkal és a fertőző betegségekkel. Érdekes módon, a balesetekkel nincs olyan szoros összefüggés, mint várható lenne. 1988-ban a lakosság 76%-a nem volt depressziós, a súlyos depressziósok aránya 2,9%; az új adatok szerint 30,5% depressziós, és 7,1%-uk súlyos, kezelésre szoruló tünetegyüttestől szenved. Vizsgálataink során megállapítottuk tehát, hogy a depresszió leginkább a tanultsággal függ össze. Ezért azt mondanám, hogy azt a pénzt, amit most a mentálhigiénére fordítanak, elsősorban az oktatásba kellene áramoltatni. Az oktatás ugyanis szociális biztonságot jelent, olyan készség birtoklását, amely segít az egyénnek megbirkózni az adott élethelyzetekkel, s hogy egészségesebb életmódot éljen. Vizsgálataink során azt is megfigyelhetjük, hogy az egészségügy igénybevétele másfélszer magasabb azoknál, akik csak nyolc általánost végeztek, s ők a mentőket is 1,8-szer gyakrabban hívják ki. Ez tehát a társadalomnak is hatalmas anyagi tehertétel. Az apa foglalkozása szerinti depresszió ma már komolyan meghatározó tényező, amiből a társadalmi mobilitás csökkent mértékére lehet következtetni. A munkanélküliek depressziós mutatója jóval magasabb az átlagnál, amiből a munkanélküliek depresszió- és betegségek szerinti veszélyeztetettsége következik. A munkanélküliek több mint 9%-a használ hangulatjavító szereket, gyógyszereket, a huszonkilenc év alattiak szintén 9%-a, amelyből bevallottan 4,5% a marihuána-élvező.

KOVÁCS Pál: Jó lenne, ha a mindenkori politikusok tudomásul vennék, hogy az oktatásra, egészségügyre, szociális ellátásra fordított pénz nem kiadás, hanem befektetés. Sajnos, ezt ma nem nagyon lehet velük megértetni. A ma érvényben lévő és divatos gazdasági-társadalmi modernizációt végrehajtó restriktív politika ugyanis inkább egy 19. századi értelemben vett modernizációt szolgál. AS-MANN Anna, az Országos Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Intézet munkatársa vezetésével folyik Magyarországon egy vizsgálat, amely többek között kimutatta, hogy félelmetes tempóban nő azon tizennégy év alatti gyerekek száma, akik bevallják, hogy már legalább egyszer lerészegedtek. Ez biztos utánpótlást jelent a mai 8-900 ezer regisztrált alkoholistaéhoz.

Az egészségügy finanszírozásáról szóló vizsgálat keretében megnézték, hogy a nagy társadalmi változások és a halálozási viszonyok hogyan esnek egybe. Tudjuk, hogy az 1962-es év a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről nevezetes. Ez akkor annyit jelentett: elvenni a parasztembertől mindent, amije van. Tehát 1962, majd az új gazdasági mechanizmusra való áttérés, 1967-68, továbbá a '70-es évek vége, a '80-as évek eleje, amikor egy eladósodási hullám söpört végig a magyar gazdaságon, mind nagyon jól követhető a halandósági mutatókban, amely szinte együtt mozog ezekkel az eseményekkel. A direkt összefüggéseket is jó lenne ezek között a tényezők között kimutatni, amelyekről a vizsgálat nem készített felmérést. Különösen fontos elem a halandóság vizsgálatánál a '60-as évek elején

nem Magyarországon, hanem más országokban a köztudatba plántált szociális kirekesztettség ténye is, ami nálunk most vált ismertté. Ezt a jelenséget akkor úgy határozták meg, hogy a „posztmodern szociális polifóniájának metaforája”. 1974-ben megfogalmazták ennek részleteit is, és hatására 1988-ban Franciaországban elindult a beilleszkedési minimáljövedelem rendszerének biztosítása. Valójában azonban nem csak a jövedelmi viszonyokról van szó. Az elszegényedés folytán egy roppant sokdimenziós jelenségről beszélhetünk, ami nemcsak anyagi romlásba taszít, de a társadalmi életből is kirekeszti a szegény embert. Egy magányos, etnikai és kulturális hátrányban lévő beteg ember pedig nem tud sem politikai, sem állampolgári jogaival élni. Magyarországon a legfölső és a legalsó jövedelem viszonyát mutató hányados erősen megugrott az utóbbi években. Kialakult egy réteg, amely elsőrendűen anyagi kényszerből egy premodern értékrend szerinti életre kényszerül, s ez azt jelenti, hogy le kell mondania szimbolikus kulturális értékekről és javokról. Ez az életmód együtt jár a létfenntartó bűnözés fokozódásával, amely során az egyén kiszakad abból a közösségi rendszerből, amely korábban a társadalomba integrálta őt. Nemrég jártam Uruguayban és Argentínában. Közélről is láthattam a „délamerikanizálódást”. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a magyar társadalom egyik legnagyobb veszélye ma ennek a folyamatnak a felerősödése lehet. Mert hogy beindult, az sajnos, tény. Egyre többen vizsgálják, hogy a koragyermekori rossz táplálkozás hogyan jelenik meg a felnőttkori betegségekben. Különösen izgalmas az az angol vizsgálat, ami arról szól, hogy az ötéves kor alatti rossz táplálkozás és a felnőttkori kardiovaszkuláris betegségek között milyen jellemző összefüggés húzódik. Az eredmények szerint a rossz táplálkozás a serdülőkori intelligenciahányadosban is megnyilvánul. Nyilvánvaló, hogy a rossz táplálkozás más szociális hatásokkal együtt felerősítve érvényesül.

SEDIANSZKY Éva: A rossz táplálkozás leginkább az első évben érezteti a hatását, beleértve a várandós anya étkezését is. Az első év táplálkozásának jelentősége tehát nem azonos a későbbi évekével. Ma megszűnt a tömegek normális táplálkozásának a lehetősége. De akiknek telne rá, sokszor rosszabb helyzetbe kerülnek, mint azok, akiknek nem telik. KERPEL FLONIUS megszűntette Magyarországon a lisztlevest. Mi ezután behoztuk Ausztriából, az első osztrák-magyar kapcsolatokkal, azt zabpelyhet, ami nem rendelkezik valódi tápértékkel. Az összes hiánybetegséget mi magunk gerjesztjük. S ezt hívjuk fejlődésnek?

MOLNÁR László: Tudomásom szerint angol kutatók kimutatták az összefüggést a csecsemőhalandóság és a leendő anya serdülőkori táplálkozása és egészség-magatartása között. A szociológia azt mondja, hogy az összes halandósági mutató közül a csecsemőhalandóság a leglényegesebb. A szociológiai kutatások szerint szorosabb kapcsolat van az iskolai végzettség és a kockázati tényező megbetegedés ill. halálozás, mint a foglalkozási hierarchia és a kockázati tényezők, ill. a halálozás között. A foglalkozáson belül a fizikai, pszi-

chés és környezeti megterhelések fontos szerepet játszanak. De az is döntő, hogy ki mennyire tud olyan foglalkozást találni, amiben örömet leli. Ha csak azt tekintjük, hogy hogyan választanak foglalkozást ma Magyarországon az emberek, már az riasztó halálozási statisztikát rajzolhatna ki előttünk.

A laksűrűség, a kockázati tényezők és a morbiditás között is szoros összefüggéseket mutattunk ki. Érdekes módon, a megbetegedés és az alacsony jövedelműség között nem találtunk olyan szoros összefüggést, mint a kockázati tényezők és az alacsony jövedelműség között.

Vizsgáltuk azt is, hogy biztosított-e a családi rekreáció? Megállapítottuk, hogy bizony a család felbomlása a legnagyobb kockázati tényező a megbetegedést és halálozást illetően. A családdal való törődés tehát az egészségi állapottal való törődés lenne. A népesség egészség-magatartásának problémáival foglalkozva megfigyeltem, hogy addig általában nem tekintik magukat betegnek az emberek, amíg arról papírt nem szereznek, és nincsenek súlyos panaszaik. Sokan csak akkor fordulnak orvoshoz, amikor már késő...

PAUKA Tibor: Országos reprezentatív mintán vizsgáltuk a krónikus, nem fertőző betegségek gyakoriságának alakulását. A lakáshelyzet, az egy főre jutó lakónégyzetméter is szerepelt a kiértékelési szempontok között. Érdekes módon, majdnem a legmagasabb érték mellett találtuk a legkiugróbb betegség-gyakoriságot, a legrosszabb egészségi állapotot. Nem értettük, miért. Tudtuk, hogy honnan származnak az adatok, s egy-két helyre leutaztunk. Kivétel nélkül mind kisváros és falu szélén épült családi házakban élő családokról volt szó, ahol az apa már nem élt. A legkeményebb mutató, véleményem szerint is, az iskolai végzettség és a kulturáltság, mert a kulturáltság pótolni tud kieső fizikai funkciókat. Megnéztük az orvoshoz fordulási szokásokat is. Szignifikáns összefüggés mutatkozott az iskolai végzettséggel; vagyis az alacsony iskolai végzettségű emberek súlyos panaszok esetén sem fordulnak orvoshoz. A Kopp professzor asszony által említett, a munkanélküliek körében tapasztalt gyakori orvoshoz fordulás, szerintem, már csak „tűzoltás”. Súlyos panaszok esetén fordul elő, és nem az egészségi állapot karbantartására szolgál, hanem komoly konfliktushelyzetek fedő tünete.

VALKOVICS Emil: Körülbelül tíz évvel ezelőtt végeztünk vizsgálatokat hazai és belga viszonyokat illetően. Tapasztaltuk, hogy például a keringési megbetegedésekben szenvedő belga férfiak 5,9 évvel, a belga nők pedig 4,7 évvel élnek tovább, mint a magyarok. Jelentős különbség tehát: a jellemző halált okozó betegségek nálunk jóval fiatalabb korban szedik áldozataikat.

KOPP Mária: Az a kérdés tehát, hogy egy dél-amerikai modell valósul-e meg Magyarországon, vagy egy európai modell irányában halad a társadalom? Most úgy tűnik, olyan folyamat indult el, amelyben kevesek maradhatnak egészségesek, kevesen válhatnak gazdaggá, s hihetetlen nagy tömeg van leszakadóban. A halálozási arányok javításában a legfontosabb feladat lenne a demokrácia intéz-

ményeinek megóvása, gondolok itt a családra, az iskolára és egyéb kisközösségekre, mivel ma már nem faluközösségbe tartozunk, hanem az iskola és a tanulás révén jön létre a szocializáció. Itt érkezünk el beszélgetésünk következő témájához, a biztosítás intézményeihez.

A társadalombiztosítás ugyanis attól kap kiemelt jelentőséget, hogy itt válik a társadalmi szervezettség anyagi erővé. Ha tehát beengedjük az üzleti biztosítókat, akik már most hihetetlen anyagi ráfordítással próbálják kivásárolni az egészséges rétegeket a társadalomból, s kiviszik a biztosítottaitól kapott pénzt az országból, hasonló társadalmi folyamat végére kerül pont, mint amilyen a Kovács Pál képviselő úr által említett dél-amerikai társadalmakban zajlott le.

FEKETE Gyula: Időmérlegek tanúsága szerint a magyar lakosság dolgozik legtöbbet egész Európában. Világviszonylatban nem, mert a dél-koreai és a japán ember még ennél is többet dolgozik. De csak azért, mert az ő munkájuk hatásfoka jobb. Hogy ennek a hatékonyságnak miért ilyen alacsony a színvonala, ez részben gazdasági, részben adósságszolgálati kérdés. Ha megnézzük a hosszú távú statisztikai idősorokat, akkor 1995-ben várhatóan a húsz-huszonöt év előtti szintre csúszik vissza a reálbérek vásárlóereje. Ha a jövő évi árindex 8-9-re kúszik, akkor a '60-as évek második felénél tartunk, amely időszak az 1938-as bérek vásárlóértékével volt egyenlő, azt pedig minden statisztikus tudja, hogy körülbelül az 1914-es értékkel azonos. Erre felhozható az ellenvetés, hogy ma már minden családban van video, fagyasztó stb. A fogyasztás struktúráját tekintve azonban mégis egyenes vonal húzható a fenti évjáratok között. A nyugati életminták követése a jelenlegi rossz hatások mellett tehát magas stresszhatást okoz. Akik azt mondják, hogy nemcsak bérből élünk, hanem szociális ellátásból is, azoknak igazuk van. Valóban, a nyugdíjban részesülők aránya többszöröse azoknak, akiket 1938-ban tartottak el, de akkor több testvér között oszlott meg egy idős szülő eltartásának terhe. Az 1938-as szociálpolitikai törvény értelmében több család volt jogosult családi pótlékra, mint ahányan esetleg 1996-ban, Magyarországon.

Érdekes az is, hogy az egyedülálló férfiak halandósága jóval nagyobb az egyedülálló nőknél, miközben a megbetegedési arányuk alacsonyabb. Ez azért van, mert az utolsó pillanatig talpon maradnak, mivel nincs, aki gondozza őket. Sztoikus kiút lehetne, hogy adjuk le az igényeinket egy olyan világban, amikor teljesen átjárhatók a határok. Ha viszont az is lehetetlen, hogy egy európai fogyasztási szintet elérjünk, biztos, hogy a stressz és a magas halandóság továbbra is jellemzője marad társadalmunknak.

SZABÓ A. Ferenc: A halálozások kérdését csak a születésekkel összevetve, az idősök problémáját csak a fiatalokéhoz közelítve lenne szabad vizsgálnunk.

Egy évtizeden belül én is nyugdíjas leszek, nekem is van egy nyugdíjas édesanyám. Tehát nem vagyok nyugdíjas-ellenes, mégis úgy érzem, hogy Magyarországon a generációk közötti érdekérvé-

nyesítés nagyon konfliktusossá vált. 1981-ben az MSZMP titkos ülésen tárgyalta meg az 1973-74-es népesedéspolitikai határozatok végrehajtásának tapasztalatait. Mivel elfogyott a pénz, s az első nagy válság 1979-80-ban manifesztálódott, úgy döntöttek, nem finanszírozzák tovább a családpolitikai intézkedéseket. Néhány szakember kiötlötte, hogy miután olyan rosszak Magyarországon a halálozási mutatók, ezután inkább az egészségüggyel kell foglalkozni, s nem a népesedéspolitikát kell erőltetni. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg annak idején nagyon tömören idősebb FEKETE Gyula, hogy nem öregemberekkel kellene gyarapodnunk, hanem az egész társadalmat kellene szélesebb alapokra helyezni, mert ez a jövő népesedéspolitikája. Mivel a vita során elhangzott, hogy a kora gyermekkori életviszonyok és a serdülőkor milyen nagy befolyással bír a későbbi életesélyekre, szeretném ráirányítani a figyelmet arra, hogy a rendszerváltozás óta még több teher nehezedik a családokra. A családi pótlék növelése megállt, a várandósági pótlékot elvették, s ezután hivatalosan is bejelentették, hogy jövőre a nyugdíjak majdnem 20%-kal emelkednek. Véleményem szerint az agyonterhelt magyar családok egyértelműen nem tudják kitermelni ezt a plusz 20%-ot. A magyar társadalomban és a politikában hiányzik a családok képviselője. A FIDESZ, amíg generációs párt volt, ugyan próbálkozott vele, de most már minden generáció támogatására számít, mert megtanulta, hogy amikor egy alkalommal szólt a nyugdíjak újabb emelésével kapcsolatban, ez bizony súlyos százalékpontjaiba került. A nyugdíjas ember érdekképviselője jobb. Féltő tehát, hogy a generációk hatalom általi szembeállítására is közrejátszik abban, hogy nem találjuk meg a megfelelő megoldási módokat egy-egy szociális, népesedéspolitikai döntés esetében.

KOVÁCS Pál: Ha valaki megnézi, hogy milyen összefüggés van a családok gyermeklétszáma és a munkanélküliség között, nyilvánvaló, hogy a sokgyermekes családokban fordul elő legtöbbször munkanélküliség. Ma már 40%-nál több a létminimum környékén élő családok aránya. A Bokros-csomagban, amíg az Alkotmánybíróság felül nem vizsgálta, benne volt, hogy kétkeresős, egy gyermekes családtól hatodik életév után elvonják a családi pótlékot. A hatodik év után, amikor a gyermek iskolába menne, tehát eltartása többbe kerül! 1992-es adat mutatja, hogy az ilyen családok 33%-ánál a családi pótlék viszi fel a jövedelmet a létminimum fölé. Elvehetjük tőlük, de akkor másnap ott lesznek az egészségügyi önkormányzatnál, minden hónapban megalázkodni.

SZABÓ A. Ferenc: A halandóságnak csak egyik vetülete az egyén halandósága. Meg kellene fontolni a nemzet, az állam létének megmaradását is. Hiszen, ha a halálozások gyakorisága magas, a nemzet struktúrája alakul kedvezőtlenül, ami akadályozza annak fejlődését. Ezért van szükség a népesedéspolitikára, amely a gyermekeket nevelő családokat támogatva is sokat tesz a halandóság ellen. Igaz, hogy a '90-ben hatalomra jutott kormányzat sem tett meg mindent a népesedésért, főleg nem azt, amit hirdetett és ígért. De hasonlítsuk

össze a családi pótlék 1992-ben történt inflációkövető megemelését — az abortusztvényt korrigálandó — a mai Bokros-féle intézkedésekkel! Éppen ezért nagy a felelőssége a mostani, magát szociálisan érzékenynek hirdető kormánynak, hogy ilyen felelőtlenül cselekszik. A népesedéspolitika néha, népesedési válság esetében, radikális lépésekhez folyamodik. Ilyenek a betelepítések. Véleményem szerint eljött az ideje annak, hogy társadalmi vitát nyissunk róla: mit akarunk a határra szorult három és fél millió magyarral kezdeni? Othagyjuk-e őket a szomszéd országok magyarellenés nemzetiségpolitikája, az elrománosítás, elszlovákosítás stb. áldozatául, vagy pedig tudomásul véve, hogy a történelemben az ember nagyobb érték, mint a terület — amit már nem tudunk visszazerezni, mivel az európai egységfolyamatok a határok ellégiesítésére irányulnak —, talán be kellene fogadnunk őket. Ebben az esetben ez a magyar népesség jelentős utánpótlását biztosítaná. Ez a népességpolitika lenne a legolcsóbb és leggazdaságosabb. Ebben a vándormozgalomban ugyanis a fiatal, produktív korosztály venne részt, mivel az idősek, akik hazájukba szoktak, képtelenek életmódváltásra. A bevándorlás-politika tehát nagy lehetőség. Nagy beruházást igényel, de még mindig olcsóbb és nagyobb hatékonyságú, mint a hosszú távú népesedéspolitikai programok. Ebben az esetben példának hozhatjuk fel Németországot és Izraelt. Ez a két állam tudomásul vette, hogy kelet-európai kisebbségeinek a jövője nem biztosított, az adott országokban. Mára már az erdélyi zsidóság, svábság nagy részét haza tudták telepíteni. Ebben a cselekedetükben azonban nemcsak a kisebbségi sorba jutott nemzetrészek tagjain akartak segíteni, hanem tetteiket munkaerő szempontjából történő megfontolások is vezérelték.

MOLNÁR Péter: Én a kötődésben, a másokhoz való tartozás érzésében látom a dolgok megoldásának lehetőségét. Jól ismerjük már a pszichofiziológiában is ennek a lelki folyamatnak a mechanizmusát, hiszen egész életünk a „jelentős másik” hálójában zajlik. Ez a fogalom azon emberek csoportját jelenti, akikkel eleinte közvetlenül együtt él az ember. Később ez a kör kitágul a láthatatlan közösségek csoportjára, akiket ugyan nem biztos, hogy mindig ismerünk személyesen, de a véleményükre adunk. A kötődés eredeti jelentésében a másokhoz való tartozásban, azon belül pedig a korai anya-gyermek kapcsolatban érhető tetten, amely nemcsak szűken az anyára, hanem a szülőkre és a testvérekre is vonatkozik.

Ez a kötődés kétfelé mutat. Egyrészt előre: minden későbbi „jelentős másik”-hoz való kötődési képességünk a szociális támogatottság elfogadása felé, melynek során érezzük, hogy elfogadnak, értékelnek bennünket, s érezzük, hogy kölcsönös elkötelezettségek hálójában vagyunk. Van egy időben hátrafelé mutató komponens is, ez a veleszületett szocialitásunk ténye, amely filogenetikai örökség. Ez azt jelenti, hogy az anyai szeretet rekonstruálására, a kötődés kialakítására való képességünk szelekciós előny. Velünk született képességünk van arra, hogy befogadók legyünk, s befogadókká tegyünk másokat. Talcot PARSONSSAL ellentétben tehát, aki azt mond-

ja, hogy a társadalom formál minket társas lényekké, a legutóbbi kutatások azt mutatják, hogy már szociális lényként jövünk a világra. Nemcsak utánzunk, amikor megszületünk, hanem provokáljuk, kezdeményezzük is az interakciót az anyával. Ha tehát veleszületett szocialitásunk van, az adott közösség, a társadalom, amelyben élünk egyéniségekké kell, hogy formáljon bennünket.

A bevándorlással kapcsolatban meg kell említeni a gyökérvesztés fogalmát. Nyilvánvalóan csak nyitott társadalmak életképesek. Ugyanakkor azok az emberek, akik másik társadalomban élnek, mint ahol születtek, veszélybe kerülnek amiatt, hogy gyökereiket elveszthetik. Ez akkor is veszélyes lehet, ha a bevándorló jobb életkörülmények közé kerül. Amikor megszületünk, nagyon erős kötődési rendszerbe születünk. Éppen az a nagy gond, hogy az úgynevezett modern társadalmakban a „*self-made man*”-mítosz érvényesül. Ennek a mellékterméke, hogy már-már szégyen a nagyobb családban való megmaradás. A cél, hogy minél előbb saját lábára álljon az ember, s otthagyja családját, azt a fészket, amelyben kötődései kialakultak. Ez a magányos farkas-lét ellentmond biológiai örökségünknek.

Ma azonban sajnos egyre inkább megfigyelhető, hogy a kötődésre képtelen emberek büszkék kezdenek lenni arra, hogy mindent maguk oldanak meg.

SEDIÁNSZKY Éva: Molnár professzor úr már említette az emóciót, ami roppant fontos. Az érzelmek mellett az életkilátásokat illetően ugyanakkor a stressz játssza a főszerepet. Mára jellemző, hogy olyan gyerekeket szülünk, akiknek nincsenek érzelmek. Belőlük lesznek a deviánsok, bűnözők, akiknek nincs érzelmi támogatottsága. Ennek a kérdésnek a megoldási lehetőségét végképp elvették azzal, hogy egy jól képzett szakembergárdától, a gyerekorvosoktól elvették a gyerekeket, odaadván őket a háziornosnak, akinek fogalma sincs arról, hogy a gyermek nem kicsinyített felnőtt. Ezek után kétféle, hogy ebben az országban valóban értéket képviselne az emberi élet.

VALKOVICS Emil: A '60-as évek közepén BABICS Antal professzor úr, az urológiai klinika akkori vezetője, korábban egészségügyi miniszter, megtisztelt bennünket azzal, hogy küldött egy tanulmányt a *Demográfia* című folyóiratnak, arról, hogyan lehetne a már akkor is növekvő számú állami gondozottat a lelki egészség szempontjából jobban felnevelni. Javasolta, hogy változtassuk meg azt a szisztémát, amelyben 0-3 éves korig a gyerek bölcsődében nő fel, aztán jön egy busz, és elviszi egy másik helyre, amit úgy hívnak, hogy óvoda, eztán megint jön egy busz, és elviszi egy újabb helyre, amit pedig úgy hívnak, hogy iskola. Ebben a rendszerben ugyanis a gyerek minden kapcsolatot megszakít a korábbi környezetével. Így kialakul egy olyan embertípus, amelyik képtelen tartós emberi kapcsolatokra. Ez volt a '60-as évek közepén. Akkor a házasságon kívül született gyermekek aránya nem volt nagy nálunk, Európában a legkisebbek közé tartozott, míg ma már országosan 19-20%-ot tesz ki ezen gyerekek száma, de a budapesti átlag még ennél is magasabb.

A második demográfiai átmenetben a legjellemzőbb a népességcsökkenés. Az a nagyon pesszimista eredményeket sugalló népesség-előreszámítás jutott eszembe, amelyet egy már elhunyt, de életében nagyon híres francia demográfus, Jean BOURGEOIS-PICHAT végzett, aki egy időben a francia népességtudományi kutatóintézetet igazgatta. Ő azt mondta, hogy ha az 1,4-es teljes termékenységi mutató állandósul (a magyar népesség még 1,6 fölött van valamivel), akkor Európa 2250 körül megszűnik létezni. A második demográfiai átmenettel foglalkozó demográfusok egybehangzóan állítják, hogy ezek a tünetek (népességcsökkenés, válások gyakorisága, és a családok szétesése), irreverzibilisek. Tényleg így van-e ez? Mi az, ami ezeket a folyamatokat megállíthatja? Mi az, ami Európát megmentheti? Ha valakinek van ötlete ezzel kapcsolatban, az mondja el! Jó lenne, ha lennének ezzel kapcsolatban javaslatok.

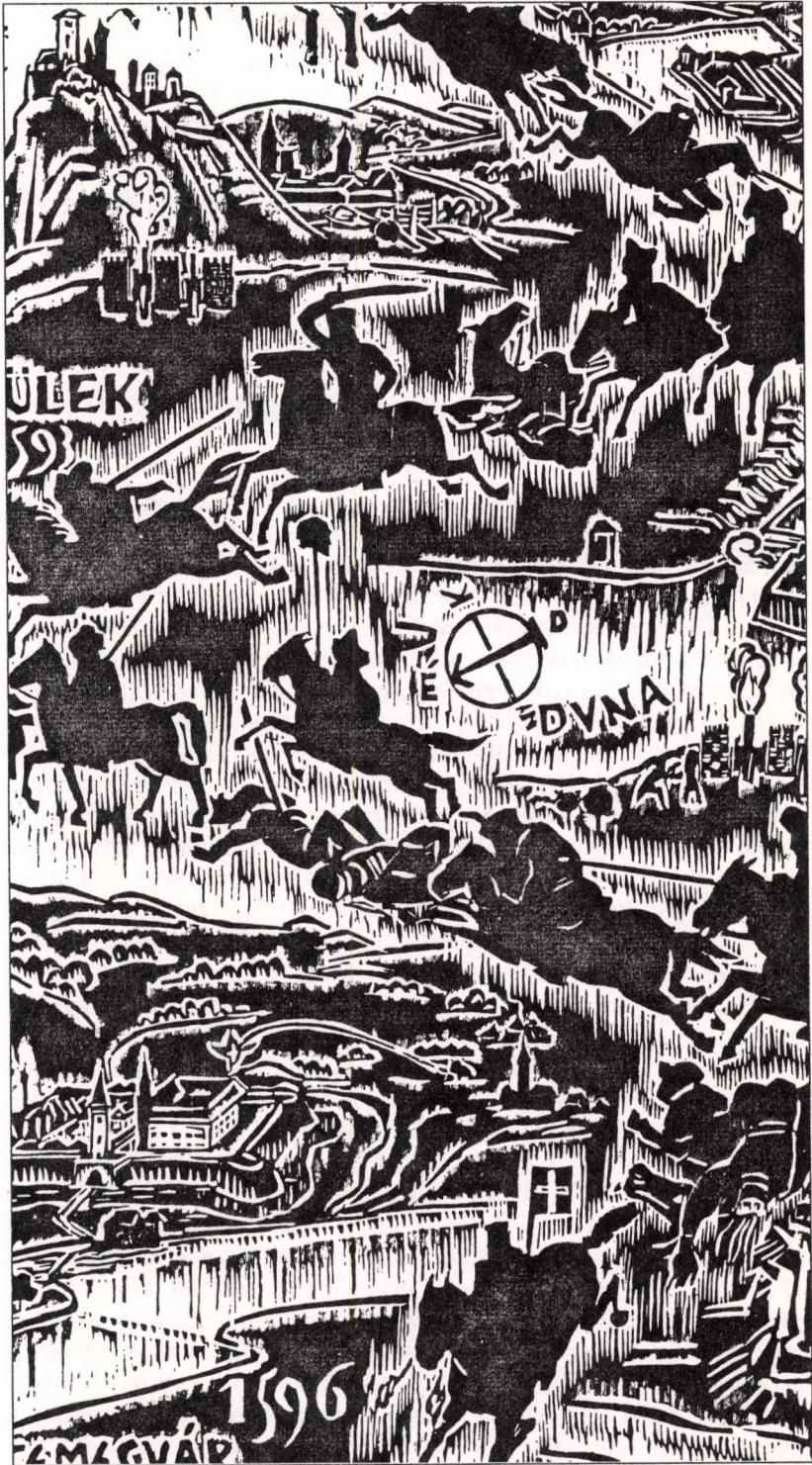
BEÖTHY MOLNÁR András: Két héttel ezelőtt elhangzott itt, ebben a teremben az a kissé szarkasztikus megállapítás, hogy az '50-es években az ember volt, deklaráltan, a legnagyobb érték, ezért zárták rács mögé. Ha mi komolyan értéknek akarjuk tartani az embert, és a fölnövekvő nemzedéket — és ebben, azt hiszem, az itt jelenlévők egyet akarnak —, akkor az érdekérvényesítő képességét kellene megnövelni.

Erre talán a legegyszerűbb mód az lenne, ha szavazati joghoz juttatnánk a gyermekeket, ami világraszóló újítás volna, hatását tekintve pedig demográfiai léptékkal mérhető következményekkel járna. Nem lenne érdeke a nyugdíjakat emelni egy következő választásra készülő kormánynak, hanem érdekévé válna az is, hogy a nagycsaládos életformát élő embereket is támogassa. Ez lenne az egyik javaslatom.

KOVÁCS Pál: Azt hiszem, hogy amíg ez a szavazati jog életbe nem lép, addig is meg kellene kísérelni valamit. Mi néhányan a parlamentben, a képviselők közül, akik a jóléti rendszerek iránt talán jobban érdeklődünk, elkezdtünk szervezkedni a szakmán belül — kicsit nagyképpően jóléti koalícióról beszélünk — ami nem korlátozódik a parlamentre. Parlamenten kívüli szakemberek és statisztikusok vesznek részt a munkában.

Szeretnénk olyan tervet kidolgozni, ami nem négyéves ciklusra szól. Egy többpárti politikai rendszer ugyanis politikai váltó-gazdálkodást is jelent, amelyben meg kell egyeznünk a nagy lépésekben, tudatában annak, hogy ha ma hozunk egy döntést az egészségügyben, a nyugdíjrendszerben, vagy az oktatásban, annak hatása nem a ciklus végéig tart. Egy nemzet sorsát érintő, felelősséggel kidolgozott program hatását tekintve nem szűnik meg négy év leteltével. Az sokkal hosszabb távra szól!

GALGÓCZY ZSUZSA

TÖRÖK HÁBORÚK (FAMETSZET; MAGYAR MÚLT SOROZAT, 1935; RÉSZLET)

INTERJÚ A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL

Vendég: PUNGOR Ernő, a Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Alapítvány elnöke.

Szerkesztő-riporter: MUCSÁNYI János. Elhangzott: 1995. november 30-án.

Mucsányi János: *Az elmúlt években a különböző gazdasági ágazatok válságával az ágazati kutatóintézetek tönkrementek. Ez a válság most elérte részint az alapkutatást, részint a műszaki fejlesztést. Milyen helyzetben van ma Magyarországon a kutatás?*

Pungor Ernő: A válasz nem egyszerű. Az 1980-as évek végén a magyar kutatási hálózatból, az egyetemekről elment egy sereg ember, s mint ahogy ezt kiderítettük, ezeknek a jó része vállalkozásba kezdett. Egy másik része külföldre távozott. A vállalkozók egy jelentős része új dolgok elkészítésébe fogott, és ehhez megkapta az OMFB (Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság) 1990-1994 közötti nagymértékű segítségét. Tíz és fél milliárd forintot fordítottunk arra, hogy új termékek képződjenek. Ezeknek még ma is tart a hatása. Egy felmérést csináltunk a rövid lejáratúakból, és 1993 végén, 1994 elején megnéztük, hogy ezeknek milyen hatása volt. A megvizsgált, körülbelül ezer témából akkor már a fele termelésbe lendült. A másik felének egy része kereste a piacot és a gyártót, és volt olyan is, kb. 15%, amelyik még nem talált semmilyen lehetőséget. Pozitív értelemben nagyon meglepő volt, hogy ez az 50%-nyi, már termelő rész körülbelül a háromszorosát termeli annak, amennyit mi befizettünk. Ebből látszik, hogy mint mindenhol a világon, a műszaki fejlesztésnek óriási szerepe van egy ország előrejutásában. 1994-től az új kormány nagy mértékben csökkentette ezt a lehetőséget. Körülbelül tizedrésze csökkent a korábbi műszaki fejlesztési alap. Ez a mennyiség semmi fejlődést nem tesz lehetővé. A lavina nekilódult. Az alapkutatást az idei évben egy új elgondolás veszélyezteti. Az alapkutatás egyik fő forrása az OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alap), amely mindezideig önálló volt, az önállóságát azonban bizonyos mértékig csorbítani igyekeznek. Miniszterelnök úrnak fölhívtam a figyelmét arra, hogy azok a megoldások, melyek alapokat integrálnak, csoportosítanak, azzal a veszéllyel járnak, hogy az átmeneti időszakban a pénzek szintén átcsoportosulnak. Ugyanezt a veszélyt látom az OTKA esetében is, akár a Művelődési Minisztériumhoz, akár az Akadémiához csoportosítanak, a fejlesztések lehetősége csorbul; nemcsak

az önállóság elvesztése fenyeget, hanem a pénzforrások csökkenése is. A magyar alap kutatás nemzetközileg elfogadott, jó hírű. Egy se reg termékünket el tudjuk adni konkurens piacokon. Ezzel a politikával a leépülés azonban tovább tart.

M. J.: *Az előző kormányzati ciklusban éppen ön volt a tárca nélküli kutatási miniszter. Ma miért nincs ilyen?*

P. E.: Az én tárca nélküli miniszterségem a fejlesztési és alkalmazott kutatásokra vonatkozott, nem az egész kutatásra. Igyekeztünk segíteni az alap kutatást. Például a magyar kutatási infrastruktúrára az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság a három és fél év alatt tizenhárom milliárd forintot fordított. Egyetemeken, akadémiai intézményeinkben a számítógépes rendszerek felfejlődtek, sok új műszert stb. szereztünk alap kutatási célokra is. Annak ellenére, hogy nem volt ilyen minisztérium, mi igyekeztünk az OMFB részéről az egész kutatást támogatni. Az a véleményem, hogy a kutatásfejlesztés érdekében célszerű végiggondolni, nem volna-e jó létrehozni egy olyan szervezetet, amelyik valóban gondozni tudja a kutatás teljes területét, együttműködve a már meglévő szervezetekkel. Az új kormány ezt merőben másként látja. Úgy érzem, hogy a mostani megközelítés nem rossz, hanem bűn.

M. J.: *A felvett hallgatók után az egyetemek fejkvótát kapnak. Tehát oktatásközpontú finanszírozás működik. Ebbe hogyan lehetne integrálni az egyetemi kutatás finanszírozását?*

P. E.: Az a véleményem, hogy több modell van a világon, amelyet meg lehet vizsgálni. A kutatásra külön pénzkeretnek kell rendelkezésre állnia, amire pályázni kell. Tehát ha az OTKA és a Műszaki Fejlesztési Bizottság alapjai rendben vannak, akkor ezekre lehet pályázni. A korábbi kormányzatban keresztülvittem, hogy az egész kutatásfejlesztésre az ország GDP-jéből 1,5% jusson. Ugyanakkor az ipari hozzájárulást is igyekeztünk növelni. Ma a 1,5% helyett 0,2-0,3%-nyi összegnél tartunk. A kormánynak az volt a határozata, hogy 1995-től indítja a 1,5%-os hozzájárulást. Ez még nem azt jelenti, hogy meg van oldva minden a megfelelő kapacitás megteremtéséhez. Egy ország tudományos kapacitása két függvény szorzata, egyik a szellemi erők, a kiváló fejek függvénye, másik a hozzá tartozó anyagi erők függvénye. Egy országban hiába van magas színvonalú szellemi kapacitás, ha nem tudja biztosítani a megfelelő gépeket, műszereket stb., tehát az anyagi háttérrel. Fordítva is: hiába viszünk egy országba óriási mennyiségű kiváló gépet, ha nincs szellemi erő. Az a veszély fenyeget, hogy a szellemi érték csökken. Hiszen számos ember kerül olyan helyzetbe, hogy ha meg tudja tenni, megkeresi magának a megfelelő gazdasági háttérrel, elmegy az országból. Ennek nem volna szabad megtörténnie. Ha az ország kiküld külföldre embereket, különböző iskolákba, vissza kell hívni őket. Magyarországon ez a mechanizmus hiányzik. A munkahelyek — saját embereik védelme érdekében — nem kívánnak visszahívni senkit, akármilyen okos emberről is legyen szó, márpedig a külföl-

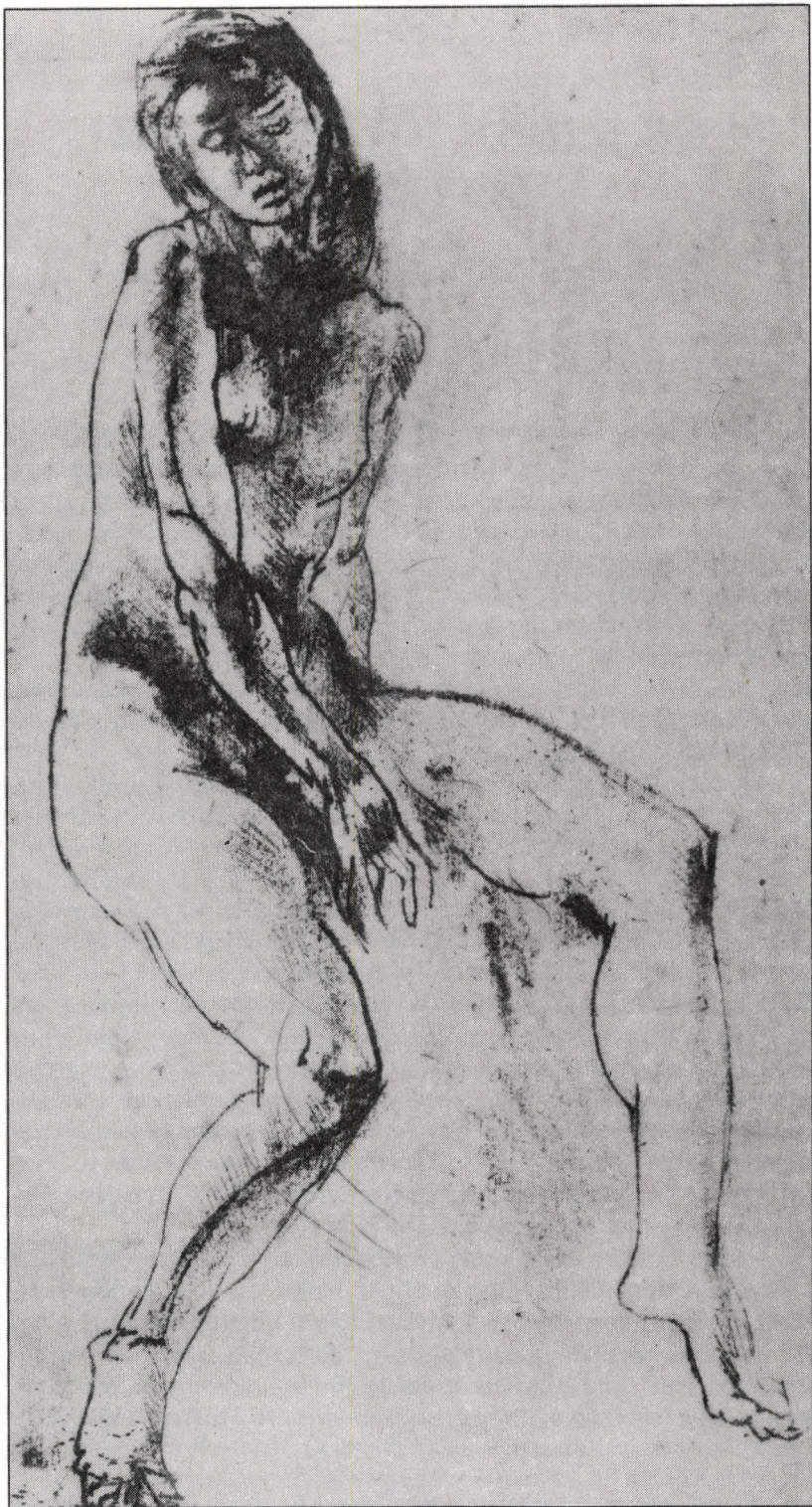
dön megszerzett ismeretek a hazaiakkal párosulva óriási új forrást jelentenének.

M. J.: Önök létrehozták — német mintára — a Bay Zoltán Intézet-hálózatot az alkalmazott kutatásokra. Ezeknek a legfőbb újdonsága az, hogy maguknak az intézeteknek is bevételre kell szert tenniük, tehát megrendelésre kell dolgozni. Ez a modell mennyiben fejlődhet tovább?

P. E.: A mi feladatunk kettős. Egyik az, hogy termeljünk a magyar iparnak, vagy máshova olyan új termékeket, amelyekkel előre tudunk lépni gazdaságilag. A Bay Zoltán-rendszereknél három éves periódus után 70%-ot kell kívülről behozni, nem 30%-ot. Csak kezdetben adunk nagy segítséget, utána a rendszereknek maguknak is be kell hozniuk valami pénzt. A másik: nagyon fontos, hogy neveljünk ki a doktori fokozatok megszerzésén keresztül egy olyan garnitúrát, amelyik alkalmas a magas szintű alap- és alkalmazott kutatásra. Másrészt megtaníjtuk őket a közgazdasági ismertekre. Óriási baj van ebben az országban, hiszen valamikor együtt volt a műszaki oktatás a közgazdasággal. Akkor igen magas szintű szakemberek oktatták a mérnököket a közgazdasági ismeretekre, és oktatták a közgazdászokat mikrostruktúrával a közgazdasági ismeretekre. Ez szétszakadt a Rákosi-rendszerben, és akkor megjelentek a nehéz emberek. Egy csomó okos ember, aki ki tudott alakítani megfelelő új konstrukciókat, de nem fogadta el senki, mert a közgazdasági ismeretekkel nem voltak tisztában. A fogadókészség megítélésében voltak problémáik. Azt akarjuk elérni, hogy a tőlünk egyetemekre távozott doktorok valóban tudják érzékelni a gazdasági helyzetet is, és produkciójukat ehhez is tudják igazítani. Tehát, a makrogazdaság ismereteit, a mikrogazdasági ismereteket már itt szerezzék meg, a műszaki ismereteken keresztül.

M. J.: Ez az innovatív környezet mennyiben létezik ma Magyarországon? Vannak-e megrendelések?

P. E.: A miskolci intézményünk 90%-ban, a szegedi intézményünk 45%-ban már megrendelésekből él. Ez azt jelenti, hogy van. Olyasmire van megrendelés, aminek a társadalom bizonyos rétegei, vagy gyárai érzik a fontosságát.

ÜLŐ AKT (LÁGY ALAP, 1929)

GRAFIKÁK, TÖRTÉNELMI HÁTTÉRREL

Száz éve született Varga Nándor Lajos

ÉLETE MINTHA EGGYÉ VÁLT VOLNA AZ ALKOTÁSSAL ÉS A TANÍTÁSSAL: még lakása is alig néhány lépésnyire a főiskolától, az Andrássy út másik oldalán, hogy azzal se teljen el sok idő, míg megteszi a két épület közti utat. Igaz, 1948-ban, mint annyi más kiváló szakembert, nyugdíjazták őt is, mégpedig úgy, hogy évekig nyugdíjat sem kapott, addigra azonban az egykori tanítványok, barátok voltak már, akik rendszeresen látogatták, hozták a híreket, kérték a tanácsokat. Itt működött azután a Varga-akadémia, a nehéz években, s azután is, 1974-ig, olyan fiatalok számára, akik a főiskolára készültek, vagy akik „csak úgy”, a szépség kedvéért jártak fel VARGA Nándor Lajos műtermébe-lakásába.

Nem csak a lakás elhelyezkedését érezhetjük szimbolikusnak, az is sokat elmond az immár tizenhét éve eltávozott művész életéről, hagyatékának fontosságáról, ahogyan ma őrzik emlékét művei, egykori kedvenc tárgyai. Mintha éppen egy pillanattal ezelőtt tette volna le a karcolótűt s a rézlemezt, minden az egykori dolgozások hangulatát őrzi, a falakon festmények, grafikák sorakoznak, köztük jónéhány önarckép. A művész közismert volt arról, hogy minden év január elsején — születése napján — festett vagy metszett önmagáról egy portrét. Hány is lehet belőlük? Nem lenne érdektelen egy, csak autoportrékból rendezett tárlat sem: egy igaz, a művészetet s művészetével a közösséget szolgáló ember arcvonásainak változásait kísérhetnénk figyelemmel a 20. század nehéz évtizedeiben: Varga Nándor Lajos a Monarchia összeomlásakor, az első világháború után kezdte pályáját, s a „puha diktatúra” éveiben fejezte be, nyolcvanhárom éves korában.

Az évszámokból könnyen kiszámítható: 1995-ben születése századik évfordulójára emlékeztünk. Hogy valóban emlékezhettünk, az elsősorban lányának, VARGA Leának köszönhető, az egykori Varga-iskola tagjának, a hagyaték gondos őrzőjének, akinek kezdeményezésére szinte páratlan centenáriumi kiállítássorozat született. A sort 1995 tavaszán a Magyar Képzőművészeti Főiskola emlékkiállítás indította, a Vármegye- és a Csepel Galéria folytatta. A Szombathelyi Képtár és a Sárvári várban lévő Arcis Galéria bemutatója mintha arra emlékeztetett volna, hogy a magyar táj kiváló megöröki-

tőjeként is emlékezhetünk a művészre, a határokon túl, az erdélyi városokban 1995 folyamán szervezett, és a Losoncon, 1996-ban rendezendő tárlatok pedig arra is utalnak, hogy ugyan több mint fél évszázadon át Budapesten élt, Varga Nándor Lajos sohasem feledte gyökereit.

A tárlatsorozat ténye már csak azért is öröndetes, mert az utóbbi években mintha egyre kevesebb figyelem jutna hivatalos — kormányzati? — részről kulturális, művészeti hagyományainknak. Annak bizonyítékául pedig, hogy a centenáriumi megemlékezés mennyire nem nevezhető túlméretezettnek, elég felidézni azokat a szép szavakat, amelyekkel az egykori tanítvány, CSOHÁNY Kálmán búcsúzott mesterétől:

„Ha beléptél a zsűriterembe, a fenyőerdők friss, fanyar levegőjét hoztad magaddal, Te magad is egy voltál a sudár, magas fenyők közül. Természeted, jelmed, mint a népedé. Tudásodat, gazdag tapasztalataidat szerényen viselted. Tartózkodásod, szemérmességod megbocsátó mosolyban oldódott fel. Hangos szavad, félreérthető szavad soha nem volt, de a leghalkabb közlésed is eljutott hozzánk és mindig értettük... Az utolsó nagy öreg voltál azok közül, akik ifjan megteremtették a modern magyar grafikát. Forrás voltál, amiből nemcsak szakmai ismereteket meríthettünk, hanem tisztességet, szakmai alázatot, szolgálatot, egymás megbecsülését és szeretését.”

GENERÁCIÓK s a magyar történelem, művészettörténet sorsfordulói találkoznak az idézett mondatokban. Az első világháború utáni újrakezdés, a magyar grafika 1960 körüli újjászületésével, a magyar művészet egészére gyakorolt erjesztő hatásával, s persze a jelennel is, a század utolsó éveivel, amelyekben legalább laza körvonalakban ki kellene rajzolódnia annak a vízióknak, amelyet a nagy politikai változások után a művészet az újraformálódó világról kínál. Ebben a helyzetben különösen fontos az olyan mesterek megidézése, mint Varga Nándor Lajos, akinek életében a művészet egyszerre jelentette az alkotás kényszerét, önmaga szüntelen továbbfejlesztésének a vágyát, az elmúlt korok értékeinek megmentését, üzenetének dekódolását, és saját tudása továbbadását a fiatalabb generációknak.

„Édesanyám szerint gyermekkoromban két dolog érdekelt: a ceruza és a pipa. Én sem mondhatok mást: kitartottak mellettem. Az iskola sohasem rontott rajtam, csak tanárain véleménye volt rosszabb, jobb rólam, a tiszta jelestől a gyenge hármásig minden jegyet kipróbáltak rajtam, a megbukástól azonban megkíméltek”

— emlékezett gyerekkorára a művész, aki Losoncon született, VARGA Nándor molnár és HEGEDŰS Julianna legidősebb gyermekeként. Három öccse és egy húga volt, a népes család a következő években az akkori Magyarország szinte minden tájegységét belakta: az elemi iskolát Sárváron, a középiskolát Rozsnyón, Petrosényben, majd Sepsiszentgyörgyön végzi, itt is érettségizik, a Székely Mikó Kollégiumban. Sepsire jár azután haza, évtizedeken át, ide írja 1916 februárjában az orosz frontról:

„Ha rajzolni kellene, még tudnék, de írni, azt már nem tudok, mégis írok, hogy ne látszassék az, mintha megfeledeztem volna a szentgyörgyi fehérmépről.”

AFRONTON TÖLTÖTT IDŐSZAKOT VÁZLATOK SZÁZAIVAL ÖRÖKÍTI MEG, azután képeken is, de közben befejezi az 1913-ban elkezdett Képzőművészeti Főiskolát, megszerzi a tanári oklevelet. 1919 februárjában *A hadviselt művészek kiállításán Székely géppuskás* című olajképevel elnyeri az először kiállítók ezer koronás díját. Persze, ezek az évek sem kedveznek a művészetnek. A tárlat katalógusában BRÓDY Sándor a „lemorzsolás, a letaposás, felgöngyölítés, a halál arctalan igazsága és a gyűlölség ostoba gőgje” idejének nevezi ezt az időszakot. S hogy mennyire igaza volt, jelzi azoknak a művészeknek a hosszú névsora is, akik eltűntek valahol a háború poklában. Közibük tartozott egyébként az a VÉGH Pál is, akivel Varga diákként együtt rajzolta a Sepsikörnyéki ásatásokon előkerült leleteket. Édesapja, VÉGH Endre, az ágyúöntő csernátoni VÉGH Antal unokaöccse tanította a rajzot a gimnáziumban. Varga igazi mesterének azonban a Szentgyörgyön élő GYÁRFÁS Jenőt tartotta, a háború után ezért is akart Sepsin megtelepedni. Állás, feladat híján aztán 1922-ben mégis, végleg, visszatért Budapestre.

„Festett és igazi földünké az új élet, az igazi jövő” — jósolta az említett katalógusban Bródy, az elkövetkező évtizedek tükrében alighanem egy kicsit optimistán. Varga Nándor Lajos számára viszont a jelent és a jövőt is az a szellemi, láthatatlan fonadékokkal összetartott egység jelentette, amely sem a '20-as években, sem később nem ismerte az országhatárokat, s amely erőterben, úgy látszik, megint csak példamutatóan, egyszerűen képtelen volt megjelenni az az ellentét, amelyet a 20. századi magyar művészettel kapcsolatban oly gyakran megfigyelhetünk: a magyar és az európai, a népi és az urbánus, a mives hagyományokat őrző és a jövő felé forduló művész ellentéte.

Az egyik oldalon ott az európai művészet nagy értékeit tanulmányozó ifjú tehetség, aki 1925-ben, a Szinyei Társaság jóvoltából három hónapos tanulmányúton bejárja a külföld nagy múzeumait, Bécsben, Münchenben, Párizsban, Milánóban, Firenzében, Rómában, Velencében. Néhány év múlva, 1929-31-ben állami ösztöndíjasként Londonban tölt két évet, hogy a grafika történetét tanulmányozza. A British Múzeum anyagában búvárkodva negyvennyolc vázlatfüzetet rajzol tele — ebből az anyagból születik majd meg három, a rézkarc, a rézmetszet, illetve a fametszet technikáját, s részben történetét feldolgozó könyve. Később is évente útra kel, a világháború után 1963-ig tartó szünetet követően is, többnyire Olaszország felé. Hetvenkét éves, amikor lehetősége nyílik, hogy amerikai tanulmányútra induljon. Washingtonban a MUNKÁCSY Mihályra vonatkozó emlékeket kutatja, de áttanulmányozza a National Gallery anyagát is. Ekkor is fontosnak tartja, hogy tudását közkinccsé tegye: tapasztalatairól vetített képes előadást tart a Magyar Nemzeti Galériában.

DIÁKJAI SZÁMÁRA UGYANAKKOR rendszeresen hazai tájon szervez művésztelepet (Veszprém, 1943, Tiszaladány, 1945, Szigliget, 1947), 1940-44 között Erdélyben (Földvár, 1940, Oltszem, 1941) és a Felvidéken (Nagybalog, 1943) is. Sepsiszentgyörgyhöz való kötődését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a két világháború között számos művét adományozza a Székely Nemzeti Múzeumnak, s amikor az anyag a második világháborúban elpusztul, új munkákat ajánl fel pótlásukra. 1959-ben SZÉKELY Zoltán szövegével, Varga Nándor Lajos rajzaival jelenik meg a Sepsiszentgyörgy város építészeti emlékeit bemutató kötet, egy évtized múlva tanulmányt ír BARABÁS Miklós három, a Székely Múzeumban őrzött képeről.

Az erdélyi tájhoz, szellemiséghez s az európai tradíciókhoz fűződő hosszú szerelem legfontosabb eredménye: művészetében integrálja különböző tájak, korszakok, kulturális rétegek értékeit. Igyekezett illúziókat oszlatni, legendákat foszlatni. Idős korában egyik írásában például így fogalmaz:

„Tévesen látnók a székely művészek rajzra termettségét, ha a fametszetben elért eredményeiket (amelyek ösztönös indítékból fakadnak) a fűrő-faragó székely tulajdonságaira vezetnők vissza, vagy ami még távolabbi — az erdővel szoros kapcsolatban álló ember fával-küszködésére s a népi faragásokra. Nem ezek a külső tevékenységek útjelzői a mának. Egyedül a művészi megézés az. A székelység balladáiban rakta le lelkiségének ősi alapjait.”

Mintha ösztönösen irtózott volna a könnyű megoldásoktól, a tetszetős, de felszínes magyarázatoktól. Talán ezért is döntött véglegesen úgy — noha az ecset és a vászon mellett is kitart élete végéig —, hogy az igazán erőt, kitartást kívánó sokszorosított grafikában kell kipróbálnia magát. Először, a '20-as évektől a mélynyomásos technikákban, majd, évtized múltán a fametszésben is. E döntésével válik a magyar művészet kulcsfontosságú alakjává: hagyományokat őriz, újít meg, új generációk számára közvetíti a tudást. 1922-ben, rövid kecskeméti tartózkodás után Budapestre visszatérve újra beiratkozott a főiskolára, OLGYAI Viktor grafikai osztályába, egy év múlva *Ecce Homo* című nagyméretű rézkarcával már elnyerte a Szinyei Társaság díját. A következő évben *Nirvána* című hidegtű karcát jutalmazták. Mintha néhány hónap alatt mindent megtanult volna mesterétől, aki Münchenből a szecesszió szellemiségét hozta magával Budapestre.

Hogy mi is történt ezekben az években, évtizedekben a magyar grafikában, azt talán a leghitelesebben éppen Varga Nándor Lajos mondhatná el. Olgyai halála, s az ő Londonból való visszatérte után ugyanis 1931-ben ő lett a grafikai tanszék vezetője, s a tanítás mellett a főiskola grafikai gyűjteményének feldolgozására is futotta idejéből. E munka eredményeként adta ki 1937-ben a magyar rézmetszés, majd 1945-ben a fametszés és rézmetszés legutóbbi évtizedbeli katalógusát. Kiállításokat is szervezett: 1942-ben az 1906-14, 1943-ban pedig az 1921-29 között keletkezett grafikai lapok — két generáció termésének — bemutatóját (s tervezte azután megmutatni

az 1931-41 közötti évek eredményeit is), a tárlatokat szintén a saját maga írta, tervezte, munkatársaival, tanítványaival kivitelezett tartalmas katalógusok kísérték. A Mester, Olgyai lapjain lehiggadt a szecesszió lendülete, de megőrződött artisztikuma — állapította meg a fejlődés irányát. — Jellemző módon háttérbe szorult a fametszet, új anyagként megjelent viszont a könnyen kezelhető linóleum, s tónusgazdag változatokban igen népszerű volt a szinte festmény-igénnyel készített, nagyméretű rézkarc, amelynek eszközgazdagságához hozzátartozott a foltmaratás, borzolás, hidegtű is. A legkultiváltabb műfaj azonban a kőrajz volt, amely „laza, átkötő finomságaival, a vakaró kés ugráló rezgésével, foltok kiemelésével és fedésével” kiválóan megfelelt a kor művészi követelményeinek.

A KÖVETKEZŐ GENERÁCIÓ MŰVÉSEI, akik közé maga Varga is tartozik, az első világháború után, egy szétvert ország romjai között kezdték pályájukat, ez azonban mintha csak erősítette volna elhivatottságukat. Szándékuk szerint „világszerte messzeágra hirdették és hirdetik e maroknyi nemzet szellemi erejét és jövőbe vetett hitét.” A korszak rézkarcaiból eltűnik a festményszerűség. A grafika nem alkalmazott műfaj többé, hanem elsődleges kifejezési eszköz. Alapvető fontosságúvá válik a vonal szerepe és a fény-árnyék drámai ellentéte — mint azután több mint negyedszázad múltán KONDOR Béla nemzedékénél is —, azok az eszközök tehát, amelyek a nagy elődök, DÜRER, s még inkább REMBRANDT művészetéhez, az egyetemes európai szellemiséghez kötik a korszak magyar grafikáját, egyben azonban a legsajátosabb nemzeti problémák kifejezésére is alkalmassá teszik. A rézkarc éppen olyan, mint alapja, a rajz, amely Varga Nándor Lajos szerint minden művészet fölött áll, áramlatok, viták nem ártnak neki:

„Értékbeli különbözőségek nincsenek természetében, bár nagy időszakokat ölel fel: régmúlt és új világ törvényei egyek és azonosak benne. Világa valóban időtlen, fejlődés láncszeme nincs, múltja az ember története. Megvan benne az örök ismétlődő szépség, amellyel az élet vize csobog.”

Az újtók egy része Olgyai köré csoportosult a főiskolán: ABA-NOVÁK Vilmos, PATKÓ Károly, TARJÁNI SIMKOVITS Jenő, KOMJÁTI Gyula, ANTAL Elemér és Varga Nándor Lajos. Mások — RUDNAY Gyula, SZŐNYI István — tőle függetlenül dolgoztak. A '20-as évek második felétől olyan neveket illeszthetünk az előbbieik mellé, mint ISTÓKOVITS Kálmán, BARCSAY Jenő, BOLDIZSÁR István, GALLÉ Tibor, KAVECZKY Zoltán, EMANUEL Béla, ASZÓDI WEIL Erzsébet, VADÁSZ Endre. A fametszés néhány kezdeményezőnek (ZSÖGÖDI NAGY Imre, GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán, FÁY Dezső) köszönhetően inkább csak megkezdte pályafutását, hogy igazi sikereit a '30-as években érje el, a többi között MOLNÁR C. Pál, s persze Varga Nándor Lajos műveivel.

A Corvina Kiadó 1978-as grafikai albuma a művész tizenkét lapját közli. Valamennyi rézkarc, a legtöbb a '20-as évekből származik. Közöttük van az 1922-es *Búcsú*, amely — az album előszavát író

VÉGVÁRI Lajos szerint — foltszerű tónusaival még Szőnyi István hatását mutatja. A szemléletváltást az 1923-as *Ecce Homo* jelzi, amelyen a fény-árnyék viszony miatt Rembrandt lapjainak drámai inspirációja érződik. A következő évben egyrészt gyarapodnak bibliai témájú, nagygényű, nagyméretű kompozíciói, ugyanakkor megjelenik a tájkép, az önarckép; a közvetlen megfigyelés eredményeként formálódó motívumok új, egyéni hangot jelentenek a korszak művészetében. Az Ernst Múzeum 1925-ös csoportkiállításáról írva, LÁZÁR Béla a technikai tudás tökéletességét, a karcolótű nyomán formálódó fény-árnyék hatások átmeneteinek gazdagságát emeli ki, hogy következtetésként Vargáról leszögezze:

„az ő művészete nagy etikai érzések hordozója. Ez a fiatal művész a formák és a fényátmenetek gazdagságával eszméi interpretálásának máris szuverén ura.”

1925-től kezdve dolgozik tanársegédként Olgyai mellett. Művészi sikereit jelzik az említettek mellett, hogy 1926-ban a Velencei Biennálén állíthatott ki, 1928-ban a barcelonai világiállításon aranyérmeket kapott. A '30-as években, főiskolai tanársága mellett, továbbra is intenzíven dolgozott grafikusként is. Egyrészt megszorodnak a természet inspirálta lapjai, másrészt egyre inkább előtérbe kerül munkásságában a fametszet. A '30-as évek közepén, éppen ezzel a technikával készítette el a főiskola grafikai osztályának nyomdáján azt a sorozatot, amelyről az egykori tanítvány és barát, LÁSZLÓ Gyula több mint félszáz évvel később úgy vélekedik, hogy „kevés nemzet dicsekedhetik ilyen képekké varázsolt történelemkönyvvel”. A *Magyar Múlt* című, negyven lapos sorozatról van szó, amelyet 1941-ben foto-ofszet úton sokszorosított a Glóbus nyomda, hogy kicsinyített méretben, könyv alakban is megjelenhessen. Az ötszáz — közte száz számozott — példányban megjelent mappa képei — s RAJK Gyula szövege — a csodaszarvas legendájától a trianoni békekötésig villantják föl a magyar történelem eseményeit, mutatják be legjelesebb alakjait. *Vérszerződés, Muhi puszta, Mohács, Arad, Világháború, 1919* — a címek éppen olyan sokatmondók, mint a kiemelkedő alakok neve: Attila, Árpád, Bocskay, Széchenyi és Kossuth. László Gyula írja:

„A sorozat minden lapját elmélyült kutatás előzte meg, hogy hiteles legyen a viselet, fegyverzet, környezet és — az ember. Képszerkesztésén átüt még a nagy elődök tanulsága. Ekként egyesíti történelmünket és az európai örökséget. Fametsző vésői hibátlan biztonságga követik a fatáblákra tussal felrajzolt jeleneteket. Lendületük nem törik meg, hanem fokozódik a vésőjárás nyomán.”

AKÖNYV KÉSZÍTÉSÉNEK IDEJÉN NYERI EL *Vízpart* című akvarelljével Budapest Székesfőváros díját. 1940-ben választja tagjává a londoni Royal Society of Painter-Etchers and Endgravers is. Közben sorra készülnek művészeti, kultúrtörténeti munkái. 1942-ben jelenik meg például a régi fametszetes magyar vagy magyar vonatkozású könyveket bemutató, saját fametszeteivel illusztrált kötet, ismertetőt ír a művészi grafikáról, a vonalművészetről, megjelen-

teti a magyar metszőművészet adattárának második kötetét (1945). Az *alkotó szépség* 1949-ben készül el, s nyugdíj nélküli nyugdíjasként írja meg 1953-ban „rövid mesterségi és történeti ismertetőjét” a metszőművészetekről. Legnagyobb vállalkozása: az 1330-1896 közötti magyar, vagy magyar vonatkozású vízjegyek háromkötetes, eredeti fametszeteket tartalmazó gyűjteménye a '70-es évekre készült el. A Balassi Kiadó jóvoltából a közeljövőben valószínűleg szélesebb körben is hozzáférhető lesz a történeti, művészi szempontból egyaránt unikumnak számító, eredetileg csak néhány példányban elkészült gyűjtemény. (A mű időközben megjelent — *a szerk.*)

SOKOLDALÚSÁG ÉS ALAPOSSÁG. Varga Nándor Lajos munkásságára egyszerre jellemző két fogalom. Harmadikként a humanum kínálkozik, az emberközpontúság, mely tulajdonsága oly sok hívet szerzett művészetének, s magának az embernek is. Aligha véletlen, hogy a centenáriumi kiállításorozat első tárlatát a Képzőművészeti Főiskolán B. SUPKA Magdolna nyitotta meg, aki maga is a különböző értékek, generációk közelítésén munkálkodik, s aki a művész hetvenötödik születésnapja tiszteletére rendezett múcsarnoki tárlat katalógusát is bevezette. A rajzművészet titkainak megszállott kutatója, alkimistája mellett a minden új iránt érdeklődő, azt támogató Mestert köszöntötték, a *homo esteticus* mellett a *homo eticust*, aki életével, életművével példázza a fiatal és idős nemzedék eleven kapcsolatát. A helyzet mára csak annyiban változott, hogy Varga Nándor Lajos személyében már nincs közöttünk. A centenárium figyelemzet: minél szélesebb körben lehetővé kell tennünk, hogy az övéhez hasonló életművek megközelíthetők maradjanak az új generációk számára is.

P. SZABÓ ERNŐ

MÁRIA (TOLLRAJZ, 1943)

AZ „AVAR” MEGTELEPÜLÉS SZAPORODÓ KÉRDŐJELEI

EBBEN A TANULMÁNYOMBAN — amely szerves folytatását képezi a folyóirat 1995 áprilisi számában *A honfoglalás(ok) nyomai a magyar helynevekben* címmel olvasható, vitaindítónak szánt dolgozatomnak — igyekszem tovább építeni megkezdett gondolatmenetem talapzatát. Fejtegetésemmel voltaképpen egy nyelvtörténeti jelenséggel, egy becézési mód megváltozásának időbeni elhelyezésével véltem igazolást lelni magyar eredetű helyneveink számottevő részének avar koriságára. Véleményem szerint ugyanis a helynévanyagunk egyik meghatározó eleme, a kétségtelenül régi magyar nyelvi *-d* kicsinyítő képző már 895 előtt kezdett feledésbe merülni, mint tudatos becézési szokás, melyet az Árpád-korban már csak egyre szórványosabban, elvértve használhattak. Ennélfogva kormeghatározó szerepet tölthet be, rengeteg így becézett magyar helynév keletkezését az avar-korba utalva.

Nem tartom tehát vakvágánynak azt az utat, amely — kellő óvatossággal — megkísérli földrajzi névanyagunk egészét (vagyis nem csak egyes környezetükből kiragadott neveket) egyfajta Rosetti-kőként használni a honfoglalás-történeti kérdéskörre vonatkozóan.

Különben is időszerű, hogy az 1100-as, kerek évfordulóhoz érkezve bővítsük ismereteinket a honfoglalásról, gondoljuk át, hogyan is árnyaljuk az arról kialakított képet, helyes elképzelésünk legyen arról, mit is ünnepelünk. Visszatekintésünk látószögébe bele kell, hogy férjen az ismert „kettős honfoglalás” elméletének felelevenítése is. Ez a nézet, amely már (legkésőbb) a 670 körüli évek tájára teszi a magyarság egy korán nyugatra sodródott részének a Kárpát-medencébe való bejövetelét, korántsem akar, nem is tudna ünneprontó lenni, hiszen nem lehet elvitatni a 895-896 táján honfoglaló, ÁRPÁD vezette nép államalapító tevékenységének jelentőségét.

A téma feszegetése azért lehet mindenkor indokolt, mert ez, a már több oldalról is komolyan megalapozott feltevés egy súlyos kérdésre hivatott választ adni: vajon meghosszabbodhat-e az avar történelem egy szakaszával, több mint 200 évvel az ismert magyar történelem?

A köztudat merev honfoglalás-képe szerintem legalább annyiban feltétlenül javításra szorul, hogy az egész népet ne csak egy seregbe korlátozva, annak csupán gyors hadjáratként — mintegy tatárjárásként — képzelje el a terület megszállását, birtokbavételét, hanem lassabb, kevésbé irányított folyamatként fogja fel a Kárpátokon belülről költözést, letelepedést. Nem jellemző ugyanis, hogy

pusztán a hadjáratok változtassák meg alapvetően valamely térség népi összetételét. Sokkal inkább a történész által nehezen megfogható, kevésbé látványos, elhúzódó csoportos vándorlások, szivárgások teszik ezt meg. Az avarként ismert nép „eltűnését” rendszerint mégis azzal magyarázzák, hogy a frank és bolgár avarellenes hadjáratok mindössze néhány éve törölte le őket a Kárpát-medence térképéről, mintegy üressé, jóformán lakatlanná téve országuk területét. Még hozzá úgy, hogy a győztesek igazából birtokba sem vették a leigázott vidéket.

Ennek a hagyományos magyarázatnak a tarthatatlanságát egy összevetés útján, 20. századi ismert körülményű példa végig-gondolásával is beláthatjuk. Nézzük meg, hogy *századunk* eddig eltelt része milyen változásokat hozott a történeti Magyarország térségében a nemzetiségek területi eloszlásában! (Érdemes felhasználni ehhez az 1910. évi népszámlálás alapján készült, az etnikai viszonyokat ábrázoló térképeket, amelyek szemléletesek, és több helyen is napvilágot láttak.)

Vegyük hozzá figyelembe a vizsgált korszak idevonatkozó történelmi eseményeit. Az első és második világháború emberveszteségei, új országhatárok, új országok, kifejezett népirtások, menekülési hullámok, erőszakos és spontán asszimilációk, a nyugatra irányuló kivándorlások, a határokon való szervezett áttelepítések, a folyamatosan zajló spontán átszivárgások, az iparosítások migrációs hatásai, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

HA MINDEZEK UTÁN MEGTESSZÜK AZ ÖSSZEHASONLÍTÁST a századforduló és jelenünk nemzetiségi-területi eloszlása között, akkor azt a meglepő eredményt kapjuk, hogy az viszonylag kis mértékben változott meg, nagy vonalakban hasonló maradt a régi elrendeződéshez, mind a magyar, mind a többi nemzetiséget illetően.

Korszakunkban a késő avar időszakkal való összevetés annak belátásán lehet jó, hogy egy ekkora térség lakosságában, népi összetételében nem olyan könnyű döntő változásokat előidézni, még évtizedek alatt sem. Hát csak néhány év alatt, komoly népmozgás nélkül, ahogy az avar nép hirtelen eltűnését, pusztulását leírják! Holott a szállásterületük oly nagy volt, hogy a Kárpát-medence határain túlra is kiterjedt!

A honfoglalás-történet LÁSZLÓ Gyula által (is) képviselt verziója képes feloldani ezt az ellentmondást, nagy vonalakban a magyar nép részekre szakadásaként, illetve újraegyesülésként értelmezve különböző, egyébként nehezen azonosítható népcsoportok közep- és kelet-európai mozgását.

A kérdéskör egyik döntő mozzanata az lehet, hogy az egyik történeti magyar néprész, a székely, a jelek szerint nem tartozott bele Árpád népének törzsi kötelékébe, hanem attól függetlenül, már jóval korábban érkezhettek ide, ahol aztán avarként tartották számon. (Az egykori székely hadszervezetben is meglévő Kürt és Jenő név talán korábbi és keletebbi, levédiái közös gyökerekre utal a két néptörredék között.)

Ha figyelembe vesszük tehát azt a lehetőséget — amely ha homályosan ugyan, de a krónika- és szájhagyomány alapján is kiraj-

zolódik —, felvetődik a kérdés: miért van mégis viszonylag kevés nyoma a székelyeknek a későbbi Magyarországon?

(A középkori okleveles, és a néprajzi vonatkozásokat véve figyelembe — természetesen, leszámítva az újkorban többfelé is telepített bukovinai székelyeket —, a Székelyföldön, Aranyosszéken, Baranya megye nyugati részén, észak-nyugaton, a Morva folyó mellett, a nyugati határszélen, Hunyad megyében, Keleten, a hajdani Sárvár környékén, Bihar megye hegyvidéki részén, és a Szilágyságban.) Feltehető, hogy ennek a kései avarnak is mondott népességnek csak egy része viselte a székely nevet, a többség pedig talán már akkor is a magyart. De az az eshetőség is kínálkozik, hogy a székely származástudat később, fokozatosan tűnt el, és csak elszigetelten marad meg, a már említett helyeken.

GYAKORLATI PÉLDÁJA LEHET ennek a magyaráztatnak a Székelyföld nyugati szélén, a Nyárárdmente Murokországnak nevezett tájegységének népi emlékezete. Az ugyanis századunk közepére már elfedte székely voltát, amely pedig az ősökre nézve kétségtelen, a múltból adatolható. A lakosok szerint a székelyek nem ők, hanem akik „fenn laknak a nagy hegyek és fenyők birodalmában.”¹

Az emlékezetnél talán mégis biztosabb fogódzót nyújtanak a helynevek, amelyek a régi magyarok és más népek üzenetét hordozzák — ha nem is tudatosan —, és a mai napig is élő hagyatékukat jelentik. A helynevek talaja is ingoványos persze, további kutatások szükségesek még, hogy útvesztőjükből kitaláljunk.

A fő nehézséget — és egyben könnyebbséget a mindenkori találgatásokhoz — az jelenti, hogy a legérdekesebb időszakból — 896-1002 között — egyetlen helynevet sem ismerünk.² Vagyis nem lehet biztosan tudni, melyek a legkorábbi helyneveink, és azt sem, hogy azok mennyire lehetnek régiek.

A helyek elnevezésének idejét illetően alapvetően két szemlélet áll egymással szemben.

A KRISTÓ Gyula által képviselt nézet szerint a legkorábban létesült helységeink és környezetük nem kaptak egyedi nevet azonnal, névtelenségük legalább százötven-kétszáz évig eltarthatott.³

SZABÓ István véleménye — melyet magam is el tudok fogadni — elképzelhetetlennek tartja a földrajzi elnevezések tartós hiányát.⁴ Ugyanígy vélekedik SÁNDORFI György is,⁵ megerősítve azt a felfogást, miszerint a honfoglalást követően nagyon hamar meg kellett különböztetni, egyedi névvel kellett illetni a helyeket, helységeket, ezáltal tájékozdási pontokat jelölve ki.

A helynevek iránti — feltehetően mindenkori — igényt egyébként meg is tapasztalhatjuk, ha bármely tájegység kisebb részeit szemügyre vesszük. Mert a helynevek sokasága fed még olyan területeket is, ahol az idegen szem csak egyhangú síkságot lát, megnevezni való földet, vizet nem. Csak az odavalósiak tudják, hogy azt alacsony, lapos kiemelkedések, nedves mélyedések, különböző talajok, csordogáló erek, eltérő növényzetek teszik változatossá, osztják részekre, megannyi elnevezést kívánva, sürgetve.

A környezetnek földrajzi, biológiai jellemzői mindig adottak voltak, megihletve a természeti (térszinforma, vízrajzi, és növényzeti) eredetű helynevek alkotóit. Az ilyen helyneveket tekintve tehát a korukat igen, de a legkorábbiságukat nem vitatja Kristó Gyula sem.⁶

Éppen erre a vélekedésre is utalva kívánom tovább hangsúlyozni annak a hajdani nyelvi *-d* képzőnek a szerepét, amely a helynévanyag adta támpontok közül talán a legegyszerűbb és leglátványosabb útbaigazítás. Ráadásul több oldalról is megközelíthető és jól megragadható segítség a helynevek keletkezési idejét illetően, legalább két réteg elkülönítésében. Jellemző ugyanis, hogy a — pusztán nevükből következően — bizonytalan korú, de akár 895 előtt is keletkezhetett helynevek közül éppen azok viselnek a legnagyobb arányban *-d* képzőt, amelyek természeti eredetűek! (Pl. Sárosd, Magasd, Nyársod, Monyorósd, Egresd, Kökényesd, Füzesd, Hegyesd, Nádasd, Meződ, Fövenyed, Sárd, Tód, Érd, Jód, Homoród, Ormánd, Komlód, Bokoránd, Lapud, Heréd, Almádi, Nyárád, Köved, Béd, Diód, Havad, Kóród (Kórógy), Somod (Somogy), Szilád (Szilágy) stb. (A *-gy* talán egy még korábbi, lágyabb ejtésváltozat lehet).⁷)

Beleillik a képbe, hogy a nevükből következően nagy valószínűséggel, vagy éppenséggel biztosan 895 után, illetve jóval később alakult helyneveket már nem becézték.⁸

(Értelemszerűen a Palota, Monostor, Kővár, Keresztes, Tárnok, Udvarnok, Apáca, Remete, Vám, Vámos, -egyház stb. mint gyakori falunévek.)

Kicsinyítették őket viszont a továbbra is eleven képzőkkel: Váma (Arad m.), Baráti (Hont m.), Újvároska (Nyitra m.), Bányika (Doboka m.), Bányácska (Zemplén m.), Olaszka (Vas m.), Jászó (Abaúj m.), Szente (Nógrád m.), Szenta (Somogy m.), Szenteske (Ung m.), Szentandráska (Zemplén m.), Szentlőrincke, Apátka (Abaúj m.) stb. esetében. (Abban a kérdésben, hogy az egyházi eredetű helyneveknél mégis miért oly ritka maga a becézés, még nincsen megnyugtató magyarázat.)

A VALÓSZÍNŰLEG A 9. SZÁZAD végi honfoglaláshoz köthető törzsneves helynevekkel is hasonló a helyzet; gyakran még utótagot is kaptak: Megyere, Kürta, Gyarmatsziget, Tarjanszegkuta, Kéra, Nyékfölde, Jenőkuta, Kesziegyház, Keszöl stb. (Jellemző tehát a Megyered, Kürtöd, Gyarmatád, Tarjánd, Kérd, Nyéked, Jenőd, Keszid helynevek majdnem teljes hiánya, pedig ilyeneknek tömegesen kellene létezniük, hogyha a *-d* képző az Árpád-kor elején még gyakran használatos lett volna.)

Azt is meg kell említeni, hogy van néhány olyan újkori falunév, amely visel *-d* képzőt: Zalaerdőd, Hajasd, Ötvösd, Mátrafüred stb. Ezeknek természetesen semmi közük a középkori névadáshoz, mert hivatalosan, más helységnevek mintájára alkották őket, vagy éppenséggel csak felújították a régi, már feledésbe merült neveket. (Például Fertőd esetében.)

A jelenleg elfogadottnak tekinthető véleménnyel ellentétben, egyáltalán nem bizonyított a *-d* képző késői (11.-15. századi) eleven-

sége. Főképpen nem azzal az érveléssel, hogy ebben a korban még sok a *-d*-vel becézett személy- és helynév, és hogy elvétve ugyan, de közszavakban is előfordul még.

Ilyen alapon a ma is használatos *-d* képzős helynevekből, családnevekből, utónevekből, sőt akár a hold,⁹ az eledel, a kandúr a süldő stb. közszavainkból következtetve is lehetne állítani jelenlegi tudatos használatát.

NEM IS BESZÉLVÉ A SÉD SZÓRÓL, amelyet igaz, csak nyelvjárási szinten, de ma is gyakran használnak a keskenyebb patakok, erek megnevezésére. Egyébként a Séd, mint egyedi, földrajzi név, az egyik jellemző tagja helynévállományunknak. (Például a Veszprémben átfolyó patak nevéként is.) Becézetlen alakja a Sé falunévben (Vas m.) ugyanúgy megtalálható, mint az egyéb képzőkkel ellátott változatai, módosulatai. (Sény, Sényő Szabolcsban, Senye Borsodban, Szé-víz Zala megyében, Zsennye és Zsédény Vas megyében, Zsély Nógrádban stb.)

Nyelvfejlődésünk egy bizonyos időszakáról lévén szó, elengedhetetlen, hogy egyéb, legkorábbi nyelvemlékeinket is átfésüljük, kifejezetten ebből a szempontból. A becézési módok használatának részletes, minden adatra (tehát a korai személynevekre is) kiterjedő bemutatási kísérlete, persze, újabb dolgozatokat kitevő hatalmas munka lenne, erre nem vállalkozhatok. Így tehát, ha teljeset nem is, de jellemző képet kaphatunk, ha a korai nyelvemlékeink közül főleg a *szövegeket* nézzük át.

Az Árpád-koriakat illetően a *Halotti Beszéd*, a *Königsbergi Töredék* és *Szalagjai*, valamint a *Gyulafehérvári Sorok* elnevezésű szövegemlékek semmilyen becézési formát sem tartalmaznak, ezért kutatásunkat sajnos nem segíthetik. Az 1300 körüli keletkezésűnek tartott *Ómagyar Mária-siralom* esetében más a helyzet. Előfordulnak benne az „urodum”, „fyodum”, „eggyedüm” kifejezések, de önmagukban ezek sem bizonyító erejűek. Annál is kevésbé, mivel éppen a legújabb kutatások tárták fel: a vers nem csak régiebb, mint eddig gondolták, de sokkal inkább szabad magyar átköltésnek tekinthető, mintsem szoros fordításnak.¹⁰ Ezért aztán alapos lehet a gyanú, hogy ez a három kifejezés az ismeretlen költőnek nem a tudatos becézése, hanem inkább csak szavajárása volt.

Tudatos kicsinyítéseket tartalmaz viszont a már sokkal hosszabb terjedelmű *Jókai-kódex*, amelyet 1400 körül latinból fordítottak. Valamennyi becézett szava újabb, tovább élő kicsinyítő képzős; gerlice, madaracska, emberke, férgecske, helyecske, fiacska stb.

Hasonló a helyzet az időrendben ezt követő, egyre gyarapodó számú költemény, szótárszerű szójegyzék terén, különösen az 1500-as évektől kezdve. Ezek már igazán számottevő mennyiségben alkalmazzák ezeket a becézési formákat: kövecs, kicsinyke, báránka, halacska, váracska, kosárka, leányka stb.

A *-d* képző előfordulása már csak néhány nem tudatos becézési esetre korlátozódik, az újabb kicsinyítési módok közé vegyülve. (A középkorból az apródad, fiadka, ifjúdad, kicsinyd, rövideden,

gyengédeden kifejezésekben.) De vannak hasonló 20. századi példák is: havadi, lágyad, édesd, ipadom, napadom, őzedem.¹¹

Meg kell azonban említenem egy nagyon érdekes idevonatkozó megjegyzést ANONYMUSTÓL is. Ezt írja ÁRPÁD egyik földet foglaló vezérééről:

„BORSU pedig megkapván az engedelmet, jó szerencsével megindulván, parasztoknak sokaságát összegyűjtvén, a Buldva folyó mellett várat rakott, mely ama nép által Borsodnak neveztetett, mivelhogy kicsiny volt.”¹²

Kétségtelen, hogy ez utóbbi megjegyzése határozottan a *-d* képző korai elhomályosulása ellen szól. De talán mégsem annyira, mint első ránézésre.

Először is: habár az ismert vitában a legtöbb történész III. BÉLA király jegyzőjének fogadja el az ismeretlen nevű szerzőt, munkáját az 1200-1210 körüli évekbe helyezve, még mindig vannak támogatói a többi Béla király korának is, olyannyira, hogy a még jóval előbb uralkodott I. BÉLA neve is szóba került!

Másodszor: Anonymus ezen megjegyzése nem azt bizonyítja, hogy az ő idejében még mindig használták a *-d* képzőt, hanem csak azt, hogy ő még tisztában volt a jelentésével!

Harmadszor: kifejezetten múlt időt használ „ama” népre vonatkozóan, amely szerinte Borsod-vár felépítőjeként és elnevezőjeként Árpád idejében már ott élő, őslakos földművelő volt!

Továbbá: ide kívánczik egy másik helyen írt megjegyzése is, melyben a Bars megyei „Várad”-ot Árpádék bejövetelekor már meglévő földvárnak mondja, melyet a vezérek elfoglaltak.¹³

Mivel szöveges nyelvemlékeink a vizsgált korszakra nézve nem tudnak megfelelő támpontokat adni a *-d* képző elevegenségének időszaka ügyében, vissza kell kanyarodnunk a sokkal több adatot nyújtó történelmi földrajzhoz. Valószínű ugyanis, hogy leginkább a helynevek terén dőlhet el a kérdés.

A LEGKOMOLYABB ÉRV, ami a *-d* képző nagyon korai elhomályosulása ellen szól, az az előző tanulmányban már érintett jelenség, hogy egyes helynevek esetében csak a késői századokban látszik felbukkanni. Ennek csak az egyik oka, hogy a középkori jegyzők gyakorta hibázták el a betűket a helynevek, helységnevek leírása során. (A következtetlen lejegyzés egyébként az újkorban is folytatódott. Jó példája ennek a múlt századi Borsosberinke falu mai Borsosberény, vagy Regécke mai Regéc neve.)

A másik ok az lehet, hogy nemcsak a helységnevek betűi keveredtek össze olykor, hanem sokszor maguk a helységek is! Ugyanis a *-d* képzős helységnevek esetében (is) nagyon gyakori jelenség, hogy sok olyan, egymáshoz nagyon közeli, vagy éppen szomszédos falu volt a középkorban (egy részük még ma is megvan), amely azonos, vagy hasonló nevet viselt, esetenként különböző előtaggal. (Például Kis- és Nagycserged, Kis-Küküllő m.-ben, Kis-, Magyar-, és Horváthertelend Baranyában, Korond és Koronka a Szé-

kelyföldön, Segesvár és Segesd Nagy-Küküllő m.-ben, Alsó- és Felsőbikád, Bikágy, Bikal az egykori Tolna m.-ben. stb.) Létrejöttük ilyen módjának oka összetett, de még kellően nem is tisztázott. Lehet, hogy a falupáros kisebb tagját becézték egykoron, tudatosan *-d*-vel, megkülönböztetve azt a nagyobb, hasonló nevű falutól. Idővel pedig átragadhatott a másakra is a *-d* végződés. Több esetben viszont az ellenkezője történt: a *-d* végződés lekopott a falunévről.

Témánknál maradván most viszont érdekes, hogy az okmányokban ezek a majdnem, vagy egészen egyforma nevű, több falurészből álló települések — vagy teljesen külön falvak — a beazonosítás nehézsége folytán, minden korszakban a felcserélés áldozataivá válhattak (és váltak is). Hiszen vannak esetek, amikor szinte lehetetlen eldönteni, valamely középkori oklevélben a környék melyik ilyen nevű faluját említik.

Példának okáért GYÖRFFY István egyik munkájából¹⁴ megtudhatjuk, amit az egyes helységnévtárak idevonatkozó adataiból már nem.¹⁵ Nevezetesen azt, hogy Bihar megyében egymáshoz közel, hajdanán nem kevesebb mint négy, hasonló nevű Sólýom(-os)(-d) falu létezett. Némelyiket Solymosnak is nevezték. Századunk a négyből már csak egyet, egy Sólýom nevű települést tart itt számon. Ezt a falut régen Sólýomdnak írták, és a helyi lakosság még a századelőn is így nevezte¹⁶, nem törődve az új, hivatalos változattal. Györffy István kutatásából azt is megtudhatjuk,¹⁷ hogy a Feketekörös-völgyének lakossága részben székely eredetűnek tartotta magát, különösen Köröstárkány (korábban Tárkánd¹⁸) és Tárkányka vidékén.

A székelyeknek és a becéző *-d* képzőnek egy újabb összefüggésére Hunyad megyében is ráakadhatunk. Az itteni Rákosd(!) nevű faluban ugyanis, nem elég, hogy székely ágneves eredetű az egyik legősibb családnév, a BALÁZSI, és hogy Székely a neve a községen átfolyó pataknak, a tetejében még székely eredetűnek is mondta magát a lakosság!¹⁹ (KÓS Károly néprajzi gyűjtése.)

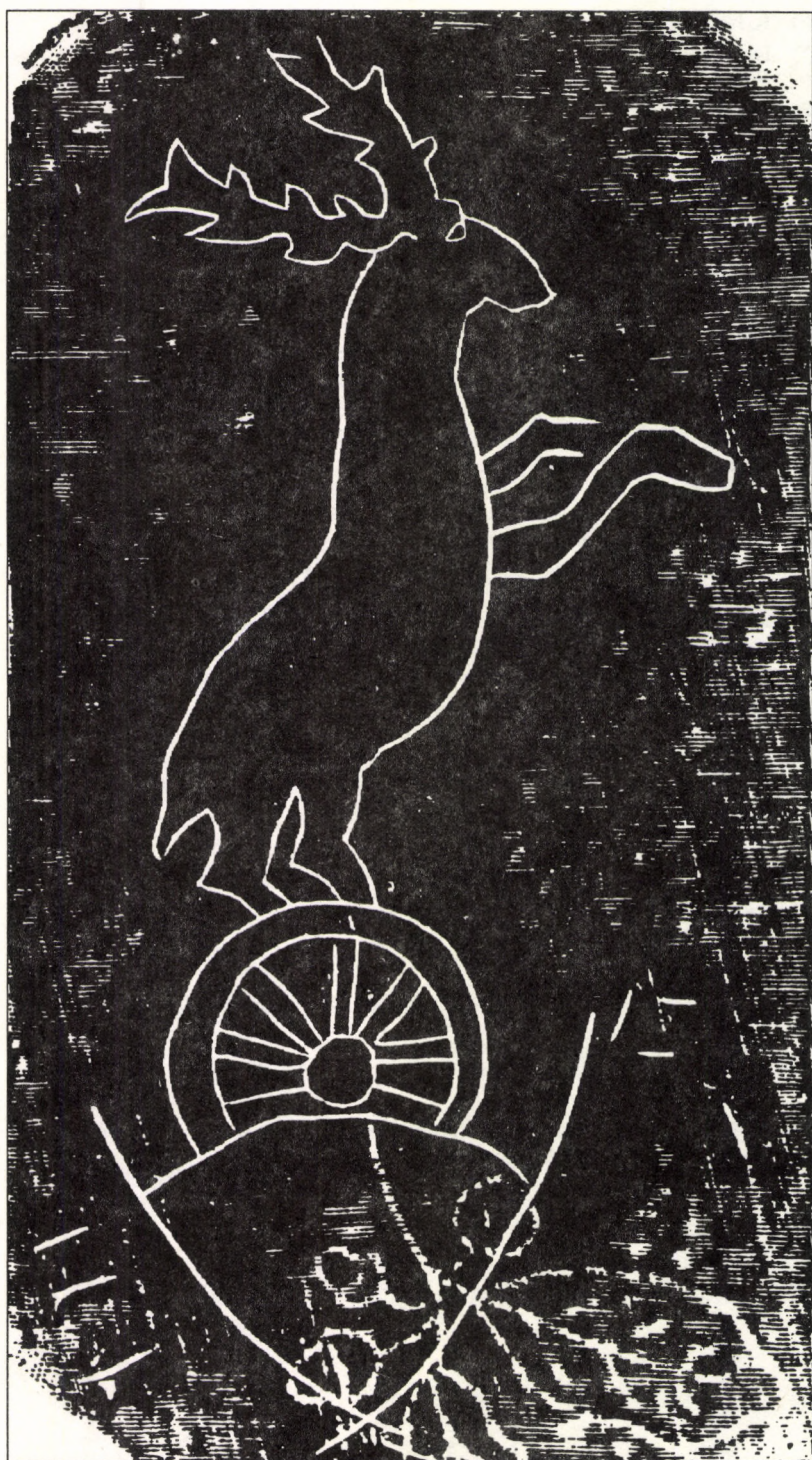
Remélhető, hogy az ilyen jellegű néprajzi, település-földrajzi falukutatások szolgálhatnak még hasonlóan érdekes megfigyelésekkel a tudomány számára. Annál is inkább, mert az önmagukban hasznavethetetlennek látszó, bizonyítékként nem, csak apró jelekként kezelhető, gyakran egy irányba mutató adatok a tárgyalt feltételezést is megerősíthetik. Rajtunk is múlik, hogy ne vesszen el végleg, ami már egyszer feledésbe merülhetett. Sőt, lehessen kulcs talán egy leltűnt kor, a homályos avar időszak kutatásában.

MAÁR FERENC GÉZA

Jegyzetek

- (1) Benkő Samu: *Murokország*. Kriterion, Bukarest, 1972. 10. o.
- (2) Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Magvető 1983. 404. o.
- (3) Uo. 408-410. o.
- (4) Uo. 408. o.

- (5) Sándorfi György: *Korai helyneveink vizsgálata*. Miskolc, 1989. 10. o.
- (6) Kristó Gyula i.m. 410-411. o.
- (7) D. Bartha Katalin: *Magyar történeti szóalaktan II. A magyar szóképzés története*. Bp., Tankönyvkiadó, 1958. 104-105. o.
- (8) Későinek, problémásnak tűnhetnek föl, ám nem feltétlenül azok, a következő helynevek. Kezed: A Hunyad megyei egykori két Kezed falu neve nem lehet törzsnevi eredetű. A megye területéről ugyanis teljességgel hiányoznak a törzsneves helynevek. Nem úgy viszont a Kéz személynév egykori helyi vonatkozása. Ezt a Hunyad megyei származású KÉZ Andor földrajztudós nevéből gyaníthatjuk. Szászkezd falu neve ugyanígy a Kéz személynévből származhat. Keszend: szintén nem a Keszi törzsnevet rejti, hanem a Szend (lásd Komárom m.-ben is) nevet. Régen Kőszendnek hívták. Álmosd: természetesen nem ÁLMOS fejedelemtől kapta a nevét. Nem kizárt, hogy eredetileg Almásd lehetett. Kozárd: nem feltétlenül kell a kabarokhoz kötni. Anonymus említést tesz Árpádék bejövetele előtt már itt élő kazárokról. Besenyőd: besenyő néprészek már a honfoglalás előtt is érkezhettek ide. A Nyesztor-krónika már Árpádék ideje előtt szerepelteti őket Kijevnél. Egyébként pedig az egyik székely ág is a Besenyő nevet viselte. Uzd, Kund, Cigánd: nem feltétlenül népnévből alakult, de biztosan korai magyar személynévi eredetűek. Pázmánd: korai szláv eredetű, a Poznán személynévből. Harangod: a harang szó régen jószágkolompot is jelentett. (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. (M. ny. t-e. sz.) 1970. Bp. Akadémiai K. II. kötet, 55.) Polgárdi: nem feltétlenül származik a polgár szóból, korai szláv eredetű is lehet. (Földrajzi nevek etimológiai szótára. sz.: KISS Lajos. Bp., 1983. Akadémiai K. 519.) Királd: a király szó korai szláv eredetű vagy közvetítésű. Bánd: a bán szó szintén nem a rang bevezetésekor keletkezett, hanem korábbi. Délszláv eredetű vagy közvetítésű, és végső soron talán BAJÁN avar kagán nevére mehet vissza. (M. ny. t-e. sz. I. kötet 236.) Báród: nem a bárói címből keletkezett, hanem talán a gyakori Bár helynevek egyikéből, -ód képzőbokkal.
- (9) M. ny. t-e. sz. II. kötet 133. o.
- (10) *99 híres magyar vers*. 1994. Móra. Bp. 5-9. (Bitskey István)
- (11) Mészöly Gedeon: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. 1956. Bp. Tankönyvkiadó. 242-243.
- (12) Uo. 45. o.
- (13) *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. sz.: Györffy György. Gondolat. Bp. 160. o.
- (14) Györffy István: *A feketekörösvölgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete*. Bp. 1914.
- (15) Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Bp. 1890. MTA. I. kötet, 622. o.
- (16) Györffy István i.m. 17. o.
- (17) Gy. I. i.m.
- (18) Uo. 58. o.
- (19) Kós Károly: *Népelet és néphagyomány*. Bukarest, Kritetion 1972. 247.

SZARVAS KERÉKEN (VÍZJEL 1757-BŐL)

THATCHERIZMUS A GYAKORLATBAN

II.

THATCHER ÉS A MÉDIA

A Z EMLÉKIRATOKBAN TÁRGYALT BELPOLITIKAI TÉMÁK KÖZÜL a teljesség igénye nélkül még egyről érdemes szólni: az elektronikus médiumokról. Részben azért, mert maga a szerző is egy alfejezetet szentelt nekik, részben pedig azért, mert az információt, a posztindusztriális társadalom egyik, ha nem a legfontosabb hatalmi tényezőjét közvetítő, és egyre inkább alakító, tehát részben birtokló médiokrácia befolyásának liberális elvekkel alátámasztott, de nem feltétlenül a demokráciát („népuralom”) erősítő szüntelen növekedése amúgy is aktualitást ad a kérdésnek. Továbbá, nagyon jól érzékelhető itt a Thatcher konzervatív és liberális énje közti különbség — ha úgy tetszik, a „thatcherizmus” látens belső ellentmondása, a két szemlélet összeférhetetlensége bizonyos területeken. A szerző fenntartásokat fogalmazott meg a brit rádiózással és televíziózással kapcsolatban, a kritikát jórészt a két „nagyra”, a BBC-nek és az ITV-nek címezve. Liberálisként azt veti a szemükre, hogy nem elég liberálisak: miközben szabadságról és közjóról beszélnek „benthamista nyelven”, jól szervezett, erős érdekcsoportként, féltékenyen őrzik kivívott monopóliumaikat, a nekik kedvező *status quót*. Az elektronikus médiumok egy szűk klikkje úgy véli, őket immunitás illeti meg a kritikával és a versennyel szemben. A bírálatot „az alkotmányos függetlenség” elleni támadásnak, „cenzúra”-nak vagy a „műsorok színvonalát veszélyeztető lépés”-nek tekintik. Morális semlegességet hangoztatnak „a terroristákkal és a törvény őreivel” kapcsolatban, miközben „trágár és sértő programokat” sugároznak.

Thatcher azonban nemcsak az állásfoglalásban gyakorolt következetlenségért marasztalja el a nagy tv- és rádiótársaságokat, *konzervatívként, magát a semlegességet tartja elfogadhatatlannak* bizonyos kérdések (erkölcs, haza stb.) kapcsán. Irritálónak érezte pl. amikor a Falkland-háború során a hírműsorokban a riporterek és bemondók rendre „az argentinok és a britek” megjelölést használták, mintha két idegen ország konfliktusáról lett volna szó. A BBC-ről azt mondta: „kötelessége az ország patinás intézményeihez és kivívott jogaihoz kötődő értékek képviselése”.

Ezek a határozottan alapvető értékeket feltételező nézetek a „mindent szabad, ami más szabadságát nem sérti” John STUART MILL-i axióma által kínálnál tágabb fogalmi kereteket feltételeznek. A szabadság alapvető — bizonyos területeken a legfontosabb — kategória Thatcher gondolkodásában, de nem *ultima ratio*, nem helyettesítheti a Jó és a Rossz, a Helyes és Helytelen immanensnek ítélt, részben a hagyomány által igazolt fogalmait. Hogy e legitimáció kevésbé szilárd-e, mint a „kognitív tudat” által létrehozott egyéb konstrukciói korunknak — nos, ezt bízzuk a teoretikus elmékre és az időre.

A KÜLPOLITIKA

Margaret Thatcher a *Downing Street-i években* a külpolitikai kérdések széles körét érinti. Közülük, a brit geopolitikai helyzetből adódóan, a leglényegesebbek — és magyar szempontból is leginkább tanulságosak — az európai, illetve euroatlanti térségekre vonatkozó fejtegetések. A továbbiakban ezek főbb mozzanatairól esik szó.

THATCHER EGYÉRTELMEŰEN A NEMZETÁLLAM KATEGÓRIÁJÁBAN gondolkodik — perspektivikusan is. A brit biztonsági érdekek védelmét a Szovjetunió széthullása után is az Észak-Atlanti Szövetség által látja biztosítotttnak, amelyen belül kiemelten kezeli a brit-amerikai viszonyt. Úgy fogalmaz, hogy ezek a kapcsolatok „mindig is különlegesek lesznek a közös eredet, nyelv, kultúra és értékek miatt”. Ugyanakkor másutt bizonyos aggodalommal céloz a különleges brit szerep elvesztésének és az amerikaiak esetleg csökkenő európai szerepvállalásának a lehetőségére. A könyv megírásakor még létezett — ha nem is a korábbi szinten — a szovjet fenyegetés, amit Oroszország aztán — a nukleáris és hagyományos arzenál nagy részével együtt — „megörökölt”. Másrészt, a bipoláris világ megszűntetésével újból előkerült a látszólag elfeledett, de a háború után a nyugat-európai keretek között látenszen (?) tovább élő klasszikus probléma: az európai hatalmi egyensúly kérdése a természetes kereteit újra kitöltő Németország és a német ambíciók hagyományos terepének számító, a szovjet birodalomról leváló szatellita országok új közeledésének kihívásával.

Ha Thatcher jobban bízott volna egy jövőbeni európai föderáció jótékony hatásában, akkor feltehetően a német potenciál sem izgatta volna annyira. És fordítva is: ha kevésbé tart a német túlsúlytól, és attól, hogy a brit pozíciók nem eléggé erősek, talán kevesebb fenntartással élt volna a szorosabb integrációval szemben. De az Egyesült Európa víziójától konzervatív ösztönei és talán a *splendid isolation* öröksége miatt amúgy is idegenkedett, az efelé tett lépéseket a nemzeti szuverenitás gyengítéseként érzékelte. Nem kívánt lemondani a „brüsszeli bürokraták” javára az adózás, a bevándorlás, a terrorizmus és a bűnözés, a kábítószer-kereskedelem elleni harc, az egészségügy terén. A túlzott központosítás — a gazdaságpolitikában pl. a közös valuta, központi bank létrehozása — a parlamentarizmus elvét sértené meg, hiszen alapvető kérdésekben nem a nép által vá-

lasztott parlamentek és az azoknak felelős kormányok döntenének, hanem „nem elszámoltatható”, nemzetek feletti intézmények.

Thatcher „tágasabb nemzetköziséget” javasol, a NATO kereskedelmi funkcióval való felruházását, Európa csatlakozását az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Övezethez. Önmagát a szabadkereskedelem és -vállalkozás igazi hívének nevezi, ellentétben az „internacionalista” francia szocialisták és a „korporatista” német kereszténydemokraták által támogatott föderalistákkal, akik valójában elzárkózaspártiak, hiszen makacsul ragaszkodnak egy fél-Európához, ahelyett, hogy az egészben gondolkodnának, amikor az újból realitássá válik. Ezzel jelentősen megnehezítik a posztkommunista országok csatlakozását az Európai Közösséghez. Azt is szemükre veti, hogy akkor erőltetik a központosítást, amikor annak legnagyobb szabású kísérlete a Szovjetunióban az összeomlás szélén áll. A nemzeti sajátosságok fontosságáról egy beszédében a következőket mondta:

„Európa pont attól lesz erős, hogy Franciaország Franciaország, Spanyolország Spanyolország, Nagy-Britannia Nagy-Britannia maradjon, mindegyik a maga szokásaival, hagyományaival és identitásával.”

MA MÉG NEM TUDJUK, hogy az európai egyesülés milyen irányt vesz a jövőben. A '80-as évekbeli brit csatározásokból (pl. a brit hozzájárulás mérséklésének eddig nem említett kiharcolása stb.) azonban bizonyos tanulságok leszűrhetők. Egyebek közt az, hogy a nemzeti érdek védelmének (nálunk ezt a „magyarkodás” címszó alatt, atavisztikus szociálpszichológiai jelenségként szokás tárgyalni) jelentősége a nemzeti szuverenitás egy részéről való lemondással éppenhogy nem csökken, hanem, logikus módon, növekszik. A minden korábbinál nagyobb versenyben ugyanis csak azok a nemzetek állhatnak helyt, amelyek érdekérvényesítési képessége — és ami ennek egyik alapfeltétele: ezirányú eltökéltsége — erős. Ebbe pedig beletartozik a nemzeti sajátosságok, szokások és hagyományok védelme — ez nálunk „polgáribb” társadalmakban is evidencia. Elvégre, akinek önbecsülése nincsen, azt mások ugyan miért becsülnék?

Thatcher szerint az európai integráció elmélyítésének legfőbb építőmesterei, a franciák és a németek buzgalma mögött más-más motívumok állnak. A franciák inkább taktikai okokból, és nem meggyőződésből föderalisták: úgy vélik, a német dominancia kezelésének az Európai Közösség a leoptimalisabb színtere. A németek föderalizmusa, az újraegyesítést is meggyorsítandó, abból az őszinte igyekezetből táplálkozik, hogy meggyőzzék az európaiakat: megszabadultak veszélyes hajlamaiktól, készek az önkéntes hatalomkorlátozásra. Ez azonban gondokat okozhat, írja Thatcher, mivel a német félelmek attól, hogy önmagukat kormányozzák, olyan európai rendszert tesz számukra kívánatosá, ahol egyetlen nemzet sem kormányozza magát. Rövid távon viszont ez nem lehetséges, a német túlsúly miatt. Így keletkezhet az európai Németország eszméjéből a

német Európa válsága. A németekkel az egyesült Németország létrejötte óta mindig az volt a baj, véli a politikus asszony, hogy nem tudtak mértéket tartani: hol az agresszivitás, hol az önbizalom hiánya jellemezte őket. A háború utáni évtizedek pozitív fejleménye a demokratikus német állam és vele a demokratikus ethosz megszilárdulása a német polgárokban. A német ambíciók azonban — a méretek okán is — továbbra is élnek, ha nem is a területi terjeszkedés, hanem a gazdasági expanzió formájában. Ezért Németország destabilizáló tényező Európában, fogalmaz félreérthetetlenül a Vaslady, melyet csak az Egyesült Államok európai jelenléte és a szoros brit-francia együttműködés ellensúlyozhat. Ennek megfelelően a német újraegyesítést Thatcher mindvégig gátolni igyekezett, részben az európai határok megváltoztatásának veszélyeire hivatkozva (pl. Közép-Európában). Együttal a NATO és a Varsói Szerződés egyidejű fenntartása mellett érvelt.

Amikor a felgyorsult események túlnőttek a brit kívánságokon, Thatcher a régi szövetséges, Franciaország felé tájékozódott, legalább az újraegyesítést lassítandó. MITTERAND egyetértett vele, a verbális egyetértésen túl azonban nem sokra mentek. A probléma abban állt, mint azt a francia elnök megjegyezte, hogy nem volt olyan erő, amely az újraegyesítést megakadályozhatta volna.

A BRIT EURÓPA-POLITIKA SZÁMOS IZGALMAS KÉRDÉST VET FEL, amelyek elemzésére e keretek között nincs mód. Közülük a legfontosabb valószínűleg az, hogy a kontinens hogyan fog egyszerre megfelelni két történelmi parancsnak a jövőben: a sokszínűség megőrzésének és az erők összefogásának. Előbbi nélkül ugyanis elveszhet az utóbbi előnyeinek egy jó része. Utóbbi nélkül pedig visszafordíthatatlanná válhat az a folyamat, amelynek lehetőségét az első világháború villantotta fel, és amely a második után részben valósággá vált. Európa külső hatalmi tényezők terepévé válhat egy olyan világban, ahol ma már (Oroszországot nem számítva) tíz, százmilliónál nagyobb lélekszámú ország van, és ahol, bizonyos gazdasági előrejelzések szerint, 2020-ban a tíz legnagyobb nemzetgazdaság között mindössze két európai lesz (és az első öt között egy sem).

A kommunista világgal való politikát illetően Thatcher alapvetően tévesnek minősíti azt a nézetet, mely szerint — utólag igazolandó a „galambok” politikáját — a Szovjetunió viszonylagos gyengesége a '80-as évek végén azt bizonyítja, hogy a szovjet fenyegetés egy évtizeddel korábban sem volt komoly. A Szovjetuniót olyan hatalomnak festi, amely politikai és ideológiai okokból tudatosan vállalta a gazdasági elmaradottságot, erőforrásait katonai téren összpontosítva, az így nyert erőt pedig arra használta fel, hogy újabb erőforrásokra tegyen szert, erőszakkal, vagy az azzal való fenyegetéssel. Ebben a leírásban a hódításra-zsákmányolásra berendezkedő katonaiállam típusára ismerhetünk, amely egymástól sok tekintetben különböző sajátosságokkal ugyan, de rendre felbukkanni látszik a történelem során, Asszíriától a mongol és török birodalmon keresztül a 20. századig, bár nem biztos, hogy a tudományos besorolás

számára megragadhatóan. Az érvelésből az nem derül ki, hogy vajon egy ideokratikusnak indult társadalom mellékterméke-e ez a katonai struktúra, vagy egy katonai-félkatonai társadalom talált magának megfelelő ideológiát a „marxizmus-leninizmus”-ban, vagy netán egyébről van szó. Mindenesetre a ki kit ellenőriz kérdése — a Politikai Bizottság a hadsereget vagy fordítva — felvetődik a könyvben: maga REAGAN tűnődik ezen egy amerikai-brit megbeszélésen a dél-koreai gép lelövése után, 1983-ban, végül a Politikai Bizottságra szavazva.

A szovjet taktika része, írja a szerző, hogy az „enyhülés” időszakában hiteleket csikar ki a békét akaró Nyugattól, az „elhidegülés” korszakában pedig új területeket szerez felforgatással, vagy erőszakkal. A '70-es évek második felében a Nyugatnak éppen egy terjeszkedő periódussal kellett szembenéznie. Mindebből következően, és a megbékítési politika második világháború előtti kudarcából is okulva, egyetlen választás maradt: az erőre — válaszként — erőt kell felmutatni. Ugyanakkor a szovjet rendszer elhasználódása miatt új lehetőség adódott: a fegyverkezési verseny fokozásával a Szovjetunió defenzívába kényszerítése, rossz hatásfokú gazdaságának kimerítése, a katonai szektorba áramló források elapasztása révén. Az életszínvonal további romlását nem vállaló politikai vezetés így kényszerülhet arra, hogy letegyen a katonai fölény megszerzéséről, amely mindig a belső reformok akadálya volt. Ezekre az előfeltevésekre épült Reagan politikája, akinek lényeglátását és kiváló politikai ösztöneit a szerző ezúttal sem mulasztja el megdicsérni.

ASZOVJET VÁLTOZÁSOK KEZDETEKOR IGAZOLVA ÉREZTE MAGÁT. Ezzel kapcsolatban a könyvben TOCQUEVILLE-t idézi: „A tapasztalat szerint a legrosszabb, ami egy rossz kormánnyal történhet, az, ha reformokba fog.” A létező kommunizmus eróziójának sebessége azonban — ahogy azt már a német kérdésnél láttuk — Thatchert is felkészületlenül érte. 1989 végének eseményeit élete legfontosabb politikai változásaként üdvözölte, ugyanakkor második reakciója, sokak számára tán meglepően — az óvatosság volt: „A történelem tanulsága szerint nincs annál nagyobb veszély, mint amikor egy birodalom felbomlik.” A lehetséges veszélyforrások: etnikai konfliktusok, a szovjet *keményvonalasok* hatalomátvétele, szovjet intervenció. '56 és '68 kapcsán azt mondja, hogy a Nyugat cserbenhagyta a demokratákat, de semmilyen célzást nem tesz arra, hogy hasonló esetben ez most másképp történne. Tehát: támogatni a változásokat, de nem provokálni a szovjet vezetést és a hadsereget.

Magyarország a két kormányfői látogatással (1983 és 1990) összefüggésben kerül említésre az emlékiratokban.

KÁDÁRRÓL, akiről tévesen úgy tudja, hogy megkínózták a börtönben, azt írja, hogy — a vele egykorú kommunista vezetőkhez hasonlóan — a múltja nem mentes a gáztettektől, példaként MINDSZENTY megkínzását és perét, RAJK kivégzését, '56 elárulását sorolja fel. NAGY Imre haláláról Kádár azt mondta neki a tárgyalásaikon, hogy azért ő nem felelős (ami valószínűleg nem igaz).

A magyar pártvezért egyébként közvetlen, de tekintéllyel bíró, értelmes embernek írja le, aki körül nem nyüzsögnek a tanácsadók. Kádárnak a szovjet vezetőkről adott jellemzéséből megtudjuk, hogy HRUSCSOV igazi öreg bolsevik volt, aki köszönés helyett hasba bocszolta az embert, BREZSNYEV szenvedélyes, ANDROPOV kemény, számító, de intelligens vezető volt. Utóbbiról Kádár „azt mondta, beteg, de állapota javul.” Figyelembe véve — írja Thatcher — „hogy Andropov hat nap múlva meghalt, a diagnózis vagy hihetetlenül optimista volt, vagy diplomáciai hazugság.” Thatcher talán legérdekesebb — a köznapi tapasztalat fényében akár fantasztikusnak is nevezhető — benyomása az volt, hogy a magyarokban erős a nemzeti érzés. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ez a benyomás részben a Kádár Jánossal való beszélgetés során alakult ki benne. Amennyiben a forrás hiteles, és nem egy ügyesen felmondott szerep áll mögötte, eltűnődhetünk rajta, milyen sajnálatos az — a politikusnak egyéni tragédiája, a nemzetnek alig pótolható vesztesége —, hogy e patriotizmus a Kádár-korszak harmincvalahány éve alatt oly kevésbé manifesztálódott.

A magyar gazdasági reformokat értékelve Thatcher csalódottan állapítja meg, hogy milyen messze van az ország a szabad piaczgazdaságtól — elsősorban a magánszektor elenyésző súlya miatt. A látogatás tanulságait összefoglaló, Reagannek küldött üzenetében azt írja:

„A magyar gazdasági kísérlet nagyon szűk keretek között mozog: egypártrendszer, ellenőrzött sajtó, ál-parlament, az állami tulajdon nyomasztó túlsúlya és főként szoros szövetség Moszkvával.”

EMEGFIGYELÉSEK JELENTŐSÉGÉT NÖVELI, ha figyelembe vesszük, hogy a korabeli nyugati sajtó jelentős része a hivatásos politikai elemzők többségével együtt ma már szinte groteszknek ható elismeréssel, evolúciót emlegetve tárgyalta a magyar fejlődést, felszínes benyomásaira támaszkodva képtelen volt észrevenni, hogy — a Vaslady hasonlatát kölcsönvéve — az az út, amelyen Magyarország lassan felfelé lépeget, nem más, mint egy lefelé gyorsan haladó mozgólépcső.

Igaz, abban a közegben, ahonnan információik zömét szereztek — a magyar politikai és gazdasági elitől az ellenzékkel bezárólag —, még a realisták között is kevés olyan akadt, aki tisztán látta a kádári Potemkin-világban a pseudo- és tényleges teljesítmények valódi arányát. Azt, hogy az „élenjáró reformország” cím jobbára öncsalás, a hihetetlenül felpörgetett emberi *inputokhoz* képest szerény *output* inkább a jövő felélését jelentette, miközben az ortodox rezsimet mintegy „átalvó” csehek például kipihentebb emberanyaggal, és ami döntő, lényegében adósságok nélkül kezdhettek hozzá a régi-új világ kiépítéséhez, hogy a modell-elméleteknek fittyet hányva, történelmileg pillanatok alatt visszaszerezzék eredeti előnyüket, amit valójában sosem vesztek el.

A magyar modell eredményeinek a béketábor viszonylatában is erősen relatív voltát Thatcher sem érzékelte, amire persze neki több mentsége van, mint nekünk, itthon. Ezért említi magától értetődő tényként, 1990-es budapesti látogatása kapcsán, a magyar helyzet általa előnyösnek ítélt három eleme közül első helyen a kommunista rezsim örökségként a gazdasági és politikai reformok terén szerzett tapasztalatokat. Másodikként azt emeli ki, hogy ANTALL József személyében igazi konzervatív politikus áll a kormány élén. Harmadikként pedig azt hangsúlyozza, hogy a magyar kormánykoalíció nem bomlott fel idő előtt, és Antall személyes kvalitásait dicséri, akinek megvoltak a vezetői képességei a szükséges kontinuitás biztosítására. Külön szól a magyaroknak a cseheknél és a lengyeleknél is nagyobb hajlandóságáról, hogy a szovjet befolyástól — így a Varsói Szerződéstől — megszabaduljanak.

MARGARET THATCHER VISSZAEMLEKEZÉSEI számos továbbgondolásra érdemes kérdést indukálnak. Az egyik legfontosabb nyilvánvalóan az, hogy a konzervatív forradalom és fontos fejezete — netán fundamentuma —, a thatcheri életmű a ciklikus európai, illetve európai gyökerű társadalomfejlődés múltó politika- és gazdaságtörténeti epizódja lesz, vagy tartós hatást gyakorol a posztindusztriális — információs, vagy afelé tartó euroatlanti társadalmakra. Utóbbi esetben fölvetődhet, hogy a thatcherizmus két markáns eleme: a neoliberális gazdaság- és társadalomfilozófia és gyakorlat, valamint az ennél tágabb vonatkozási rendszert feltételező, időtlenebb — ha úgy tetszik, „archaikusabb” — értékonzervativizmus belső arányai hogyan alakulnak a jövőben.

A dilemma korántsem mondvacsinált. A kapitalizmus arcu-lata („szelleme”) a protestáns etika születésétől, korunk fogyasztás-orientált profán világáig sokat változott, és benne a materiális szférának keretet és vázat adó, transzcendens alapú ethosz súlya fokozatosan csökkent, anélkül, hogy helyét valami más tartósan kitöltené. (Hogy csak az elmúlt száz év néhány fejleményére utaljak: ma már látható, hogy a modernizáció élménye, a reklámmágiával kísért fogyasztási rítus, a liberalizmus eszmeköre egyaránt képtelen volt e vákuumot kitölteni, a totalitárius ideológiai kísérletekről nem is beszélve.) A gyakran ellentmondásos, de tendenciájában értékelhető folyamat következtében ez az ethosz-váz mára annyira elvékonyodott a nyugati civilizációban, hogy a struktúra egésze érdekében elodázhatatlan valamilyen mértékű irányváltás vagy korrekció. Már csak azért is, mert több mint valószínű, hogy a szellemi-spirituális hagyomány eróziója és az euroatlanti térség pozícióvesztése a globalizálódás során összefüggésbe hozható. A jóléti állam válságtünetei ugyancsak az immateriális tartalékok mozgósításának irányában hatnak.

A Nyugat, Oroszországgal együtt, válaszút előtt áll. Az anyagi civilizáció több évszázados elsőbbsége megkérdőjeleződött, a demokratikus társadalomépítés monopóliumának elvesztése pedig várható. Nem azért, mert a *történelemnek vége van* (lásd FUKUYAMA tételét), hanem egyszerűen azért, mert folytatódik. Ugyanakkor a

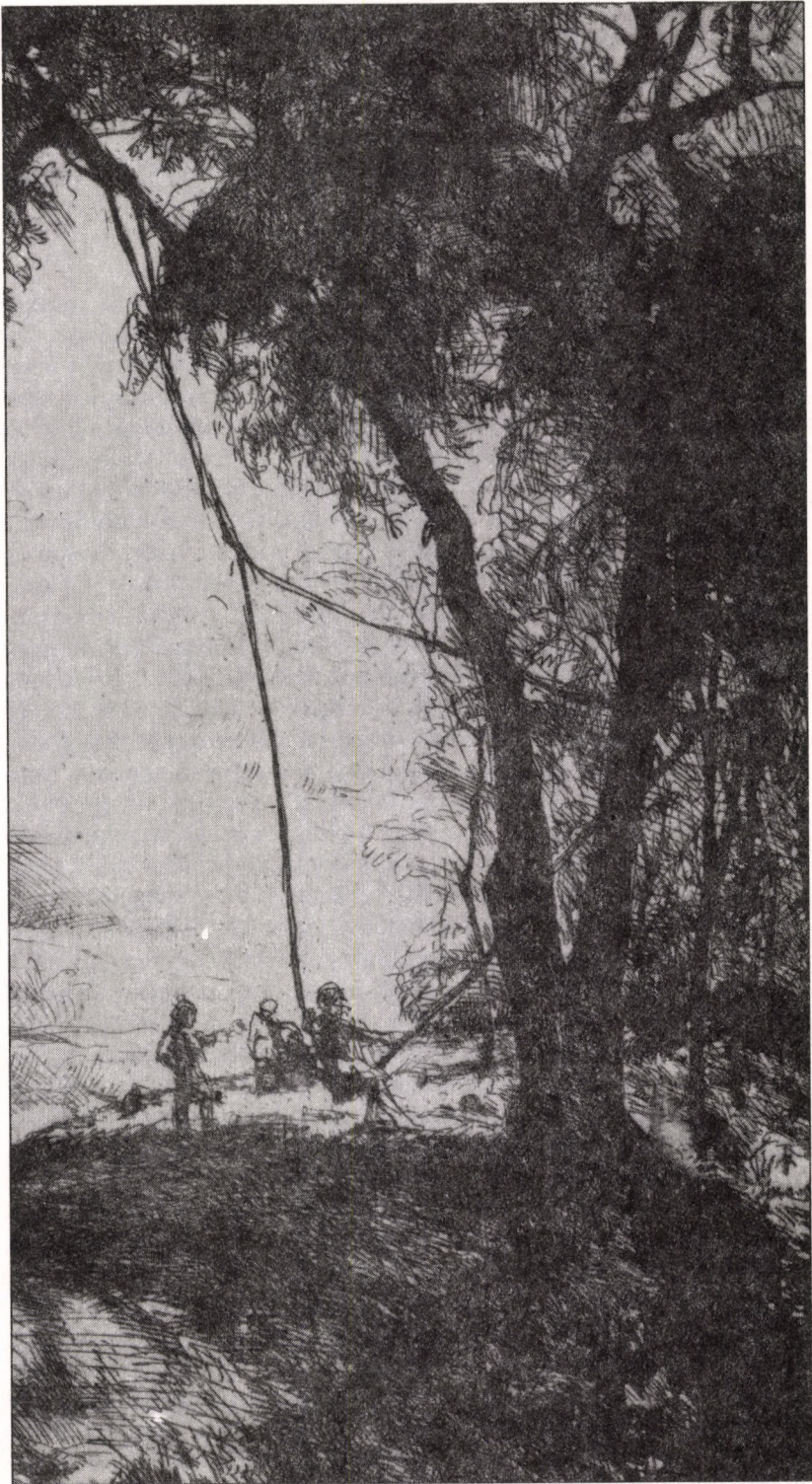
spirituális és materiális, tradicionális és modern értékek viszonylag harmonikus ötvözetének kimunkálásával az „Occidens” nem csupán saját válságjelenségeire lelhetne ígéretes gyógymódot, hanem — mintegy visszatalálva korábbi mintaadó szerepéhez — érvényes tapasztalattal szolgálhatna a világ egyéb régiói számára, ahol hasonló válságtünetek prognosztizálhatók. Ez érvényes lehet az eddig mintadiáknak bizonyuló (dél)kelet-ázsiai térségre is, hiszen a modernizációs kihívások nagyobb részének feldolgozása még előttük áll.

A fenti gondolatmenet persze mindazoknak fikció, akiknek a társadalomban az ethosz, a spirituális szféra nem immanens kategóriák, hanem más tényezőkből — pl. az anyagi javak, a társadalmi szabadság vagy tudás stb. színvonalából — egyértelműen levezethető jelenségek. A thatcherizmus tanulságai közül számukra marad a sikeres gazdasági-társadalmi kísérlet. Kérdés persze, hogy a csonka példa példa-e? Elemzésre szorulnak a modell adaptálhatóságának korlátai is, ahogy erről korábban szó volt, részben magát Thatchert idézve.

Ezek a problémák a magyar átalakulás szempontjából is jelentősek. Nagy kérdés, hogy az országot ma kormányzó régi-új elit — a kifejezést kizárólag leíró értelemben használva — kellőképpen tisztában van-e ezzel, és eszerint cselekszik-e. Vagy — a totalitárius baloldal erőszakolt modernizációs gyakorlatából, ill. a lokális valóság iránt gyakran kevés empátiát mutató század eleji polgári progresszió hagyományaiból táplálkozó szocio-kulturális beidegződéseknek megfelelően — a mechanikus másolás erőltetett útját választja a kétségtelenül több fantáziát igénylő, kreatív megoldás helyett.

EBBEN A SZÁZADBAN SIKERES FELZÁRKÓZÁS — Japántól Finnorszáig és tovább — csak a helyi viszonyok, adottságok és hagyományok figyelembevételével történt. Beláthatatlan következményekkel járna Magyarországra nézve, ha a mostani kísérlet is kudarcra végződne. A Vaslady könyve mai politikus számára ennek elkerüléséhez nyújthat segítséget, a politika iránt érdeklődő olvasónak pedig maradandó élményt.

SÁLYI TAMÁS

HINTA (RÉZKARC, 1924; RÉSZLET)

AZ IFOR BOSZNIÁBAN

ALIGHA VAN LENYŰGÖZŐBB ÉLMÉNY és látvány annál, amikor egy hatalmas katonai gépezet fogaskerekei beindulnak. Az óriás szállítógépek pernyi pontossággal emelkednek a levegőben, majd landolnak a kijelölt repülőtereken, s a katonák, a járművek és a fegyverzetek menetoszlopokba fejlődve elindulnak a kijelölt körzetekbe. A vasútvonalakon végeláthatatlan folyamban gördülnek a szerelvények Németországból Csehországon, Szlovákián, Magyarországon, Horvátországon keresztül Boszniába. Adria kikötőiben a csapatszállító hajókból egymás után lépnek partra a hadműveletben részt vevő egységek, miközben a légtérben csatarepülők és helikopterek biztosítják a szárazföldi csapatok mozgását. A NATO megszületése, 1949 óta nem hajtott végre ilyen átfogó stratégiai tervet, mint 1995 decemberében. Az Implementation Force (IFOR), a Kivitelező Erő egységei mozgásba lendültek a nyugati hosszúság 8. és 15.-, és az északi szélesség 45. és 50. foka között elterülő európai térségben.

Karácsonyi ajándék gyanánt érte a kontinens népeit, s mindenekelőtt Bosznia-Hercegovina lakóit, a korábban, az amerikai Daytonban parafált, majd december 14-én, Párizsban ünnepélyesen aláírt megállapodás a boszniai béke helyreállításáról, s a békét megvalósító csapatok kivezényléséről. A párizsi aláírást megelőzően az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) külügyminiszterei Budapesten megvizsgálták a boszniai egyezményből a szervezetre háruló feladatokat, majd Londonban negyven állam és tíz nemzetközi szervezet képviselői vitatták meg az egyezmény polgári vonatkozásait. A valódi béke helyreállításához ugyanis nélkülözhetetlen a nem katonai jellegű feladatok végrehajtása, beleértve a gazdaság talpra állítását, az emberi jogi és humanitárius kérdések megoldását. Az angol fővárosban kijelölték Carl BILDT, egykori svéd miniszterelnök személyében, a polgári koordinátort is.

A résztvevők döntöttek egy végrehajtó tanács életre hívásáról is. Strobe TALBOTT amerikai külügyminiszter-helyettes szerint „ambiciózus, de egyáltalán nem túl ambiciózus” célkitűzést jelent a daytoni megállapodás azon pontja, amely hat-kilenc hónapon belül választások megrendezését írja elő Boszniában.

A békemegvalósító NATO-erők négy övezetben tevékenykednek majd. Bihács körzetében és Nyugat-Boszniában a NATO gyorsreagálású csapatai helyezkednek el. Ettől keletre, Banja-Luka és Gornji Vakuf térségében az angol csapatok ellenőrzik a békefolyamatot. Még keletebbre, a Tuzla-Srebrenica-övezet az amerikai egysé-

gek elhelyezkedésének területe. Délen a Szarajevó, Gorazdsde, Mostar körzet a francia egységek ellenőrzése alá kerül.

A boszniai Odüsszeia, amely 44 hónappal ezelőtt az ENSZ-békefenntartók kiküldésével kezdődött, most új állomásához érkezett. A legérzékenyebb területek a következők: 1. Szarajevó, ahol a külvárosokban több mint százezer szerb él, akik semmiképpen sem akarnak bosnyák fennhatóság alá kerülni. 2. Észak-Boszniában, a Poszavina-folyosó, amely szerb területeket köt össze, bosnyák területen keresztül. 3. A Gorazdsde-korridor, amely szerb többségű övezeten keresztül köti össze Szarajevót a muzulmán Gorazdsdéval.

CLINTON elnök döntése a húszezer elsővonalbeli és tízezer ellátó amerikai katona kiküldetéséről alaposan felkavarta az amerikai belpolitika egyébként sem nyugalmas vizeit. A kiküldetés egy évre szól, ennyi idő alatt kell megteremteni a béke szilárd alapjait Boszniában. Érdekes egyébként az időzítés. Az elnökválasztások a jövő évben, 1996. november 6-án lesznek, olyan időpontban tehát, amikor a kiküldetési határidő még nem járt le. Washington tervei szerint egyébként az egy esztendő során kiépítik és felszerelik a bosnyák hadsereget, képessé teszik arra, hogy folytassa a NATO-erők feladatát. A kockázat, természetesen, óriási.

Nem hagyható ki a számításból, hogy az egy év leteltével a boszniai szerbek újra kezdhetik a polgárháborút. A boszniai központi kormány hatékony működése is erősen kétséges. Az amerikai vezérkari főnök szerint a katonai jelenlétre valószínűleg az egy év eltelével is szükség lesz, s ha az amerikaiak kivonják csapataikat, hasonlóan jár el a többi NATO-ország is.

Az Egyesült Államok közvéleményének többségét még nem sikerült meggyőzni az amerikai csapatok kiküldésének helyességéről, de — meglepő módon — az utóbbi hetekben az elnök népszerűsége nőtt. Mindenesetre érdemes utalni Joe KLEIN cikkére, aki a *Newsweek*-ben (dec. 4.) többek között azt írja, hogy Clinton végre hadsereg-főparancsnokhoz méltóan cselekedett. Felismerte, hogy alapvető amerikai érdekek forognak kockán, így a NATO és az euro-atlanti szolidaritás. Bosznia-Hercegovina nem egy ország. Sohasem volt az. Vagy a törökök, vagy az Osztrák-Magyar Monarchia, vagy a szerbek uralma alatt állt. Most országgá kell alakítani. Nem akármilyen feladat.

ELRETTENTŐ KÉPET VÁZOL FEL budapesti tudósításában a *Washington Post* (november 29.) azokról a veszélyekről, amelyek az amerikai és általában a NATO-katonákat fenyegetik, ha Bosznia földjére lépnek. Ír a téli idő viszontagságairól, a behavazott földeken rejtőző aknákról, amelyekből hatmilliót telepítettek a háború során a szembenálló felek, az elkerülhetetlen veszteségekről, hiszen három és fél év alatt kétszáztizennégy Unprofor (ENSZ) békefenntartó veszítette életét, és ezernégyszázötvenegy volt a sebesültek száma. Az aknák nagy része éppen azon a négy és fél kilométer széles senkiföldjén található, amelyen az IFOR-egységeknek járőrözniük kell.

A tudósító, John POMFRET nyugati szakértőkre hivatkozik, akik a NATO feladatait jóval nehezebbnek minősítik, mint amilyen

az ENSZ-békefenntartóké volt, mivel a most érkező csapatokat jó néhányan „agresszornak tekintik”. Különösen veszélyes területnek ígérkezik a cserezóna, amelyet a daytoni megállapodás szerint az egyik fél birtokából át kell adni a másiknak. A legnagyobb fenyegetésnek a nyolcvanezer főnyi boszniai szerb haderő ígérkezik. Az amerikai sajtószokásoknak megfelelően a *Washington Post* ugyanebben a számában közli Richar COHEN cikkét, *Miért kell Amerikának cselekednie Boszniában?* címmel. Az írás szerzője őszintén bevallja, hogy korábban ő is az amerikai beavatkozást ellenzők táborához tartozott, és álláspontjának megváltozásában elhatározó szerepe volt a Nobel-díjas írónak, Elie WIESELNEK, aki boszniai látogatása után nagyon nyomatékosan így szólt Clinton elnökhöz:

„Tennünk kell valamit, hogy véget vessünk a vérontásnak. Az emberek egymást ölik, s gyermekek halnak meg. Miért? Valaminek történnie kell.”

VESZEDELMESNEK ÍRJA LE A HELYZETET A TÖBBI LAP IS. A *Newsweek* egyik cikkében a szerző ötven évvel korábbi élményeiből és tapasztalataiból indul ki, amikor mint a 351. gyalogezred katonája, a trieszti semleges övezetet védte. TITO partizánjait kellett távol tartani az olasz ellenőrzés alatt álló várostól.

„A partizánok között találkoztam a világ leggonoszabb harcosaival, pedig 12 háborúban voltam katona vagy tudósító.”

A szerző, David H. HACKWORTH tárgyilagosan leírja a nehézségeket, amelyeket három csoportra oszt: Terep, Időjárás, Ellenség. Boszniát meredek, erdővel borított hegyek alkotják. Az utak keskenyek és sárosak, a hidakat felrobbantották, vagy súlyosan megrongálták. Ezen a terepen a járőröző katonák könnyen csapdába eshetnek. Vietnamban a veszteségek 60%-át az aknák okozták, s a helyzet itt annyival rosszabb, hogy a plasztikból készült aknákat a fémdetektorok nem tudják felderíteni. A hadsereg nehézfegyvereit nem erre a terepre tervezték. Az ide érkező páncélos hadosztály felszereléséhez a 70 tonnás Abrams-tankok és a 30 tonnás Bradley harci járművek tartoznak, ezek aligha tudnak közlekedni a keskeny boszniai utakon, a hidakról nem is beszélve, amelyek nem bírnak el ilyen súlyokat. Bosznia nem egy tankország, ezt már a németek is tapasztalták. A közlekedési vonalak és hidak megjavítása több hónapos munka.

Magyarország felértékelődött Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásával. Így hozta a történelem, nem a mi érdemünk. Aztán leértékelődött a balkáni háború kirobbanásakor, túl közel került a véres eseményekhez, a csempészek területén keresztül játszották ki a szankciókat. A sors hirtelen fordulatával szerepünk most ismét felértékelődött. A hatvanezer NATO-katona szállítása, ellátása, utánpótlásának biztosítása hatalmas kiszolgáló szervezetet igényel, amelybe most Magyarország is bekapcsolódik. S ez nem csupán annyit jelent, hogy Kaposvár s az ország déli része kiemelt gazdasági lehetőségek-

hez jut, hanem azt is, hogy ezen keresztül az egész ország bekapcsolódik a délszláv újjáépítésbe.

Nehezen erőszakolták ki az egyezményt Daytonban az amerikaiak. A huszonegy napos tárgyalás során a siker mindvégig borotvaélen táncolt, a szerbek, a bosnyákok, a horvátok és a boszniai szerbek többször felálltak az asztaltól, de CHRISTOPHER és HOLBROOKE visszakényszerítette őket, a helyettes államtitkár többször nyomdafestéket nem tűrő szavakkal teremtette le őket, s — mint a *Time* írja — „a torkukba gyömöszölte” az egyezményt. Végre, november 21-én aláírták a békeegyezményt, amit Clinton drámai televíziós beszédében igyekezett elfogadtatni, az amerikai közvéleménnyel. Az eredmény nem maradt el, az elnök külpolitikája mellé állt Henry KISSINGER, a korábbi ellenző is, és a kongresszus sem fogja megakadályozni a boszniai béke megteremtését. Végül a berzenkedő KARADZSICS is beadta a derekát. Ilyen erőfeszítések után Washington joggal várja el, hogy akiknek létérdeke a Balkán lecsendesítése, maguk is segítsenek annak megvalósításában.

MAGYARORSZÁG ELSŐDLEGESEN érdekelt a Balkán békéjében. Érthetőek az aggodalmak a magyar katonák kiküldetése miatt, de fölhagyhatunk már az önmarcangolással, hiszen a második világháborúban a magyar csapatok sehol sem lépték át az 1914 előtti Szerbia határát. Jelen részvételünk nem hasonlítható az 1968-as szlovákiai bevonuláshoz sem, amikor a vezénylő szovjet hatalom parancsára, az akkori magyar vezetés hosszas ellenkezése után vettünk részt a katonai akcióban.

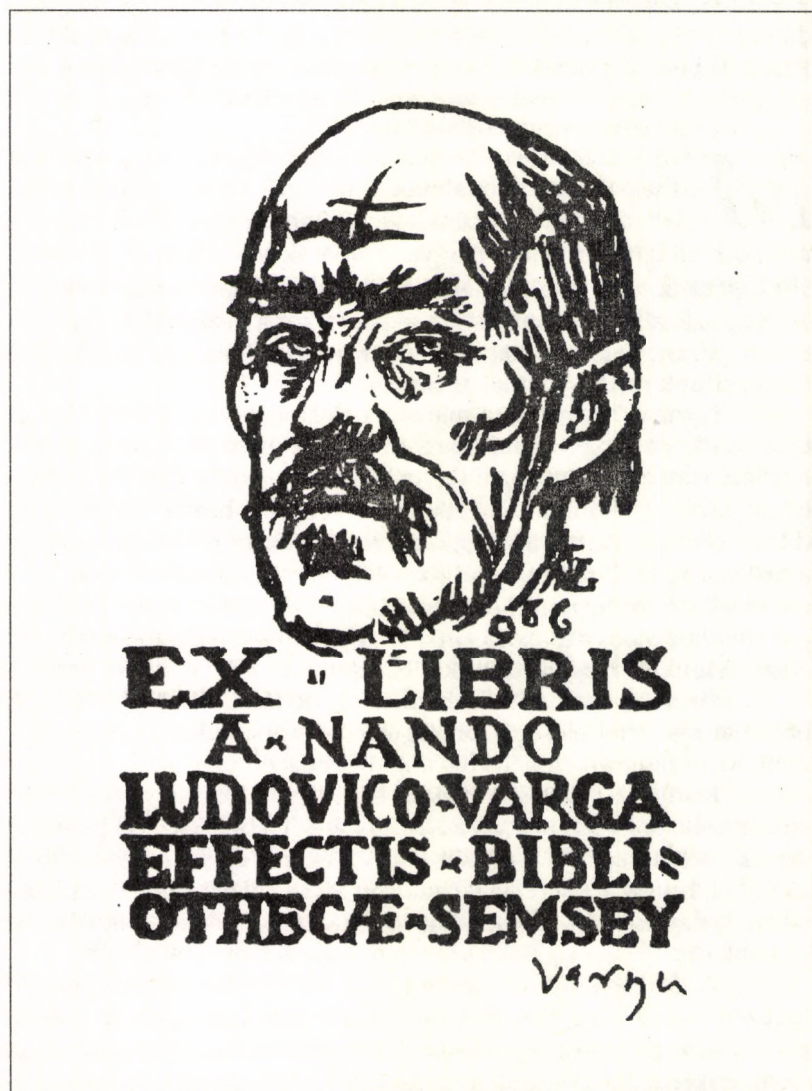
Nyugat-Európa hatalmai alig palástolják sértődöttségüket és természetesen szégyenkezésüket, hogy 44 hónap alatt nem tudták rendbe tenni ezt az „európai ügyet”, s ismét — mint már annyiszor, így legutóbb az északír kérdésben is — Amerika beavatkozása mozdította el a holtpontról a dolgokat. Ezek a makacs tények, amelyeket a reálsan gondolkozó magyar közvélemény is tudomásul vesz. Tisztán kell látnunk, hogy mind az euro-atlanti térséghez, mind az Európai Unióhoz való csatlakozásunkat nagymértékben elő fogja segíteni részvételünk és magatartásunk a béketeremtő folyamatban. Szerveződik már a Transzatlanti Szabadkereskedelmi Övezet (TAFTA). A boszniai részvétel elősegíti országunk bekapcsolódását ebbe a formálódó, új szupraregionális intézményrendszerbe.

Közép- és Kelet-Európa kisebb országai most nagy igyekezetet tanúsítanak, hogy kimutassák a NATO iránt érzelmeiket és jó pontokat szerezzenek a mielőbbi csatlakozáshoz. Már-már egyfajta versenyfutás alakul ki, hiszen a NATO-tagállamokon kívül önként ajánlott fel katonákat Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Románia, Ausztria. Az oroszok részvétele magasabb szinten már korábban elintéződött.

A történelem a kis országoknak időről időre lehetőséget ad helyzetük javítására, ismertségük szélesítésére, önmaguk bemutatására. Bennünket most árgus szemek figyelnek majd és vizsgáltnak arról, miképp illeszkedünk a nemzetközi közösségbe, milyen szilárdak és megbízhatóak demokratikus intézményeinek, mennyire vált

tulajdonságunkká a közigazgatási és katonai fegyelem, hozzáértés? A politikai közéletben, a gazdasági-kereskedelmi tevékenységben, a végzett munka minőségében és az emberi kapcsolatok szívéllyességében megmérettetés előtt állunk. Vajon felnőttünk-e ehhez a felelősséghez?

PETHŐ TIBOR

EX LIBRIS SEMSEY (ÖNARCKÉP) (FAMETSZET, 1966)

A MAGVETŐ KIADÓ KÖNYVÚJDONSÁGAIBÓL

Nagy Gáspár: *Augusztusban, Ludvík Jahn nyomában* (Legény-részlet)

Szerelem, táncdalfesztivál — és „testvéri tankok” a Vencel téren: ezt jelentette 1968 nyara Nagy Gáspár regényhősének, akinek történetében ott lélegzik a közelmúlt történelme. (Kb. 160 oldal kartonált, bolti ára 380 Ft)

Csáth Géza: *Rejtelmek labirintusában* Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek

Meglepetés ez a gyűjtemény: egy nagy műveltségű, a kortárs művészetekben jártas, filozófiákat tanulmányozó, racionális elme írja le rendszerbe foglalható következetességű véleményét írókról és írásról, modernségről, esztétikáról vagy akár az iskolaügyről, a hittanításról, az orvosi etikáról. Bármiről írt, azt érdekessé tudta tenni. Szemlélete az íróé — és az orvosé. Azé az orvosé, aki előtt a test lehet titok, de nem lehet misztikum, s azé az íróé, aki a lélekre vetkőztetett test nagy ismerője. Írásai olvastán mindazonáltal rá kell döbbernünk, hogy ez az ember iszonyatos ellentétek hordozójaként lelkében mindig az egészségre és az egyensúlyra törekedett. Elég csak arra gondolni, hányszor és hányféleképpen írta meg véleményét az öngyilkosságról — s tudjuk, hogyan végezte be életét. „A Gyönyör Skolasztikusa” — írta róla Szentkuthy Miklós. Csáth publicisztikája akkor is élvezetes olvasmány, ha úgy érezzük, egyiket a másnapi újságnak, másikat az öröklétnek írta. (Kb. 500 oldal kötve, bolti ára 1200 Ft)

Gábor Miklós: *Egy csinos zseni*

A jó könyvet nem várja taps, zajos siker. De ha egy színész könyve? És ilyen jó? Ha színházról, szerelemről, politikáról, sikerről és bukásról, az élet örömeiről és szégyenéről így tud írni? Ilyen szenvedélyesen, okosan, ironikusan és bátran? Ez nem egy nagy színész naplója, ez egy jó könyv. De mert nagy színész írta, tapsot érdemelne. Igazi, zajos, színházi siker. (Illusztrált, a szerző saját rajzaival. Kb. 298 oldal, bolti ára 698 Ft)

Krúdy Gyula: *A kéz könyve*

Ez a széles olvasóközönség által kevésbé ismert kis könyv — akár csak Krúdy *Álmoskönyve* — titkokat sejtet és igyekszik őket megfejtetni. Szerzőjük szerint nemcsak a tényvonalak, hanem egy ember kezének formája, körmeinek alakja is árulkodik jelleméről, sorsáról. Mert hiszen ez a kettő izgatja leginkább költői világú prózaíróinkat: Krúdy Gyulát. (Kb 87 oldal, bolti ára 330 Ft)

SUMMARIES

György SZABADOS, composer, Nagymaros, a member of our editorial board, meditates on the New Year.

László Gy. TÓTH, essayist, film critic, Budapest. *Victorious Soldiers of a Defeated Ideal*. The behaviour patterns and the intellectual mediocrity of the communist nomenklatura survive in the governing Socialist Party and their new bourgeoisie.

György GRANASZTÓI, historian, Ambassador to the European Communities (1990-1994), Budapest. *Our Road to Europe, Europe's Road Toward Us*. A complex examination of the social and political processes of the EU countries and of Hungary, and their effect on the shaping of the EU and of Hungary's integration.

Géza HERCZEGH, Judge of the International Court, The Hague. *Triple Bound*. A memoir on László L. TÓTH, the author's stepbrother, a diplomat and probable double agent executed by the communists in 1951.

Correspondence of Gyula ILLYÉS and His Wife, November 23, 1946- February 17, 1947, III. In the autumn of 1946 Gyula Illyés travels to Paris. The correspondence of this journey is now being published by their daughter, Mária ILLYÉS.

György BODOSI, writer and physician, Pécsely. „*She Who Is Like...*” A memoir on Flóra Kozmutza, the wife Gyula Illyés, reveals an extraordinary but reticent personality.

Zsuzsanna GALGÓCZY, journalist, Budapest (ed.). *Demography and Mortality*. The first of six interdisciplinary round table conferences, held at the Semmelweis University of Medicine, Budapest, discusses the general health conditions of the Hungarian population.

Evening Question. Interview from Duna Television, the Hungarian Satellite Channel, with **Ernő PUNGOR**, chemist, Fellow of the Royal Society, and Minister of Technological and Scientific Development between 1990-94.

Ernő P. SZABÓ, art critic, Budapest. *Graphics, with a Historical Background*. The draughtsman and master engraver Nándor Lajos Varga, Fellow of the Royal Academy, was born 100 years ago.

Ferenc Géza MAÁR, linguist, Budapest. *The Questions of the Avar Conquest*. The young scholar adds linguistic evidence to the theory of archeologists who hold that the Avars, who arrived in the Carpathian basin from the East in the 7th century, shared a common language and culture with the Hungarians whose arrival is dated at 896 by annals.

Tamás SÁLYI, Budapest. *Thatcherism in Practice*, II. On the basis of the memoirs of the former Prime Minister, the author gives an overview of Lady THATCHER's struggles and decisions while in power.

Tibor PETHŐ, our foreign policy columnist, Chairman of the Board of the daily *Magyar Nemzet*, Budapest. *IFOR in Bosnia*.

INHALT

György SZABADOS (Nagymaros), Komponist, Mitglied unseres Redaktionsausschusses denkt über das neue Jahr nach.

László Gy. TÓTH (Budapest), Essayist, Filmkritiker. *Siegreiche Soldaten einer besiegten Ideologie*. Die Verhaltensmodelle und die intellektuelle Mittelmässigkeit der, in der regierenden Sozialistischen Partei und in ihrer Bourgeoise weiterlebenden kommunistischen Nomenklatur.

György GRANASZTÓI (Budapest), Historiker, 1990-1994 Botschafter bei den Europäischen Gemeinschaften. *Unser Weg nach Europa, Europas Weg zu uns*. Eine umfangende Untersuchung der gesellschaftlichen und politischen Prozessen der EU-Mitgliedstaaten und Ungarn.

Géza HERCZEGH, Richter des Internationalen Gerichtes von Haag. *Dreifacher Salto*. Eine Erinnerung auf László Tóth, Stiefbruder des Autors, Diplomat und vermutlicher Doppelagent, der 1951 von den Kommunisten hingerichtet wurde.

Briefwechsel von Gyula ILLYÉS und seiner Frau. III. Teil (23. November 1946 — 17. Februar 1947). Im Herbst 1946 reist Gyula Illyés nach Paris. Die Dokumente dieser Reise werden von Mária ILLYÉS, Tochter des Dichters publiziert.

György BODOSI (Pécsely), Schriftsteller und Arzt. „*Sie die so ist wie...*“ Eine Erinnerung über Flóra Kozmutza, Frau von Gyula Illyés, als eine ausserordentliche dennoch zurückhaltende Persönlichkeit vorgestellt.

Zsuzsanna GALGÓCZY (Red.) (Budapest) Journalistin. *Demography und Mortalität*. Das erste von fünf Rundtischgesprächen der Semmelweis Medizinische Universität von Budapest über die allgemeine gesundheitliche Lage der ungarischen Bevölkerung.

Abend-Frage — Interview aus dem Programm des ungarischen Satellitensenders Duna TV mit *Ernő Pungor*, Chemiker, Mitglied der Royal Society und Minister für Technische und Wissenschaftliche Entwicklung zwischen 1990-1994.

Ernő P. SZABÓ (Budapest), Kunstkritiker. *Graphiken mit einem historischen Hintergrund*. Der Zeichner und Meistergraveur Nándor Lajos Varga, Mitglied der Royal Academy wurde vor 100 Jahren geboren.

Ferenc Géza MAÁR (Budapest), Linguist. *Die vielfältige Frage der awarischen Eroberung*. Der junge Wissenschaftler unterstützt mit

linguistischen Fakten die Theorie von Archeologen, laut der die Awaren, die im 7. Jahrhundert von Osten im Karpaten-Becken ankamen, die selbe Sprache und Kultur hatten wie die Ungarn, deren Ankunft nach den Chroniken 896 stattfand.

Tamás SÁLYI (Budapest). *Thatcherismus in der Praxis*. II. Teil. Aufgrund der Memoiren Margaret Thatcher's analysiert der Autor die Bestrebungen und Entscheidungen der britischen ex-Ministerpräsidentin.

Tibor PETHŐ (Budapest), unser aussenpolitischer Kommentator, Präsident des Redaktionsausschusses des Tageblattes *Magyar Nemzet*. **IFOR in Bosnien**.

SOMMAIRE

György SZABADOS, compositeur, Nagymaros, une méditation sur la Nouvelle Année par l'un des membres du comité directeur de *Magyar Szemle*.

László Gy. TÓTH, essayiste, critique de cinéma, Budapest, *Les soldats victorieux d'un idéal déchu*. Les schémas de comportement et la médiocrité intellectuelle de la nomenclatura communiste continuent à subsister dans le Parti Socialiste au pouvoir et au sein de sa nouvelle bourgeoisie.

György GRANASZTÓI, historien, ambassadeur aux Pays de la Communauté Européenne entre 1990 et 1994. *Notre chemin vers l'Europe, le chemin de l'Europe vers nous*. Un examen complexe des processus sociaux et politiques entre les pays de la CE et la Hongrie, et l'analyse de leur effet sur l'intégration de la Hongrie à la CE.

Géza HERCZEGH, juge à la Cour Internationale de la Haye. *Triple saut*. Souvenirs de l'auteur sur son demi-frère, László L. Tóth, diplomate et peut-être agent double exécuté par les communistes en 1951.

La correspondance de Gyula ILLYÉS avec sa femme du 23 novembre 1946 au 17 février 1947. Fin '46, le poète Gyula Illyés part pour Paris. Les documents de ce voyage sont ici publiés par la fille de l'écrivain, Mária ILLYÉS.

György BODOSI, écrivain et docteur, Pécsely. *„Celle qui est comme...“* Une évocation de la personnalité remarquable de Flóra Kozmutza, épouse de Gyula ILLYÉS.

Zsuzsanna GALGÓCZY, journaliste, Budapest (éd.). *Démographie et mortalité*. La première des six tables-rondes interdisciplinaires, tenue à la Faculté de Médecine Semmelweis, Budapest, a pour sujet la condition générale de la santé dans la population hongroise.

La question de la soirée. Une interview à la télévision Duna, la chaîne hongroise par satellite, avec **Ernő PUNGOR**, chercheur en sciences chimiques, Fellow of the Royal Society de Londres et ministre du Développement Technologique et Scientifique entre 1990 et 1994.

Ernő P. SZABÓ, critique d'art, Budapest. *Les arts graphiques sur fond d'histoire.* Le centenaire du dessinateur et graveur Nándor Lajos VARGA, Fellow of the Royal Academy de Londres.

Ferenc Géza MAÁR, linguiste, Budapest. *La conquête avare: les questions se multiplient.* Le jeune expert ajoute l'évidence linguistique à la théorie basée sur les fouilles archéologiques selon lesquelles le peuple avare, venu de l'Est, était arrivé dans le bassin des Carpathes au VIIème siècle, et avait possédé une culture et une langue communes avec les Hongrois dont l'arrivée n'est datée que pour 896 par des documents.

Tamás SÁLYI, Budapest. *Le thatcherisme dans la pratique, II.* En prenant pour sources les mémoires de l'ancien premier ministre, l'auteur trace une vue d'ensemble des décisions et des combats politiques de Lady THATCHER.

Tibor PETHŐ, chroniqueur de politique étrangère à *Magyar Szemle*, Président du Comité de Rédaction de *Magyar Nemzet*, Budapest. *La présence des Forces Internationales en Bosnie.*

SZERKESZTETTE: DR. SIPOS KORNÉL

DROGMEGELŐZÉS AZ ISKOLÁBAN

207 Double-headed serpent Kétféle kígyó	208 Black rings Fekete gyűrűk	209 Skull design B Koponyaterv	210 Red spot Piros folt	211 Buddha Buddha
223 Mr. Zippy Mr. Zippy	224 Bat Design Denevér-terv	225 Black lightning Fekete világítás	226 Smiley blue eyes Mosolygó kék szemek	227 Strawberry Földieper
239 Purple Haze Prupie ház	240 Gorbachev Gorbacsov	241 Yellow Asterisk Sárga csillag	242 Yellow Star Sárga csillag	243 Gnome Gnóm

A könyv megrendelhető a Magyar Testnevelési Egyetem Továbbképző Központjában: 1123 Budapest, Alkotás u. 44.

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián tér, Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124.; Déli pályaudvar, metró; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., könyvbolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Árpád-híd, metró; Móricz Zsigmond körtér, a 6-os villamos indulási oldala; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

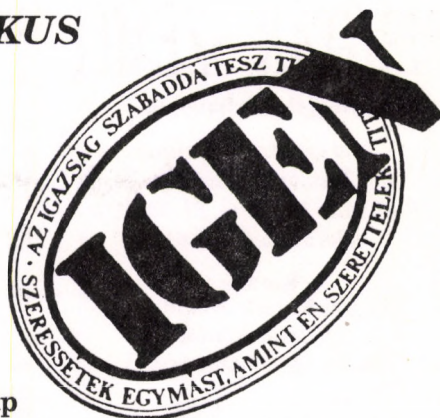
A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ (VII., Rákóczi út 14.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrassy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); PETŐFI KÖNYVESBOLT (II., Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); STÚDIUM AKADÉMIA KÖNYVESBOLT (V., Váci u. 22.); SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.). A BALASSI KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN (II., Margit u. 1.) korlátozott számban korábbi számaink is kaphatók.

FIATAL, KATOLIKUS

MEGJELENIK
MINDEN ELSŐPÉNTEKEN

A szerkesztőség címe:
1365 Bp., Pf. 661.

A legkedveltebb papílap

(talán véletlenül), Isten Országá fiataljainak
nagydiák-kortól; mindenről,

ami hitünk szerint eltúri a nyomdafestéket 1-36

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj egy évre 1200 Ft.

Ára: 96 Ft

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban,

egy évre (1140 Ft; külföldön 75 \$ pld-ként)

fél évre (570 Ft; külföldön 38 \$ pld-ként).

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon
egyenlítem ki.

Név:

Cím:

Dátum:

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség címére
(1067 Bp., Eötvös u. 24.)! A hiányzó számokat beszerezheti a szer-
kesztőségben, vagy postaköltség ellenében megküldjük Önnek!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u.24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:

Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:

DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:

ALFAPACK Kft.

1108 Bp., Újhegyi út 14.

Felelős vezető:

DR. BODÓ SZABOLCS

Tipográfia terv:

BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés:

MAGYAR BERTALAN

Lapmenedzser:

VÁCZI GÁBOR

Terjeszti belföldön előfizetésben a
Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági
Igazgatósága. Árusításban
megvásárolható a postai területi
hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.

Előfizetési díj:

egy évre 1140 Ft, fél évre 570 Ft;

külföldön: a Kultúra

Külkereskedelmi Vállalat

Előfizethető a Vállalatnál,

H-1389 Budapest P.O.B. 149,

vagy a Magyar Hitelbanknál

(H-1133 Budapest) vezetett

202-10995 számú számláján,

vagy külföldi partnereinél

Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 75 \$, fél évre 38 \$

A CÍMLAPON:

VARGA NÁNDOR LAJOS:

ECCE HOMO (1923; RÉSZLET)

FOTO: P. SZABÓ ERNŐ

AUSZTRÁLIA: G. Menczer, P.O.B. 219.
Watrina South 3152 Vic.

BELGIUM: „Du Monde Entier”: S.A.,
162 Rue du Midi, B-1000 Bruxelles

BRAZÍLIA: Livraria D. Landy Ltda. Rua
7 de Abril 252, 01051 Sao Paulo.

DÁNIA: Munksgaard, 35 Norre Sogade,
1370 Coppenhagen

FINNORSZÁG: Akateeminen Kirjakauppa,
Keskuskatu 2, SF 00100 Helsinki 10.

FRANCIAORSZÁG: Société Balaton,
67, Bld. Pasteur, 75015 Paris

HOLLANDIA: Faxon Europe B. V.,
Postbus 197., 1000 AD Amsterdam

IZRAEL: Tel-Aviv; Hungarian Culture
and Business Center, Allenby Str. 38.,
P.O.B. 26439; Tel-Aviv, 652116

JUGOSZLÁVIA: Forum Vojvode Misi-
ca broj, 1.21000 Novi-Sad

JAPÁN: Nauka Ltd., 2-30-19 Minami-
Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo 171.

KANADA: Pannonia Books, P.O.B.
1017, Postal Station „B” 6, Toronto Ont.

M5T 2T8; Hungarian Ikka and Travel
Service, 1208 Granville Street, Vancou-
ver, B.C. V6-1M 4; Culture Hongroise,

Mme Vera Bencze, 6958 Wilderton Ave.
Montreal Que. H3S 2M5.

NAGY-BRITANNIA: Hungarian Book
Agency, Mrs. Klara Adams, 87 Seward-
stone Road, London E2 9HN;

Collet's Holdings Ltd., Denington Esta-
te, Wellingborough Northants, NN8

2QT.

NORVÉGIA: Narversen Inte-Center,
P.O.B. 6125 Etterstadt, 0602 Oslo 6.

NSZK: Kubon und Sagner, Postfach
34010, 8000-München 34. H. und S. Kat-
ko, Musica Hungarica. R  mannsstrasse

4. 8000-München 40; Zeitungsvertrieb
Gebrüder Petermann GMBH und Co

KG, Kurfürstenstr. 111. D 1000 BERLIN

30; Translibris Zeitschriften und Buch-
vertrieb G8MH Moltkestr. 80. D-5000

KÖLN 1.

SV  JC: Magda Szerday, Teichweg 16,
4142 Münchenstein

SV  DORSZ  G: Esselte Tidskriftscent-
ralen, P.O.B. 638, 2-101 28 Stockholm,

Wennergren Williams AB, Box 30004, S-
104 25

Stockholm: BTJ Bibliotekstjanst AB,
Box 200, S-221 CO Lund

USA: Center of Hungarian Literature,
4418, T  th Avenue, Brooklyn, N.Y.

11204; Ebsco, Industries Inc. P.O.Box
1943, Birmingham, Ala. 35201, Framo

Publishing, 561 West Diversey Parkway
Room 19. Chicago 111. 60614; Püski-

Corvin, 251 E. 82 Street, New-York, Nr.
10082

VENEZUELA: A Weiss'y Asciados
S.R.L. Ibarra a Veroes-Av. Urdaneta

Edif. Torre Alfa 7 piso Caracas.

ÚJ MŰVÉSZET

Az 1996 január–februári szám tartalmából:

- Mezei Ottó:** *Az önmagába fogadott világ*
Lossonczy Tamás
retrospektív kiállítása
az Ernst Múzeumban
- Lóska Lajos:** *Ki mit gyűjt?*
Új szerzemények
a Budapesti Történeti Múzeum
Fővárosi Képtárában
- Benedek Katalin:** *Rejtegetett trófeák*
Németországi műkincsek
az Ermitázsban
- Szuromi Pál:** *Veled Uram, de nélküled*
A szegedi szoborbotrányról
- P. Szabó Ernő:** *Art Basel 26 '95*
A vásárló divatok helyett
a minőségre figyel
- Romváry Ferenc:** *Csontváryról – hitelesen*
Csontváry Kosztka Tivadar
nyugat-európai vándorkiállításának
sajtóvisszhangja

Megrendelhető a szerkesztőségben. Cím: 1054
Budapest, Báthori u. 10. Telefon/fax: 131–6702

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: BIRÓ Miklós: *Hogyan csináljunk háborút.*; HIDVÉGI Máté: *Nagy László álmai*; MIKLÓSSY Endre: *Nietzsche*; CSORBA József: *A magyar állam kommunikációs válsága*; EGYED Ákos a régi Kolozsvár vonzáskörzetéről. BUJI Ferenc: *Egy gyermekrajz kozmogóniai elemzése*

KEZDETBEN A DIÁK A HAGYOMÁNYOS IFJÚSÁGI ÍRÓKAT OLVASSA. A hazafias és jellemnevelő műveket: Gaál Mózeset és Donászy Ferencet, vagy az ismeretterjesztő kalandregényeket: Verne Gyulát és May Károlyt. Ezek mellett az olvasmányok mellett kitart mindaddig, míg a szülői háztól kapja az olvasnivalót. Néhány év múlva azonban a diák a saját lábára áll. Ez a változás körülbelül a harmadik-negyedik osztályban kezdődik. Ekkor tűnik fel szórványosan, majd sűrűbben a detektívregény, hogy idővel mindent elborítson és kizárólagosan uralkodjék. A sajtóságos kamaszkori olvasmányok között a különböző színházi hetilapok játsszák a vezérszerepet, amelyek fillérékért szállítják a pucér és félpucér dámák fényképeit.

A KÖZPESEK NAGY TÖMEGE, AZ ÁTLAG alkotja az osztály közvéleményét. E közvéleményt a két utolsó osztály kivételével, nem a legeszebb fiúk vezetik. Igen sokszor a legjobb sportoló a vezér, más tulajdonságai között fontos a fiú szüleinek vagyoni helyzete. A pökhendi vagy az ügyefogyott, félszeg diák akkor sem lehet hangadó, ha minden más képessége meglenne. A hangadó fiú köré csoportosuló közvélemény hatalma szinte korlátlan az osztályban. Legfőbb fegyvere a kemény kritika és a szájaskodás.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETBEN ISMERTETETT ÍRÓK KÖZÜL Gárdonyit becsülik legtöbbszörre, másodsorban Mikszáthot. Móricz Zsigmondot nem ítélik el, de nem is szeretik, Jókait lenézik: „gyerekeknek való”. Jósikát nevetve emlegetik, Eötvöst unalmasnak tartják, Keményről nem mernek nyilatkozni, de nem is olvassák. A líra szóba sem kerül. Ma már csak egy-egy gyengébb tehetségű fiú éli ki kurucodó hajlamait abban, hogy „Adyt imádja”.

A KÖZPESEK KÖZVÉLEMÉNYE KORLÁTLAN ÚR körülbelül a hatodik osztály végéig. Itt kezd kialakulni az úgynevezett „elit”. Egy-egy fiú valamilyen okból elkezd komolyabb dolgokat olvasni. Az elit a könyvtől már nem csak szórakoztatást vár, hanem elsősorban okulást. A regényirodalomból csak a valóban legjobbak érdeklik őket: Dosztojevszkij, Sigrid Undset, Sinclair Lewis stb., inkább a különböző tudományos témákhoz vonzódnak.

A MAGYAR PROBLÉMÁK IRÁNT FELÉBREDT ÉRDEKLŐDÉS elsősorban a napi politikával való intenzívebb foglalkozással jár. Ebben a korban már nemcsak a sportrovat és a szenzációs gyilkosságok érdeklik a fiúkat. Kezdi olvasni a parlamenti tudósításokat, sőt később a vezércikket is. Ez a foglalkozás nemcsak intenzívebb, hanem magasabb szempontú is, mert ismernek már néhány könyvet, amely magasabb szempontból nézi a magyar életet. Ilyen művek folyóiratunk cikkei, mint Kerecsényi Dezső e hasábokon megjelent beszámolója is mutatja, ilyen az újabb magyar történetírás néhány nagy hatást tett alkotása és ilyen Szabó Dezső, hogy nevet is említsek. (*Gimnazisták olvasmányai. Magyar Szemle, 1936. február*)

FÁBIÁN ISTVÁN